

Ак Вельсапар

СМАРАГДОВИЙ БЕРЕГ
Оповідання

Українською переклав Сергій Дзюба

Чернівці
«Букрек»
2014

УДК 821.161.2
ББК 84(4ШВЕ)
В 28

Ак Вельсапар.

В 28 Смарагдовий берег : Оповідання / Українською переклав Сергій Дзюба. – Чернівці : Букрек, 2014.– 208 с.
ISBN

Вперше в Україні виходить книга оповідань відомого письменника зі Швеції Ак Вельсапара, твори якого перекладені багатьма мовами світу. Мова у нього – жива, колоритна, густа, наче гречаний мед. До того ж, він – гідний продовжувач традицій Миколи Гоголя. Чого тільки варте оповідання «Єгипетська ніч страху», де юнак, вирушивши на східний базар, потрапляє в лабеті нечистої сили! Вражає оповідання «Смерть маргіра», в якому у пустелі віч-на-віч зустрічаються старий змієлов та гігантська кобра. Запам'ятається й новела «Алтинай» – про перше кохання, радісне й журливе, чисте, мов непорочний, свіжий сніг... У письменника – свій неповторний стиль. Та головне – його чарівна справжність і Талант, завдяки якому творчість Ак Вельсапара вже належить до скарбниці світової літератури.

УДК 821.161.2
ББК 84(4ШВЕ)

© Ак Вельсапар, оповідання, 2010
© Сергій Дзюба, переклади українською, 2014
© Видавничий дім «Букрек», 2014

ISBN

СМАРАГДОВИЙ БЕРЕГ

Бозна-що може бути в душі нашій.

Микола Гоголь

Від перекладача

Чарівна справжність Ак Вельсапара

Ця книжка – незвичайна. Створив її відомий шведський письменник Ак Вельсапар. Взагалі, автор народився у Туркменістані, і на батьківській землі був дуже популярним літератором та журналістом (працював на столичному телебаченні). Його сміливі й чесні матеріали обговорювала тоді вся країна. Письменник відстоював інтереси простих людей, рішуче виступав проти корумпованої влади, вболівав за проблеми екології. Тоталітарний режим помстився: непокірного правдолюбця виключили зі спілок письменників та журналістів, а його талановиті книжки (які любили в народі) було підступно знищено – спалено по всій державі, як у часи похмурого середньовіччя, коли жорстока інквізиція безрозсудно палила на вогнищах людей та книжки.

Письменник змушений був емігрувати до Швеції і знайшов тут свою другу Батьківщину. Одна за одною почали виходити його нові книги, а роман «Кобра», перекладений провідними світовими мовами, отримав визнання в Європі. Та й в Україні чарівні твори Ак Вельсапара те-

пер публікуються у наших найкращих виданнях. Буквально протягом року їх оприлюднили «Українська літературна газета», журнали «Всесвіт», «Березіль», «Кур'єр Кривбасу», «Золота пектораль», «Дзвін», «Бористен», портал «Укр. Літ» Національної спілки письменників України. Вірші й оповідання шведського письменника туркменського походження з'явилися українською мовою і в соціальних мережах, викликавши неабиякий резонанс.

Перекладати твори Ак Вельсапара непросто. Мова у нього – жива, колоритна, густа, наче гречаний мед. До того ж, він – гідний продовжувач традицій видатного українського письменника Миколи Гоголя. Чого тільки варте одне оповідання «Єгипетська ніч страху», де недосвідчений юнак, вирушивши до міста на гамірний східний базар, раптом потрапляє в лабети різноманітної нечистої сили, яка підступно крутить ним, мов циган сонцем: на велелюдному спокусливому ринку, у неймовірно пекельній лазні, в старій, роздובаній автівці, на глухому, занедбаному кладовищі... Водночас у автора – справді, чудове почуття гумору: в наймоторошнішу мить читачеві хочеться сміятися до сліз!

Вражає й оповідання «Смерть маргіра», в якому у безлюдній пустелі віч-на-віч зустрічаються старий змієлов та гігантська кобра. І людина починає сповідуватися плазунові, розповідаючи незвичайному співрозмовникові, що причаївся

поруч, про все своє горьоване життя. І вже грізна змія почувається безпорадною, загіпнотизована тихим, тужливим голосом прибульця... Фінал цієї історії – непередбачуваний. Відверто кажучи, мені щиро шкода обох: і немічного старого, котрий на схилі життя через забобони перетворився на нещасного відлюдька, й граціозну, горду і водночас таку вразливу кобру, яка змушена щодня виживати у герці з безліччю підступних ворогів.

Надовго, я в цьому переконаний, запам'ятається читачам зворушливо-прониклива новела «Алтинай» – про перше кохання, радісне й журливе, чисте, мов непорочний, свіжий сніг. Змушує замислитися над сенсом буття печально-іронічна притча «Рязанський хрін і тульські пряники», в якій автор зовсім несподівано й надзвичайно людяно (інакше, ніж ми звикли раніше, ще з саркастично-викривальної п'єси «На дні» пролетарського класика Максима Горького) розповідає про трагедію «маленьких людей». Та й містична історія «Смарагдовий берег», яка дала назву українській книжці Ак Вельсапара, по-філософському оригінальна й напрочуд вигадлива. А що, як безкрає, мінливе море – дійсно жива істота?

Письменник – справжній Майстер недомовленостей і парадоксальних колізій. Власне, його прозові твори нерідко нагадують чуттєву поезію. Таке оповідання «І дощ повинчав нас...», що при-

ваблює своєю житейською мудрістю. А читаючи розповідь «У яру, за останніми будинками», просто неможливо не проникнутися долею старого безпритульного пса-алабая. Таке враження, що тепер люди й собаки все частіше народжуються безхатками...

Нарешті «Кохання бузкового кольору» – сумна історія про ще одну безжально розтоптану любов: студент столичного університету закохується в прекрасну дівчину зі Швеції; і це – в радянські часи, коли Василя Стуса й Левка Лук'яненка мордували в сибірських концтаборах, а світ був розділений потворною Берлінською стіною! Ну, скажіть, хіба могло сподобатися таке романтичне, пристрасне кохання звичайного радянського хлопчини до красуні-іноземки (представниці ворожої держави) «бійцям невидимого фронту» з всемогутнього КДБ?!

Публікації Ак Вельсапара у вітчизняних часописах, звісно, читали й українські письменники. Всі, з ким я спілкувався, відгукувалися добре, зокрема Шевченківський лауреат Василь Слупчук. Ми з ним тоді довго обговорювали, наприклад, оповідання «Смарагдовий берег», розмірковуючи про відчайдушну боротьбу людини зі стихією. Порівнювали цей твір зі знаменитою повістю Ернеста Хемінгуея «Старий і море» та дивовижним романом нашого Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел», удостоєним Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Звичайно, у письменника зі Швеції – свій стиль, життєвий досвід, власне світовідчуття. Та головне – його невіддільна, чарівна справжність і Талант, завдяки якому, на мою думку, прониклива творчість Ак Вельсапара вже належить до скарбниці світової літератури.

Сергій Дзюба,

член Національної спілки письменників України,
президент ГО „Чернігівський інтелектуальний центр”

АЛТИНАЙ

Новела

Коли ми звернули на безлюдну вулицю, нас уже ніщо не могло втримати від сварки; він жбурнув портфель на розпечену землю, зухвало поплескав у долоні й презирливо крикнув:

– Знаємо тепер, хто твоя!

Я чекав цього. Підозрював: щось подібне мало статися саме сьогодні, після уроків. Аж надто часто ми сьогодні переглядалися з Алтинай у класі... Ніяк не могли відвести погляд, усе дивилися й дивилися одне на одного, доки уроки не закінчились... Що з того, що ми робили це крадькома, що зітхання наші були таємними, прихованими, як ми думали, від сторонніх очей; отже, помітили, кому треба...

І ось тепер розмови про нас, що, як ми здогадувалися, гуляли в класі вже давно, отримали нарешті підтвердження й перестали бути плітками. Узумгуль може радіти – вона тепер, так би мовити, ні до чого... Хоч хто, як не вона, найкраща подруга Алтинай, виказувала іншим наші сердечні таємниці?..

Зазвичай ми з Алтинай переглядалися в школі завжди мигцем, щоб ніхто не помітив. Сьогодні ж таємне мало стати явним... Але ми не могли інакше, адже попереду, як сама вічність, – літні канікули, а нам так не хотілося розлучатися!

Літо – усім на радість, а нам з Алтинай – і радість, і смуток. Попереду – довгі місяці, ні, тижні, ні, що я кажу, – довгі-предовгі дні розлуки!..

Матіш уже закачував рукава своєї сорочки – він завжди так робив, коли збирався битися...

– Ти ж явно сохнеш за нею! – Закопирив рот верткий, щуплий, але «кулакастий» Матіш, і рішуче пішов уперед, готуючись накинутися на мене. – Це знають усі!

– Не бреш! – Парировав я. – Як це – знають усі? Далеко не всі. Може, тільки ти й знаєш про це, і вирішив рознести на увесь світ, тому що тобі завидно!

Готуючись захищатися від його нападу, я намагався швидше визначитися: побитися мені з ним сьогодні чи ні? Треба було хоч трохи виграти час, щоб остаточно зважитися на кулачний бій на самісінькому початку літніх канікул. Вони тільки починаються, і скільки ще трапиться таких бійок – відомо одному Аллаху! Ми ж із Матішем-забіякою мешкаємо на одній вулиці, а він – відомий у містечку бешкетник. Якщо вже почав під'юджувати мене з приводу кохання до

Алтинай, то нічого путнього не очікуй, доведеться лупцювати одне одного все літо...

Я теж для більшого форсу закатав рукава, але не тому, що особливо переживав, чи порветься сорочка, – мені зараз було не до цього. А ось Матіш зобов'язаний був берегти свій одяг за будь-якої погоди – цього суворо вимагала його ненька. За бійку обом дістанеться так чи інакше, проте через його драну сорочку нам влетить ще більше. Його матінка ніколи не прощала цього. Тому, зазвичай, він бився без сорочки, іноді навіть без штанів...

Тим часом Матіш уже насідав. Я бачив – він серйозно налаштований на бійку. Діватися нікуди, хочеш не хочеш, а доведеться почувитися!

У кулачному бою нам фортуниль однаково, тож хто кого поб'є – невідомо; але наслідки, як завжди, будуть невеселими... Він ось першим затіває бійку і першим же розколеться – розповість матері про все, що сталося. А мені як бути? Піти й розказати вдома, що я побився через дівчинку? Сором і ганьба зізнатися, що вже в початковій школі ти заглядаєшся на дівча; батько так намне вуха, що хутко забудеш про всяку любов. Я знаю свого татуса: він скаже, що це, звичайно ж, від надлишку вільного часу, а як же інакше?! І тоді мені, замість одного разу, всі канікули доведеться їздити за травом двічі на день, і привозити її стільки, скільки наш задержуватий віслюк може нести. Звичайно, найменше мені хотілося

отримати таке покарання на початку літа, коли інші насолоджуватимуться нескінченною свободою найдовших шкільних канікул. Але відстоювати своє кохання треба, отже, навряд чи вдасться уникнути сутички... Я вирішив більше не добирати слів:

– Ти ж відомий на всю вулицю брехунець! Тобі б тільки базікати!

– Це я брешу? – Зарепетував Матіш, сподіваючись, що його почує увесь світ, ну принаймні вся вулиця. І забіякуватим бійцівським півником став наскакувати на мене...

– Та зніми ти хоч сорочку! Нехай мати не дізнається, що ми побилися!

Однак він уже мене не чув, дихаючи в обличчя ненавистю. А я все ще подумки був не проти уникнути бійки, хоч його сухі, потріскані губи, викривлені злобою, особливої надії на перемир'я не залишали; і я вже бачив виразно червоні прожилки в його зухвало звужених очах... Тим часом добре знайомі мені кулаки намалювалися крупним планом прямо перед моїм бідолашнім носом, який страждав від нежиті та стусанів Матіша однаково часто...

Кулачний двобій був для нас справою звичною, ми чубилися за будь-якої погоди. Нам завжди вистачало приводів, їх було предостатньо, а якщо й не було, то билися просто так – навіщо причина, якщо можна обійтися і без неї?!

Життя на одній вулиці спонукало нас і това-

ришувати, й сваритися по-сусідськи. Якщо довгими літніми днями швендяти маленьким селищем, де всього лише чотири вулиці, уникнути сварок так само важко, як і дружби. Тут – усе на виду. Тому перед однолітками доводиться відповідати за кожен свій крок.

Але нам з Алтинай досі вдавалося приховувати наше кохання: аж із першого класу! А зараз ми закінчили п'ятий. Матіш правий – я сохнув за нею з самого першого дня, тільки-но побачивши... Та зізнаватися в цьому не збирався...

– Хто тобі сказав, що я сохну за нею? – Заволав у відповідь. – Дівчисько як дівчисько, і що за таким сохнути?! Робити мені нема чого, чи що?!

– Так усі кажуть. А якщо й не кажуть, то я все одно знаю. Ти просто йолоп!

Я зрозумів, що без бійки точно не обійтися. Стиснув кулаки...

– А ну повтори!

– Що?

– Що ти сказав!

– Ти сохнеш за нею!

– Ні, не це!

– А що я ще сказав?

– Сам знаєш, що!

– Я все знаю. Це ти – сліпий, не бачиш, що всі пацани вже давно сміються над тобою! Ти – ганьба нашої вулиці!

– Ні. Це ти – ганьба нашої вулиці! Сам ти йолоп!

Дивно, але зараз я першим накинувся на нього з кулаками. Ох, і матиму ж на горіхи від тітоньки Махрі! Адже виходить, що це я влаштував бійку...

Ми гамселили один одного дуже довго, потім качалися на землі, а незабаром і зовсім скрутилися в один запорошений клубок. Потім знову піднялися й продовжували чубитися. І тут Матіш, вдавши, що стомився від безглузлого кулачного бою, раптом приловчився й підло копнув мене прямо в живіт. Іскри посипалися з моїх очей, і сказати хоч щось я зміг не одразу, а коли заговорив, то не впізнав свій голос:

– Ти що... бовдуре!.. Ч-чому молотиш нога-а-ами, не тямиш, чи що?!..

– Пробач, – мовив він налякано, – я ненавмисне!

Я випростався й дав йому по шиї. Матіш не відповів на удар, і я мовчки пішов додому. Далі продовжувати бійку було безглуздо.

Він помовчав трохи, а потім побіг слідом за мною:

– Їй богу, не хотів, це вийшло випадково, зовсім випадково! Ти ж знаєш, я ногами не б'юся. Не розкажеш про це пацанам?

– Подивимося на твою поведінку... – Пробурчав я застережливо. – Ми рік тому закінчили початкову школу, а ти, як... ідіот, досі ще ногами б'єшся!

– Але ти сам винен. Чому не зізнаєшся, що сохнеш за нею? Чому бігаєш за дівчиськом? Ти

що, не пацан?

– Та пішов ти!

– Ага, знову за своє? Знову битися хочеш?

– Ну, давай!

Тут наприкінці вулиці з'явився велосипедист, і нам довелося піти на мирову. Інакше ми обидва могли отримати по шиї за те, що затіяли бійку серед білого дня. Дорослі слідкували, щоб ми не чубилися.

– Пішли до арика! – Запропонував я. – Там розберемося.

Водою змили кров із розквашених губ. Вмилися, намагаючись не надто доторкатися до розпухлих носів, і, трохи охолонувши, вирішили більше не битися, сіли обговорювати, що робитимемо на канікулах...

– Обіцяй, що не дізнаються вдома про нашу бійку!

– Гаразд. Не дізнаються, – запевнив Матіш, – якщо тільки ти сам не розкажеш...

* * *

Алтинай, яка останнім часом займала в моєму серці все більше місця, повинна була на літо відійти в тінь, дати місце нашим хлоп'ячим іграм. Все одно раніше вересня її не побачиш: починаються тривалі канікули, і на ці літні місяці вона може поїхати в село або сидіти вдома й вишивати, і спробуй тоді з нею зустрітися – це

просто неможливо.

Вона живе на іншій вулиці, там у них дуже зелено. Мені завжди подобалося проходити вузькою стежечкою повз їхній сад, особливо коли з гілок звисали різні фрукти. Сад радував мене по-сезонно: у травні – ніжними й пахучими абрикосами; в червні – чорними сливами, кислими, але все ж смачними. Липень запам'ятовувався персиками, що танули в роті, наче морозиво, а серпень – усім одразу: і виноградом, й інжиром, і гранатами!

Слив багато не з'їси, навіть якщо попросять, надто вже вони кислі! Після декількох штук аж зуби зводить, але інжиром та гранатами можна смакувати досхочу! Я, наприклад, міг з'їсти дуже багато. А найголовніше, Алтинай уже давно по-тайки пригощала мене всіма цими ласощами. Ми переїхали в селище недавно, всього чотири роки тому, тож на нашій ділянці, крім конюшини, ще нічого не росло; ночами нам доводилося відганяти зграї диких віслюків, які, мов божевільні, внадилися витоптувати саджанці. Інша справа у Алтинай: в їхньому саду росло все, видимо-невидимо! І тільки я був тим обраним щасливчиком, який пізнав смак цієї пишноти. Коли ми, повертаючись зі школи, наближались до її будинку, Алтинай раптом стрімким кроком долала відстань, вигравши кілька дорогоцінних хвилин, щоб опинитися в саду раніше, ніж я, і вибрати для мене щось смачне... Вона передава-

ла мені фрукти, простягаючи свої маленькі рученята через дерев'яну огорожу. При цьому їй доводилося ставати навшпиньки, витягуючись струнко, хоч огорожа була невисокою.

Вперше вона пригостила мене фруктами, коли ми вчилися ще в першому класі. Дівчинка власноруч піднесла мені пригорщю слив... Того разу я простував стежечкою повз їхній тінистий сад, намагаючись не озиратися; вдавав, що стежка ця для мене – звичайнісінька, й проходжу тут, як усі, тільки тому, що шлях до школи – ближчий. Ближчий – от і все. Я знав, що не можна щодня вештатися тут, треба оберігати свою таємницю. Бо мої щоденні походи можуть викликати підозри: чому цей хлопчик постійно валандається нашою стежкою? Адже чимало й інших доріг! Та я нічого вдіяти з собою не міг, тож чимчикував саме тут – тільки тому, що це була стежка Алтинай...

Іду по ній, змійкою біжить між сусідніми ділянками; здавалося б, цілком байдуже, а очима завжди шукаю її, аби не пропустити ту дорогоцінну мить, коли моя маленька кохана промайне раптом у гущі тінистих фруктових дерев. І ось одного разу озирнувся на хвильку, й серце тьохнуло: Алтинай, яка першою забігла у свій двір, чомусь не зустріла мене. Однак я побачив її: вона стояла за вікном, притулившись до бабусі, й показувала на мене пальцем. Я зніяковів, ніби на оглядинах. А бабуся Алтинай усе дивилася на

мене своїм мудрим жіночим поглядом, посміхаючись беззубим ротом, та так чарівно, що її проникливу посмішку я запам'ятав назавжди.

Пам'ятаю, того дня стояла задушлива спека. Полудень. Усе завмерло. Тіні – й ті сховалися під деревами! Прохолодою тягнуло тільки з саду Алтинай. А вона... вона показувала мене своїй бабусі. Зморшкувате обличчя старенької сяло, й Алтинай теж посміхалася мені, виблискуючи білизною зубів...

Наступного дня мені було страшно йти до школи. Я боявся, що побачу Алтинай, її великі, сповнені ніжності очі, й не втримаюся, скажу, що вона мені сниться щоночі, що я кохаю її... А це могло засмутити її, тому що про любов не можна говорити вголос, адже, якщо скажеш, вона пройде, випарується. І я свято вірив у прикмету. Цю істину відкрив мені мій двоюрідний брат, який зустрічався з дівчиною – Надійкою. А мій брат дізнався про цей секрет кохання у когось, кому він довіряв, а, може, й прочитав в якійсь книзі для дорослих, і тому я беззастережно повірив йому. Брат ніколи не говорив «я кохаю Надю», а тільки: «Я одружуся на Надійці».

Та я й сам розумів, що не можна про свою любов розповідати іншим. Адже це запросто може дійти до слуху братів Алтинай, старших за мене, чи навіть до вух її батька, а тоді – пиши пропало! Я, звичайно, не уявляв, чим усе це могло скінчитися, але знав, і не з чуток, які суворі звичаї

панували в нашому селищі, де було неможливо щось приховати. Спробуй тут закохайся в когось без схвалення старших, а, тим більше, завчасно, поки ти маленький. Тому я й тримав язик за зубами стільки років. І продовжував ласувати фруктами, які потай підносила мені моя обраниця.

Наше кохання довго залишалося таємницею, ніхто не здогадувався, яку ніжність я відчував до Алтинай. Часом, уже засинаючи, я мріяв про всесвітній потоп, щоб – тільки разочок! – опинитися з нею в одному човні. Справді, якщо це трапиться, ми могли б запросто опинитися з Алтинай разом, в човні або на плоту, абсолютно одні, і тоді ніхто не міг би сказати, що ми це робимо спеціально, що ми навмисне усамітнилися...

Так ми і пливли б із нею удвох, і пливли... Я б її захищав, заспокоював, щоб вона не плакала, побоюючись високих хвиль. У мріях своїх я в деталях уявляв собі цю картину: коли вона стане плакати, зголоднівши або смертельно стомившись, я заспокоюю її різними душевними словами. Правда, залишалося неясним, скільки може тривати цей страшний потоп, але хотілося, щоб він тривав хоча б кілька днів. Щоб на нас, коли пливли в човні удвох, не раз опустилася ніч, і Алтинай притискала б до мене, як до єдиного рятівника, найближчої людини...

Про те, чим ми будемо харчуватися, я навіть не замислювався, мабуть, вирішив, що в такому

випадку їсти зовсім не обов'язково, достатньо, щоб дівчинка просто дивилася на мене вдячними очима, повними сліз, тоді б я точно не відчував ніякого голоду. І втоми б не відчував. Я підозрював, що вона володіє якоюсь магічною силою, і при бажанні може вплинути на мене, як захоче. Алтинай дивилася мені в обличчя такими очима, простягаючи пригорщу не надто улюблених мною чорних слив, що я слухняно їв їх одну за одною... Її погляд ніби гіпнотизував мене. А вона, по-моєму, вже здогадувалася про свої надможливості...

Мріялося, що, зрештою, наш човен прибіє до якогось дальнього берега. Потім я не знав точно, що робити, та був упевнений чомусь у хорошому результаті, якщо, звісно, доберемося до берега, нехай навіть і незнайомого. З усіх уявних мною поєдинків зі стихією – пожежею, землетрусом чи повінню – я завжди виходив переможцем, героєм, а Алтинай, звичайно, поглядом принцеси дякувала мені – своєму вірному лицареві-рятівнику.

Одного разу, вже в третьому класі, я чимчикував заповітною стежечкою, як завжди, внутрішньо хвилюючись у передчутті зустрічі. І того дня отримав подарунок від Алтинай. Він став найвищою винагородою за всі мої страждання, які я зберігав у своєму маленькому палкому серці. Нагородою була, власне, не пригорща слив, а її білі рученята, до яких я вперше доторкнувся

тоді на мить. На цілу мить! Я відчув невимовну, божественну ніжність її пальчиків. Ми були абсолютно одні: вона стояла, заворожуючи довгими-предовгими віями, простягаючи руку з-за невисокого сливового дерева; а я, зачарований цією скороминущою казкою, завмер, боячись промовити бодай слово, боячись поворухнутися...

– Це тобі, – промовила дівчинка, як завжди, тихо.

Її очі обпалювали мене ніжним вогнем. І відчуття це було невимовним, ніхто ніколи на мене так не дивився, як Алтинай. У неї були найкрасивіші очі в класі, у школі, в усьому світі! І найдовші війі. Я втратив дар мови, довго не міг отямитися. Коли ж затемнення минуло, вона вже віддалялася в сад, розчиняючись у густій тіні; і я ледь устиг прошепотіти вслід: «Дякую, Алтинай!»...

* * *

Непомітно пролетів рік, і ми перейшли до четвертого класу, а потім – до п'ятого. Щодня перед початком уроків Алтинай зустрічала однокласників біля дверей, перевіряючи чистоту рук, адже вона була «санкомісією». Увесь тремтячи, я простягав їй свої долоні для огляду, очікуючи дозволеного дотику. Але Алтинай, посміхаючись, мене, чистьоху, пропускала без зауважень. Щоранку я поспішав до школи, знаючи, що біля дверей мене зустріне Алтинай

із білою нарукавною пов'язкою з червоним хрестиком та санітарною сумочкою на боці.

Моя прихильність до дівчинки стрімко росла, і я вже не сумнівався в тому, що наші почуття – взаємні. А коли Алтинай одного прекрасного осіннього дня зірвала найбільший гранат у своєму саду й піднесла його мені, розтанула остання крапля сумніву. Цей величезний гранат дозрівав, наливався червоним соком на виду у всіх, хто щодня проходив повз сад. І наступного ранку багато хто помітив, що того темно-червоного красеня-плоду вже немає... Всі промовчали, один Матіш не стримався. «Кому все-таки дістався той гранат, хто цей щасливчик, який зжер смакоту? – Голосно обурювався він. – Дістався б мені, я б з'їв його за пару секунд!».

Він не здогадувався, що ніхто ще тим гранатом не встиг поласувати. Він зберігався у мене, тому що я ніяк не наважувався зазіхнути на нього, хоча й знав не гірше за цього йолопа, що з'їсти його можна було в одну мить. Довго ще я ховав заповітний плід у своїй кімнаті за книгами, немов під багряною товстою шкіркою тіснилися не солодкі соковиті зерна, а дорогоцінні гранатові камінчики. Я милувався ним дуже довго, а з'їв тільки тому, що зрозумів – подарунок може зіпсуватися. Коли я відправив до рота останні зерна, які вже почали підкисати, то відчув, ніби ми побралися з Алтинай. Відтепер нас із нею єднало щось неземне. Здавалося, ми могли

обговорювати тепер усе, що завгодно. Відтепер ніщо не могло розлучити нас.

* * *

Таємницю нашої любові я носив у серці чотири роки, всю початкову школу; терпляче чекав, коли ж ми нарешті станемо старшокласниками, щоб нас не вважали дітьми. Адже дорослим легше, особливо в коханні. А нам з Алтинай доводилося тримати все в собі. Жодна жива душа, мені здавалось, не відала про те, наскільки сильно я кохав Алтинай. Може, тільки Клавдія Михайлівна, наша добра вчителька, здогадувалася про це. Але вона ніяк не могла видати нашої таємниці. Хоча їй, нашій класній керівниці, було зовсім неважко здогадатися, що й до чого. Адже вчительки літератури повинні знати, як дивляться одне на одного закохані! Чи не тому вона поглядала на нас із ніжністю, коли ми з Алтинай, знайшовши хвилинку, опинялися поруч. У такі миті посмішка видавала її – вона дивилася на нас по-особливому...

* * *

Матіш – інша справа. Якщо він щось дізнавався про кого-небудь, то не чекай, аби зберіг це в секреті, не такий у нього характер. Так вийшло й зараз...

Здавалося б – живи, радій канікулам, так ні

ж! Стій тепер тут, викритий із його допомогою з ніг до голови при яскравому світлі дня на самому початку цих славних днів. Ось і замри тепер, закоханий, з невиразним відчуттям катастрофи, що насувається. Навряд чи Матіш зглянеться наді мною, навряд чи стане тримати язика за зубами. Він же, здається, дізнався про наші сердечні справи багато чого, завдяки своєму сусідству з кращою подружкою Алтинай...

– А інші як? – Обережно промацав я ґрунт, коли ми, вмиваючись, сіли в тіні старого гіллястого дерева. – Що кажуть пацани?

Матіш знову скривив тонкі губи.

– А що їм казати? Нічого не говорять, однак усі тепер знають про це, і тобі – кирдик! Не думаю, щоб хтось тепер із тобою дружив!

Це прозвучало зловісно. Та розкисати завчасно я не збирався, навпаки, підготувався до наступу.

– Ну й котіться подалі! Ніхто мені не потрібен, ні ви... – Я на секунду запнувся, але не зумів зупинитися, і все-таки вимовив найстрашніше для мене, – ні Алтинай... – А про себе тричі швидко повторив: брешу! брешу! брешу!

Так я наївно покладався на магію цього нехитрого заклинання, думаючи, що воно охоронить мене, виправдає мої необачні слова. Втім, запізнілі бурмотіння не могли врятувати мене. Виговоривши вголос ім'я Алтинай, я ніби ступив у крижану воду, хоча сам увесь палав. Але слово

вже зірвалося з губ... Я ніби відрікся... Це й стало початком кінця наших відносин із дівчинкою...

Тим часом моя одержимість буквально приголомшила Матіша, я зрозумів це з його ошелешеного вигляду. Відступати тепер уже немало сенсу, і я продовжив свою несподівану атаку:

– Краще поїду до піонерського табору, там годують щодня качиним м'ясом. От за літо поважчаю на п'ять кілограмів, тоді дізнаєшся!.. П'ять кілограмів – уявляєш, скільки це мускулів?!

– Та ну! На одній качці не погладшаєш. Я був там торік, нічого хорошого... Качатину можна їсти пару днів, ну, тиждень від сили, а потім тобі не захочеться її й до рота взяти; однак баранини там не дають, хоч плач! А що Алтинай тобі не потрібна – брешеш! Знаю, ти не можеш без неї жити!

– Ще чого! – Заперечив я. – Я в село поїду, до дядька, там у мене й без вас повно друзів. Будемо з ними стріляти з рогатки по горобцях і цілими днями купатися в арику.

– У горобців стріляти неможна, відберуть рогатки!

– Ні, там можна! Адже там село, і самі дорослі просять нас про це! Тому що треба стерегти виноградники від горобців, там їх – тьма-тьмуца! Тільки встигай відстрілюватися!

– Ти що, все літо збираєшся провести в селі? Жодного разу не з'явишся вдома?

Мене розібрало зло, хотілося досадити всім

і одразу, та якомога дошкульніше... Мене не на жарт зачепило, що так легко розкрилася моя сердечна таємниця, і я міг тепер стати посміховиськом не лише серед однолітків. Так довго плекав у серці цю таємницю, а тепер вона – ось-ось – буде відома всій окрузі. Через це кохання втрачало в моїх очах щось дуже важливе, робилося якимсь буденним.

– Ні, не приїду сюди. Залишуся в селі на все літо. Там просто чудово, не порівняти з тим, що тут.

Я помітив, що мої слова зачепили Матіша, навіть синець під його оком начебто посвітлішав від несподіванки.

– А як же Алтинай?..

– Та пішли ви всі з Алтинай! Не потрібна вона мені! – вигукнув я у відчаї.

Він встав і заходився струшувати пил з одягу.

– Я поганяю з хлопцями в футбол, а коли здолає спека – підемо купатися до річки. Ну, а потім – додому...

– Тільки дивись, щоб мама не помітила нічого, а то, сам знаєш, що буде далі; у мого татуса на такий випадок завжди готовий пасок. Кашкет натягни нижче...

– Не помітить... А в тебе, думаєш, непомітно? Іди, краще вимий ще раз носа!

Матіш не дотримав свого слова – про бійку стало відомо його матері, й вона того ж вечора рушила на нас війною... Верещала на увесь двір,

мовляв, не для того народжувала сина, щоб його дупцювали щодня; не для того вона купує йому найдорожчі сорочки, щоб інші рвали їх ще новенькими!

Цих криків було достатньо, аби мій батько тут же потягнувся за офіцерським ременем, який неначе стежив за мною зі стіни, готуючись сповзти в руки правосуддя.

А тітка Махрі вже чимчикувала додому, писклявим, пронизливим голосом переможно сповіщаючи всіх, який поганий хлопчик росте у нас на вулиці. Звичайно, вона мала на увазі мене, котрий покірно стояв перед татовим паском, сподіваючись відбутися мінімальним штрафом, що було дуже непросто в такій ситуації.

– У село! Завтра ж у село до дядька, нічого тут валандатися все літо без діла! – Попередив батько, демонструючи силу свого товстошкірого офіцерського ремня на найближчій стінці.

* * *

Я витримав вигнання кілька тижнів. Через місяць мені все набридло до чортиків, і я попросився назад, додому. Сподівався, що пристрасті, можливо, вляглися, але куди там! Мене зустріли відкритим улюлюканням, від чого я здогадався, що плітки обросли важливими деталями, деякі мені прямо тицяли під ніс гранат: на, мовляв, їж – нам не шкода!

Довелося знову відступити, переживши цілих п'ять бійок за три неповних дні. Руки й ноги – гаразд, з ким не буває, але як було боляче моїй душі! Пробирав шукати захисту у двоюрідного брата, який наскоком відвідав нас у ці дні, але він тільки розреготався у відповідь.

– Адже говорив я тобі, кохання треба тримати в таємниці! Не зумів – терпи тепер. Тут тобі не місто, це всього лише нудне містечко, і звички – відповідні. Ти порушив таємницю любові – й тобі відповідати; тільки будь мужнім, тоді переможеш.

– А що мені робити, якщо їх багато? Я вже втомився від їхнього цькування!

– Не знаю. Ось у місті – інша справа: ми там ходимо з Надею під руку, і нікому до нас немає діла, а тут, у вас... – Філософствував брат, однозначно відсторонюючись від моїх проблем, – свої звичаї...

– Але ж не я їх порушив!

– А яка різниця, хто? Відповідати доведеться тобі.

Я ніяк не міг погодитися з аргументами брата, тому висловив свої претензії Узумгуль, подружці Алтинай, котра й влаштувала мені це «веселе» життя, не зумівши зберегти таємницю, так необережно довірену їй моєю коханою.

Побачивши, що Узумгуль сидить одна в тіні виноградної альтанки, я, аби одразу висловити увесь свій біль, процідив крізь зуби:

– Що ж ти накоїла!

– А хіба неправда?! – Уїдливо зауважила вона, нітрохи не соромлячись.

– А що, всю правду говорити треба всім, так? Тоді саме з нашого містечка й почнеться третя світова... – Випалив я, натякаючи на багаторічну війну її матері з передбачуваною коханкою чоловіка.

Але Узумгуль лише показала мені язика.

– Якщо любиш – стерпиш.

– Тобі було завидно, тому ти так вчинила! – З'єхидничав я.

– Було б через кого! – Уїдливо, не менш вдало, зауважила у відповідь вона.

Мені довелося спішно піти – хтось виходив із дому. Та й який сенс сперечатися з нею? Що візьмеш із маленькою пліткарки, адже вона зробила свою чорну справу й рада!

Наступного дня я знову поїхав до села, тепер уже на все літо.

* * *

Першого ж осіннього дня, коли почалися уроки, я побачив на обличчі Алтинай дивну байдужість до мене. Ми ні словом не обмовилися з нею за весь день, у такому ж мовчанні пройшли й наступні «зустрічі». Коли ж ми знову стали спілкуватися, це були вже звичайні розмови. Я знав, що під час канікул померла бабуся Алтинай, і, намагаючись

виглядати по-дорослому серйозним, висловив свій жаль. А вона раптом відповіла:

– Знаєш, це бабуся порадила мені тоді, вперше, пригостити тебе чимось із нашого саду, сказала, що ти – дуже серйозний хлопчик, і обов'язково станеш знаменитим, коли виростеш. Я теж так думаю, ти – розумник. Але фруктів більше не буде...

– Знаю! – промовив, як відрізав. – Та не я винен, не треба було тобі ділитися нашою таємницею з подругою! Тоді б інші про це не довідалися...

У Алтинай на очах виступили сльози.

– Звідки мені було знати, що так усе вийде...

– Авжеж, а мені довелося все літо триматися подалі від нашого містечка.

– Я зрозуміла... – Відповіла вона сумно. – І скучала за тобою. Особливо після того, як поховали бабусю. Вона хотіла тобі сама про щось сказати, але не встигла...

Пролунав дзвінок, нам довелося розійтися. Надалі ми з нею говорили тільки про книжки, про вчителів, ще про якусь нісенітницю... Але про що б ми з нею не розмовляли, відтоді залишилася між нами якась недомовленість, прихована образа, що з часом стала поглиблюватися. Мене це мучило ще довго...

Так пролетіли шкільні роки, розбившись на дні, тижні й місяці... Алтинай, як і раніше, залишалася для мене найвродливішою, і до шістнадцяти років ніжність її білого обличчя

стала ще більш витонченою. Та все ж посту-пово вона перетворювалася на моїх очах у звичайнісіньку дівчину. Я вже не вважав її єдиною красунею й спілкувався з нею по-дружньому. Єдине, що все ще відрізняло її від одноліток, то це – невимовний смуток у великих, надзвичайно виразних очах. Призабутий мною смуток...

Шкільний атестат зрілості, з яким я поїхав із селища, змінив диплом столичного університету, і я осів у місті. Але, поки був студентом, траплялося, їздив додому на канікули, і тоді зрідка зустрічав дитячу свою любов. До того часу наше малолюдне селище розрослося, перетворившись на галасливе й закіптюжене містечко, оскільки неподалік почалася розробка газового родовища. Наші однокласники давно вже обзавелися сім'ями, а однокласниці встигли вийти заміж.

– Коли ж ти заміж вийдеш? – Запитував іноді, під час рідких зустрічей, у Алтинай, знаючи, що вона тепер – єдина незаміжня з усіх наших однокласниць. – Не забудь запросити й мене на весілля! – Жартував, зовсім не підозрюючи, який біль завдаю їй цими словами.

Мені здавалося, смішно згадувати багато з того, що було пов'язано з нею. Особливо мрію про всесвітній потоп, необхідний лише для того, аби можна було потрапити в один човен. Та одного разу, під час мого чергового приїзду до батьків, ноги самі привели мене до знайомого саду, і

я ступив на ту саму стежечку, на мить відчувши себе школярем. Тільки замість маленької дівчинки назустріч мені з саду вийшла доросла, ще не-заміжня, Алтинай. Вона посміхнулася, зрадивши нашій несподіваній зустрічі:

– Що, за фруктами прийшов? – І, випередивши моє традиційне весільне питання, наче жартома, промовила:

– Я не вийду заміж, доки ти не одружишся!

– От і добре! – Легко підхопив її умову. – Отже, домовилися!..

Прощаючись, вона сумно поглянула на мене. Незабаром я одружився і надовго забув не тільки про Алтинай, а й про своє рідне містечко. Я був щасливим, бо, відверто кажучи, мене вже давно приваблювали лише столичні красуні. На одній із них я й одружився після тривалих залицянь, закохавшись по-справжньому, по-дорослому... Алтинай ще довго залишалася в будинку батьків. Потім і вона все-таки вийшла заміж – за хлопця, який був молодшим за неї. Жили вони, як я чув, душа в душу; а проте печаль у її очах нагадувала мені про те, що я програв парі тієї нашої останньої зустрічі. І лише з роками я зрозумів, що не можу забути її, а потім раптом пронизало – і, як і раніше, кохаю. До того часу у Алтинай було вже троє дітей, але вона залишалася такою ж стрункою, як в юності. І, зустрічаючись зі мною, жартувала: «Молодшому моему подобається чорнослив, а старший так само, як і ти,

любить ласувати зернами граната», не здогадуючись, якого гострого болю завдавала мені цим порівнянням.

Щоразу доводилося мені їхати з містечка з цим бодем, і носити його в душі так довго, що не було порятунку ні в чому...

СМАРАГДОВИЙ БЕРЕГ

– Що саме надійне?

– Земля.

– А саме ненадійне?

– Море...

Піттак,

давньогрецький мудрець

На третю добу море затягло туманом. Піднявшись із моря, білястий, він нудно огорнув берег, селище, повільно, крок за кроком – всю округу. Говорили, що це неспроста, а завгосп будинку відпочинку Арта, якого чомусь позаочі називали Горбанем, сказав прямо – це справа рук утоплениці.

Її шукали вже третю добу, але марно. Пошукова група, наспіх збита з двох водолазів-любителів, членів місцевого клубу «Морські крила», які по черзі обнишпорювали водну глибіню, міліціонера та моториста з риболовецького катера, суворого, непривітного на вигляд, худорлявого Ягмура,

відходила все далі від берега. Звідти спостерігали за ними і теж вели пошуки відпочивальники. Вони пильно стежили за хвилями в надії, що, зрештою, утопленицю приб'є до берега. Втім, так само, як і його...

Він потонув. Море його вбило, помстилося за щось. А за що, ніхто не знав.

Мерген, високий брюнет, скептик із сірими нудними очима, одразу ж сказав, що ті, хто викаблучується, тобто, як він висловився, всі випендрюги, які приїжджають сюди відпочивати й затівають із морем недобрі жарти, закінчують таким ось чином. До його слів прислухалися, але не всі погодились. Мені здалося, що Мерген занадто спрощує чи, може, ображається на потонулого, і тепер потішається над ним. Я ж думав, що таїться у цій смерті щось дивне, бо така людина, як Шарлі (так звали загиблого), не міг потонути в мілководді Аваза. Здоровенне його тіло, розпластавшись на безлюдному березі, навіть мертво, вселяло оточуючим якусь безумовну повагу.

Тим не менш, смерть настала, як згодом констатувала медична довідка, «внаслідок утоплення», і всі розмови крутилися довкола цього. Мурад сказав, що справа, напевно, не в тому, що він погано плавав. Трапляються нещасні випадки, коли навіть найкращих плавців поглинає безодня. Судоми, наприклад. Хто гарантований від них? Може, хлопця наздогнала

саме така доля?

Я уважно спостерігав за ним, коли він розмірковував про смерть незнайомої йому людини, і збагнув, що Мурад засмучений щиро. Красень, в чудовій імпортній «упаковці», завжди в прекрасному настрої, в той вечір він сидів переді мною сумний. Тоді мені, відверто кажучи, було доволі соромно за те, що я сприймав його досі як марнотратника життя. Мурад виявився до того ж сентиментальним; втім, ця властивість натури характерна для такої категорії людей. І все ж він вразив мене своєю емоційністю:

– Я уявляю собі останню мить його життя. Він, напевно, сказав собі, вмираючи: «Що я можу ще зробити, аби врятуватися? Нічого. Все, що міг, я зробив». – А потім несподівано звернувся до мене: – Скільки ще живе після своєї смерті людина?

Я відповів:

– Від сили дві-три хвилини, доки не схолоне мозок. До тих пір він може чути. Тому, коли хтось помирає, ті, що сидять біля його узголів'я, плачуть, аби вмираючий, тобто вже померлий, переконався, що близькі сумують за ним, що вони нещасні.

– Отже, – промовив Мурад, – він боровся з хвилями до самої смерті, і тільки коли помер, подумки звернувся до своїх близьких: «Зрозумійте, що я міг ще зробити? Нічого...»

Пізніше Мурад усе рвався до моря. Аделіна

його утримувала, як могла. Відмовляв і я. Але він все твердив:

– Будь що буде! Нехай море зробить зі мною все, що захоче!

А сам при цьому мало не плакав, перебував у невимовному сум'ятті. Він сумував за дружиною та дитиною, котрі залишилися далеко, рідні і знати не знають – де він. А він тут не один... Казав, що і з ним одного разу може скоїтися лихо, так що він безславно зникне для близьких – безслідно, безчесно...

Море обурювалося всю ніч. Ніяк не хотіло заспокоїтися. Всю ніч ми слухали, як хвилі б'ються об кам'яні береги, шаленіють.

Наступного дня ми – завсідники більярдної єдиного пристойного на цьому пустельному каспійському березі будинку відпочинку «Парус» – зібралися всі разом. І знову розмови, звісно, пішли про утоплеників. Різні висловлювалися припущення. Самед згадав, що Шарлі того злочасного дня довго грав у більярд, чого з ним раніше не спостерігалось, і у нього чи то з кимсь вийшла сварка, чи просто, перебуваючи не в дусі, він зронив кілька печальних фраз, які здавалися тепер дуже дивними, незбагненними. Наче загиблій передчував майбутню біду і, хто відає, може, навіть знав про свою неминучу смерть?

Самед розповів, ніби Шарлі промовив: «Якщо не ризикувати, то життя не варте й ломаного гроша». Але хтось із ним категорично не

погодився, пригадавши, що той начебто сказав по-іншому: «Життя варте чогось тільки тоді, коли ризикуєш». Однак при цьому всі зійшлися в одному: вигляд у Шарлі був вельми пригнічений.

Все ж знайшлася людина, яка спробувала повернути нас із захмарних висот на землю, зауваживши, що не варто зі звичайної фрази висмоктувати якісь таємні знаки чи незрозумілу волю фатуму. Це, сказав він, кредо багатьох і зводиться до загальновідомого: «Ризик – благородна справа» або «Хто не ризикує, той не п'є шампанського...»

Але в балачках довкола загибелі малознайомого відпочивальника не так легко було поставити крапку, адже занадто багато чого залишалось неясним. Розмову відновив Аман – товстун, який, незважаючи на величезний живіт, чудово грав у більярд. Він міг забити кулю з заплющеними очима, дуплетом в різні лузи або в одну, але так, щоб «чужий» біля лузи поступився місцем «свояку», і при цьому, якщо й не часто, та все ж іноді примудрявся відправити у протилежну лузу і «трудового». Ми всі захоплювалися його грою й, коли він готувався утнути ще який-небудь трюк, підбадьорювали, незлостиво посміювалися над тим, як він сопів, шукаючи зручне положення біля краю столу для свого величезного живота.

Аман рідко купався, що для мешканців цих місць було дивним. Він лише гуляв піщаним

пляжем, привертаючи загальну увагу до свого черева, яке смішно випиналося, задержувато нависало над брюками, незмінно модними, – він був чепуруном. Здавалося, він приходив до моря лише для того, аби продемонструвати своє мистецтво гри в більярд. Ось він і повідомив нам тепер, що того свого останнього дня потонулий нібито сказав йому: «Все ж вмирати на суші легше, ніж гинути, ковтаючи солону воду, хоча море чомусь так незбагненно тягне до себе».

Ці слова загиблого приголомшили всіх, бо люди вже почали звикати до думки, що драма сталася випадково. А тепер... справді, все виходило дуже навіть обдумано: сутінки, пустельний берег, а головне – шторм! Невже Шарлі готувався до своєї смерті? І, може, не без умислу вибрав той день, ту годину і те місце? Прибігши одним із перших і, як потім з'ясувалося, небагатьох, подивитися на потопельника, я помітив кров на правій його скроні. Це не могло не навести на якусь думку: крутий берег, валуни, шум хвиль, нічне безлюддя... Хто його знає, що сталося?

Намагаючись відновити в пам'яті всі деталі, пов'язані із загибеллю Шарлі, я, здається, ненавмисно уловив якийсь зв'язок... Молодшу дочку Горбаня Арта звали Джергі, хоч це тільки віддалено нагадує туркменське жіноче ім'я. Може, це – калька від імені Джамал або ще від якогось іншого схожого імені. Ось її, Джергі, що йде по самісінькій кромці води босоніж,

можна було часто бачити на березі й чути її швидко іомудську мову. Чи виповнилося їй тоді сімнадцять? Навряд, не думаю. Грубувата, але чарівна своєю юністю, вона здавалася принцесою на цьому дикому березі, де так мало жінок. Багато хто задивлявся на неї. Це породжувало непомірну гордість у серці юного створіння і важку злобу в серці її миршавого батька. Погляди зрілих чоловіків, спрямовані на дочку, і лестили йому, і дратували...

Одного разу мені довелося чути, як негарно він лаявся через неї з одним відпочивальником. Я побачив тоді гнів цієї маленької людини з бородавкою на носі. Яким шаленим вогнем горіли його чорні, мов ніч, очі, а у Джергі такі ж манили в незвідану далечінь... Бачив я й панічний стан невдахи-серцеїда, який ризикнув пожартувати про оголені литки дівчини, не відаючи, що поруч – її батько! (Судячи з їх реплік, дівчина, порівнявшись із відпочивальником, ненавмисно підняла вище дозволеного туркменську сукню, що доходить до щиколоток.)

Шарлі купався завжди на самоті, тільки іноді поряд із ним з'являлась нікому не відома білявка, невловимо вишукана, тендітна, мов венеціанське скло. Але вона плавала невправно й хутко поверталася на берег. А Шарлі плавав чудово, тож запливав далеко. Ми часто втрачали його з виду. Нікому й на думку не спадало гнатися за ним, змагатися. Та й він, здавалось, нікого

навколо не помічав.

Смарагдовий берег, невимовної чистоти вода, – таке навряд чи знайдеш на Балтиці або на Чорному морі. Тільки тутешня неймовірна спека стомлює відпочивальників настільки, що вони вже через два тижні готові плюнути на все і вся й бігти, куди очі дивляться, аби лише їх овіяла рятівна прохолода.

Більярдна, куди, як я вже говорив, приходило все чоловіче населення та дві-три європейські жінки, і була єдиним місцем, де можна відвести душу під захистом японських кондиціонерів. В основному, тут і ховалися від полуденної спеки й духоти.

Шарлі не надто часто бував у більярдній, натомість із задоволенням проводив час на самоті – на березі, збираючи рідкісні камінці або сидячи під тентом, просто споглядаючи море. Ось і стало здаватися мені потім, що я помічав і Джергі за цим заняттям, але їй, по-моєму, більше подобалися черепашки, вона намагалася з них зробити собі намисто... Лише одного разу я помітив, як вона щось передавала Шарлі, сміючись і втупившись прямо йому в очі. Може, черепашки?

Що ж до трагедії, яка розігралась на смарагдовому березі, то на п'ятий день для мене багато що вже прояснилося. Ну, якщо й не прояснилось, то принаймні дозволило намацати очевидний зв'язок цієї події з люття Горбаня

Арта. Судіть самі, чи буде батько через дрібницю так серйозно сваритися зі своєю дорослою донькою? Сталося це так...

Одного разу під вечір я лежав на березі. Наближалася вечеря, і я вже почав збиратися, як по інший бік величезного валуна, до якого я притулився, зазвучали голоси. Шум моря заглушав їх, часом до мене доходили лише уривки фраз, та й совісно було підслуховувати чужу розмову. Не знаю, що завадило мені одразу встати й піти, але я, вже натягнувши сорочку, ще на якийсь час застиг на місці.

– Що тебе все на берег тягне? – Почув я незадоволений чоловічий голос.

– Не твоє діло! – Відповів йому зухвало жіночий.

І я впізнав їх – це були Горбань та його дочка.

– Як це не моє? – Глухо запитав Горбань.

Джергі відповіла вкрай роздратовано:

– Сказано – не твоє, значить, не твоє!

– Хто ж тебе такою... (Наростаючий шум прибою завадив мені розчути фразу до кінця.)

– Мама... – (Вона говорила ще щось, але хвиля заглушила і її відповідь.)

Далі:

– Мама? Навряд чи! – Сміх приглушений, злий. – Я її встиг забути. Ти не допоможеш згадати?..

– Ти, може, і забув...

– Якщо забув я, то тобі й поготів не згадати.

Втім, і вона... така ж була. Вона мучила мене, каялася... що вийшла заміж.

– А то ти сумнівався...

Відверто кажучи, мене не могло не зацікавити, які стосунки були між Горбанем, котрого я знав уже кілька купальних сезонів, та його дружиною, після смерті якої тут ходили усілякі легенди. З чуток, вона покінчила з собою.

І тут уже між батьком та донькою спалахнула справжня сварка.

– Мені дуже шкода, тепер я розумію її. Я вже доросла...

– Ти мене не зли. Знаєш, це небезпечно... – Вітер доніс до мене обривки його брудної лайки.

– Ти просто заздриш... – Вона сказала щось із приводу переслідувань чи то з боку батька, чи відпочивальників.

– Будь у тебе брат, – відповідав їй Арта, – займався б цим він. А нині доводиться робити це мені. Твоя хороша мати... – Кожне слово зривалося з вуст Арта зло, з невимовним роздратуванням, – зробила все, щоб не народити від мене нікого, крім тебе. Та так і померла, переборщивши у своїх чаклунських хитрощах. Вона хотіла вбити дитину, яку носила під серцем, але вбила себе. Горіти їй вічно в пеклі.

– Не смій про мою матір говорити погано!

Мені здалося, що Джергі заплакала. «Бідолаха...» – подумав я про давно померлу жінку.

А Горбань уперто продовжував:

– Однак і ти туди ж...

– Він обіцяв на мені одружитися...

Ці слова були вимовлені повільно, з якимось прихованим почуттям гіркоти й образи. Мені стало не по собі. Про кого ж це мова? Я про всяк випадок приліг на пісок, знявши сорочку: мовляв, побачать вони мене, а я нічого не підслуховую, лежу собі тут тихенько, засмагаю...

– Він не перший, – злився батько. – Ти ганьбиш моє добре ім'я. І комусь із них доведеться відповісти за всіх. – Арта відкашлявся, й, здається, знову фраза його завершилася добірним матом.

– Ой, не лякай!

– Тобі все дарма, а у мене тужно на душі, кішки шкребуть. Будь хто готовий мене вжалити: дочка – повія. Подумати тільки, ще молоко на губах не обсохло...

Втім, поведінка доньки Горбаня цікавила мене тоді менше, ніж історія її небіжчиці-матері, і це не дивно: перша красуня суворого берега вийшла заміж за миршаву маленьку людину й через рік після народження першої дитини несподівано померла – це не залишило нікого байдужим. Заглибившись у спогади про матір Джергі, я мимоволі пропустив закінчення цієї сімейної сварки. Однак незабаром зрозумів, що дарма...

Та, коли я приготувався дослухати, було вже пізно: зашаруділа галька – батько з дочкою пішли. Поспішив геть і я.

Але я хотів знати про смерть Шарлі більше, ніж інші. Для цього варто було відправитися в більярдну. По дорозі я зустрів Мергена. Проте той і чути не хотів якусь іншу версією. На його думку, виходило так: перебрав хлопець лишку під вечір, сунувся в неспокійне море, а там і дістала його буря... Мене вже злегка дратувала така упередженість, і я спробував посперечатися з ним знову у напівпорожній більярдній. Поцікавився його думкою з приводу крові на скроні потопельника. З'ясувалося, він про цей факт не знав нічого. Але йому було важко розпрощатися із зарозумілим ставленням до якогось чужинця. Мерген – тутешній, їх тут мало, а таких, як Шарлі, приїжджих, котрі більше залишаються в пам'яті у місцевих як потопельники, він бачив не один раз. І тому у нього досить своєрідне ставлення до них: особливо не переймається, а веде лише облік – коли і в який час доби? Трапляється, згадує ще й вік потопельника або утоплениці, але це лише в особливих випадках... Все інше його не цікавить. І до моїх міркувань з приводу крові на скроні Мерген поставився так само байдуже.

– Чи довго п'яному вдаритися об камінь? Благо їх тут навалом, – сказав він, ні на мить не задумавшись над тим, що рана навряд чи могла бути отримана у воді – тоді б вона не була такою глибокою та й кров би зміло водою...

Але тоді Аман не дав мені вибудувати власну версію загибелі Шарлі, він сказав:

– Людина може загинути і без усілякого зв'язку з її характером та вчинками. Так, як гине часом будь-яка жива істота, несподівано потрапивши в смертельну ситуацію... Ось і йому не пощастило, попав у лещата, немов звір у капкан.

Так буденно пояснив трагедію людини. Не знаю, як іншим, а мені були до душі його міркування, тільки не стосовно обставин загибелі Шарлі, а так, самі по собі, абстрактно.

Утоплениця не спливла навіть на п'ятий день, хоч, за свідченням обізнаних, уже повинна була, і навіть набагато раніше, ніж, скажімо, взимку.

До цього часу я вже майже зробив свої умовиводи про причинно-наслідковий зв'язок загибелі Шарлі та його супутниці, звичайно, якщо вона насправді була його супутницею. Тим не менше, я не поспішав ділитися своїми міркуваннями з ким-небудь, воліючи слухати висловлювання інших...

В один із наступних днів, особливо спекотних, у більярдній розгорілася суперечка, не менш палка... Я наспів у самий розпал, коли говорив Самед. Противником його був Аман, і тому глядачів довкола столу стовпилося чимало. Всі чекали від сперечальників чогось нового, незаіждженого.

– Ні, – не погоджувався Самед з кимсь із людей, що обступили стіл, – це не самогубство! –

Невміло стукнувши кием у крайню біля борту кулю, він посперечався і з самим собою: – Якщо чесно, – самогубство, але тільки в певному сенсі, так би мовити, у фігуральному.

– Це як же? – Ошелешено спитав його співрозмовник. – Так самогубство це чи ні?

– А так. Він був під кайфом і пішов купатися. Я бачив – жінка з ним була, симпатична така, білявка. Ми зіткнулися під ліхтарем. Вони точно йшли до моря. Годині приблизно об одинадцятій. Хто ж купається в цей час? Я ще сказав: куди так пізно?

– Тобто, ти запитав у них?

– Ні, навіщо? Я це сказав собі. Якщо чесно, він сам винен. Шерше, як кажуть, жінка...

Готуючись забити чергову кулю, Аман, ніби між іншим, поцікавився:

– Кажеш, він був п'яний?

– Разом не пили, – парирував Самед. – Але й так видно, в чому справа. Ніхто так просто не вмирає.

– Що правда, то правда, – глухо відгукнувся Аман, супроводжуючи свою промову точним красивим ударом. Забита куля, застрибавши, заспокоїлася в лузі.

– Пам'ятаєте, – звернувся Самед до натовпу вболівальників, – пам'ятаєте, позаторік один, теж ось так от... Ледве врятували. Якщо чесно, така баба була з ним, хлопці. Ох!..

– Авжеж, було діло, – мляво відгукнувся хтось.

– Але той був випивака – дай Боже. Натомість цей... З ким же він пив?

Ніхто не відповів на його запитання. Промовчав і я, хоч мені було відомо більше, ніж іншим. Все ж знаходилася серед нас людина, яка могла б похвалитися відповіддю. Але про це не зараз...

Самеда покликали до виходу. Він попрощався з нами, передавши кий Мергену, й попрямував у вестибюль, де в кутках росли бутафорські пальми, біля яких чекала на нього симпатична білявка. Ми дещо розгубилися, адже Самед пішов на найцікавішому місці.

Повисла тиша. І тільки Аман виправдав мої вже хисткі надії на продовження розмови; він раптом пожвавішав, ніби з відсутністю Самеда, заводія й запеклого сперечальника, отримав пальму першості. Швидше інтуїтивно, ніж спираючись на тверду логіку, я здогадувався, що Аман ще не виклав усе, що знав про останні дні Шарлі. Але я так і не зрозумів істинного мотиву його тривалого мовчання ні того дня, в більярдній, коли він раптом розговорився, ні зараз, коли страшна трагедія вже покрилася серпанком часу й відступила в минуле, стала забуватися.

– Іду я одного разу берегом... – Він прицілився в дальній кут із вельми зручної позиції. Розповідь перервалася рівно настільки, скільки він готувався провести удар. – Так от, чимчикую я берегом, дай Боже пам'яті, днів десять тому, отже... – Запнувсь він, – десь... десь, ну да! Днів за п'ять

до всього цього. Зрозуміло, після обіду...

Аман працював у маленькій конторі, яка вела незрозумілі для більшості тутешніх жителів спостереження за місцевою флорою та фауною чи навіть атмосферою. Ніхто точно не знав, чи була та контора філією якогось столичного НДІ або ж під вивіскою ховалося щось інше – абсолютно протилежне захисту навколишнього середовища. До того ж, і сам Аман ні-ні та й напускав туману, багатозначно натякаючи на деяку специфічність своєї роботи. Тим більше, ніхто з нас ніколи не бував усередині тієї будівлі, в якій він служив. А в літній час, у розпал сезону, Аман «браконьєрствував», так він називав свої короткочасні знайомства з приїжджими красунями. Як не дивно, він завжди справляв чарівне враження на жінок, незважаючи на те, що статурою ніяк не дотягував до античних богів... Очевидно, крім супермодного вбрання, у ньому було щось незвичайне, притягальне для жіночої статі. В особливі хвилини припливу доброти з ним можна було говорити про амурні справи, і тоді його карі очі проникливо іскрилися дивовижним світлом, що неабияк прикрашало його обличчя. Він перевтілювався, і його великий живіт ніби зникав, ставав менш помітним.

Аман обрав зручну позицію, загнав кулю в лузу і нарешті продовжив:

– Так от, чимчикую я берегом і бачу – Шарлі лежить ниць, наполовину у воді. Важко дихає.

Питаю: що, мовляв, хлопче, неглибоко хлюпаєшся? Він підняв на мене почорніле обличчя, в очах – не зрозумієш, чи то благання, чи страх, словом, щось дике. Мене аж пересмикнуло. Я зрозумів, що відповіді не слід чекати, але він заговорив: «Знаєте... я побував там! – Мова його була переривчаста. При перших же словах тремтячою рукою він показав назад, на море. – Страшно... я помер. Я зараз уже не живий!»

Всі слухачі завмерли, хтось охнув, вражений останньою фразою. Аман, достатньо насолодившись нашою реакцією, неквапливо продовжив, смакуючи кожне слово:

– Я присів. Майже впритул подивився в його очі і зрозумів, що він не обманює. «Як це сталося?» – Запитав я. І тоді він розповів: «Заплив далеко, далі, ніж зазвичай. Було на дивно легко. Немов не вода, а щось невагоме несло моє тіло. В якусь мить випадково обернувся назад і побачив, що берега за мною немає. Зник! Перетворився на дим! Зрештою, я його помітив, але витратив на це чимало сил... Та й навряд чи можна було назвати берегом те, що я побачив. Він коливався вдалині, немов повітряна завіса: то його видно, то – ні...»

Аман відклав кий, витер спітнілі руки рушником, намотав один його кінець на праву руку. Нервували всі, але Аман більше за нас, і тому його мова стала дещо плуваною:

– Я вслухався в розповідь людини, яка, яка...

тільки-но вирвалася з пазурів смерті. Знаєте, друзі, скільки я сам пережив тоді, слухаючи його! Шарлі дуже хвилювався, він, він... його обличчя таке, загалом, неживе... ну, розумієте, не наче я з мерцем спілкувався!

Аман на секунду запнувся, але слухачам не терпілось дізнатися продовження історії. І хтось підстьобнув оповідача:

– Амане, а що далі? Далі?!..

Той насупив брови, нервово смикнув плечем.

– Далі... Шарлі сказав, що ніби півсвіту навалилося на нього, руки й ноги звело... – Аман задумався, згадуючи забуте слово.

– Судоми? – Підказав хтось.

– Ні, не судомами, а чимось іншим! А, згадав... страхом, навіть не страхом, а лихом якимсь! Так, точно, він сказав: «Нелюдське горе на мене навалилося! І я був один. Мені здається, я все одно не зможу описати увесь жах пережитого, та це й не можна передати словами. Я зчепився з морем і, здається, програв... Нас, людей, багато, й немає у нас часу думати про справжнє горе, бо живемо ми всі разом і один раз. Чи не в цьому наша біда? Чи не в цьому наші нещастя й майбутня загибель?..»

Аман оглянув нас, понурих, і зрозумів, що досяг бажаного ефекту. На мить мені навіть здалося, ніби не Аман стоїть перед нами, а сам потопельник, Шарлі... Це він простягнув свою руку з глибин моря і докоряє нам:

– «Ми не замислюємося над сенсом життя. А шкода. Варто було б... за якісь секунди, балансуєючи між небом і водою, життям та смертю, я дізнався про земну суть людства набагато більше, ніж за всі прожиті досі роки. Цього мені вистачило б надовго, може, й не тільки мені, але... Тепер це неважливо, ну, що вдієш... Ми самотні в цьому житті... Самотні у Всесвіті! Самотні навіть на цій землі, і море – наш ворог!.. Повірте мені, у нас немає друзів у всьому Всесвіті, крім нас самих. Ось що я зрозумів, коли безпорадно повис між Небом і Землею, захлинаючись солоною водою... Так, ми одні! Але цього нам не зрозуміти ніколи. І, можливо, людство закінчить самогубством...»

У більярдній повисла мертва тиша, здавалося, ніхто з нас навіть не дихав. Безмовність ставала нестерпною, так і хотілося її порушити. Я попрямував до дверей – геть звідси! На повітря, нехай в пекельну спеку, але до життя, струсити з себе тяжкі враження.

Ось, мабуть, і все. Все про нього, про Шарлі.

І утоплениця знайшлася в той же вечір, зглянулася нарешті й... виплила з глибин моря назустріч людям. Ми, нечисленні очевидці, обступили тіло півколом, і пригнічено мовчали. Під'їхали службові машини, з яких вийшли правоохоронці, санітари... Вони нудно виконували звичну роботу, а ми всі стояли й дивилися на жінку, яка ще кілька діб тому була красунею.

Зовсім недавно вона жила, сміялася, цілувалася, дихала...

Попрощалася вона з нами моторошно: один із санітарів ніяково взявся за її коліно, і утоплена... ніби присіла чи зробила спробу – підвестися... Так принаймні здалося нам. Щось багатозначне було в тому останньому дійстві...

Ніч я провів тривожно, майже без сну. Якщо ненадовго й провалювався в забуття, негайно ж прокидався, тому що до мене тягнули руки то Шарлі, то його жінка, ніби просили витягти їх із безодні. Не виспавшись, без сніданку, я пішов до моря. Воно, здавалося, розкошувало, невинно закинувши в небо блакитне око. І це після всього, скоєного ним?!

І ось тепер я сиджу на березі й думаю про те, що сталося. І чи все я зрозумів зі слів Шарлі так, як треба? Можливо, але я сумніваюся.

Може, мені й вдалося зібрати якісь крихти істини чи додати штрихи до неіснуючого портрета. Та найголовніше, сокровенне, вислизнуло, як завжди, і залишиться незбагненим. Можливо, саме відчувши жахливу самотність, коли перед ним відкрилася на мить таємниця людського буття, Шарлі за кілька днів до своєї загадкової, безглуздої загибелі й покликав мене розділити небагату трапезу під тентом у полуденну спеку. І весело, безтурботно сміявся, піднімаючи келих із червоним вином.

КОХАННЯ БУЗКОВОГО КОЛЬОРУ

Сонце піднімалося все вище, і в бузковому саду все ставало до болю знайомим: варто було лише заплющити очі, як Арслан відчував себе за тридев'ять земель звідси – вдома, в Ашхабаді. Там, ще школярем, ранньою весною він любив пропадати в кущах бузку. Обожднював цей чарівний запах і, траплялося, годинами сидів на якій-небудь затишній лавочці в бузкових кущах. І лише зовсім очманівши від п'яного аромату, похитуючись, виходив із саду...

От і зараз давно мав вирушати, однак усе зволікав, – стуливши повіки, віддавався нетутешнім мріям... Йому просто не вистачало сил, щоб встати й піти до себе, в гуртожиток, адже скільки книг ще належало прочитати, з глузду з'їхати! Літня екзаменаційна сесія – на носі, а він ось сидить та марить про щось далеке, ніби чекає початку якихось таємних пригод.

Весна! Нічого не вдієш. Млів, безтурботно дивлячись на поодиноких перехожих, слухаючи цвірінькання птахів, що пурхали навколо. Над

самою головою Арслана красувалися запашні бузкові грона; подекуди у високому небі пропливали дивовижні, легкі пір'їнки білих хмаринок. Угорі було настільки чисто, що небосхил здавався абсолютно прозорим, примарно-бездонним. З гущі гіллястих дерев доносилася дзвінка трель солов'я. Скоро літо. В Ашхабаді бузок уже відцвів, мабуть, і цьому року Арслану вже точно не доведеться насолодитися його ароматом на рідній вулиці.

Бузковий сад починався поряд із його житлом, біля старовинної цегляної будівлі. У тому будинку донедавна мешкала його ровесниця – Лейла; а далі сад легко перевалював за невисокий дерев'яний паркан – углиб двору.

Як би він хотів зараз зустріти однокласницю Лейлу, саме цієї весни, у бузковому саду! Хоч вона, може, й досі вважає його розбишакою, який, за першої-ліпшої нагоди, ніколи не втрачав свого шансу смикнути її за кіски. Чи не тому вона до самого переїзду в інший кінець міста називала його забіякою, а при зустрічі намагалася обходити десятою дорогою? Може, саме через нього батьки Лейли й вирішили переїхати з тієї вулиці? Шкода, адже сусідка йому так подобалася! Просто він тоді не знав, як із нею поводитися, отож і витворяв усілякі дурниці...

Сумно. Арслан заплющив очі...

А коли їх відкрив, то побачив на іншому краю лавочки незнайому дівчину, що з'явилася, немов

за помахом чарівної палички. Білява красуня сиділа тихо й читала. Виглядала вона років на два старшою за нього. Арслан вирішив, що незнайомка – студентка. Інакше навіть до її дивовижного весняного дня марнувати час на читання, а тим більше зараз, коли все так натхненно співає-заливається довкола?..

Арслан злегка кахикнув, намагаючись повернути її увагу, але... Нічого не вийшло, бо дівчина була дуже зайнята читанням. Він став гадати – хто ж вона? При всій зовнішній схожості з іншими студентками, було в ній щось особливе. «Цікаво, – подумав Арслан, – що ж вона читає, може, про любов?»

Він продовжував стежити за незнайомкою, зосередившись на виразі її обличчя, рухах, і, судячи з її міміки, дійшов висновку, що в її руках – книга з віршами або роман про кохання. Хіба в Москві, в квітучому бузковому травневому саду можна читати про щось інше?!

Дівчина була цілком захоплена книгою, й Арслан вирішив, що вона примостилася на цю лавочку, навіть не помітивши його. «Ой, яка... – замилувався він, – а яке волосся!..» Він знову заплющив очі, щоб своєю увагою не стривожити незнайомку; бо раптом, не дай боже, вона злякається, мов пташка, й полетить... Він так не хотів її зникнення, навпаки, бажав, щоб дівчина залишалася тут якомога довше, – нехай і недоступна, але поруч!

Так тривало ще деякий час, і Арслан знову встиг зануритися в свої мрії. Однак невдовзі його думки, звісно, повернулися до незнайомки... «Якби ми були знайомі, – міркував він, – могли б зараз піти разом на Оглядовий майданчик Воробйових гір... або спуститися до Москви-ріки... загубитися там біля води, в співаючому лісі, а ввечері можна вдвох сходити в кіно. Але і в бузковому саду теж непогано, особливо під вечір».

Він уявив, як вони мандрують тут між пахучих високих кущів бузку, обнявшись, ніби справжні закохані... Може, вони й цілувалися б – ближче до вечора, коли, перед зникненням на заході, червоний диск сонця стає величезним, а потім йде за горизонт, залишаючи в повітрі вечірній дурман. Той самий дурман-обман, від якого у дівчат зазвичай паморочиться голова. Він чув днями, що в цьому саду студентка ні з того, ні з сього втратила свідомість; і навколо неї швидко зібрався натовп, хтось викликав «Швидку допомогу». Але коли «Швидка» прибула, то медикам довелося шукати «пацієнтку» по всіх лавочках; а коли знайшли, не знали, що з нею робити – сердитися чи сміятися: адже вона вже щосили цілувалася з хлопцем, як і інші парочки навкруги. Тоді лікар і медсестра крадькома зірвали бузкові гілочки, зробили собі по букету з п'янкх грон і ретирувалися, по-доброму посміхаючись над екстреним викликом до пацієнтки з діагнозом «любовне загострення».

* * *

Цієї весни Арслан відчув себе дорослим; все частіше снилися йому дівчата, і, що цікаво, вони входили в його сни, як входять у море, роздягнувшись наголо... Йому не терпілося відчути справжнє, доросле кохання. Але навряд чи це можливо тепер, перед іспитами, коли бракує часу. А бузковий сад продовжує пахнути, ваблячи все сильніше, все глибше, хвилюючи його потаємно-чисті юнацькі почуття...

* * *

Сонце припікало, та Арсланові не хотілося пересідати в тінь, не бажав розплющувати очі – боявся, що чарівної незнайомки поруч уже немає. Так він і сидів, доки спека стала немилосердною. Тільки тоді розплющив очі. І яким же було його здивування, коли побачив, що незнайомка нікуди не випарувалася, а навпаки влаштувалася ще зручніше, знявши черевички й підібгавши під себе ноги, – точнісінько так само, як жінки в його рідних краях. А які у неї ніжки, що визирають з-під спідниці! Які витончені щиколотки! У Арслана глухо забилося серце, він уже не міг більше прикидатися байдужим, йому хотілося поговорити з красунею.

Тож, недовго мудруючи, запитав перше, що спало на думку:

– Дівчино, а вам не жарко? Ви не згорите випадково?

Юнка поглянула на нього з усмішкою й відповіла охоче:

– Шоб випадково – ні, але спеціально – можу...

Арслан теж мимоволі посміхнувся, але більше з її вимови, ніж слів. «Цікаво... – міркував заінтригований юнак: з якої ж вона республіки? Може, з Прибалтики? Точно з Прибалтики, звідки ж іще, з таким помітним акцентом!»

– Дівчино, а ви звідки? – Запитав він. І сам став гадати-вгадувати: з Риги, ні – з Талліна, ні – з Литви...

– Я зі Швесії... – Відповідь приголомшила Арслана.

– Я-а-ак? – Вигукнув він недовірливо. – Так, прямо, зі Швеції?!

Дівчина обдарувала його тієї милою усмішкою, яка потім, в наступні дні й тижні, так часто снилася йому ночами.

– Так, а що? Я – зі Стокгольма.

– А як ви там опинилися, у Стокгольмі? Ви що, все життя там мешкаєте? – Мимоволі вирвалося в Арслана.

– Я – шведка, – відповіла усміхнено.

Арслан трохи розгубився – просто не знав, як бути далі, що сказати їй: продовжити розмову чи... Може, попрощатися, та й податися звідси геть? Він навіть готовий був знову заплющити очі, однак цікавість переважила, – не міг не дивитися

на чарівну сусідку! Тож знову заговорив, але плутано:

– А ви, це саме, справжня, чи що, шведка? Прямо звідти? – Пробелькотів опшелешено, озираючись довкола. – Я вперше в житті бачу живу шведку! Як ви тут опинилися? Тобто ви – студентка? Чи приїхали в гості, щоб побачити Москву?

– Я приїхала на стажування на два місясі. Я є дуже погано говорити по-вашому.

– Ні, що ви, що ви! – Поспішив підбадьорити її Арслан. – Ви говорите дуже добре, навіть чудово! Ви ж – не місцева, щоб говорити ще краще. Так, трошки смішно, але дуже мило. Мені подобається...

– Аш так?! – Від душі посміхнулася шведка. – Напевно, ви просто ошаровані ароматом бузку...

– Авжеж... – Замріяно зізнався Арслан, дивлячись на бузкові грона. – Тут – неймовірно красиво і п'яно... Але я, може, більше хвилююся від того, що вперше розмовляю з такою вродливою дівчиною, – а потім, трохи помовчавши, додав: – зі шведкою...

– Шо, і всі шведські дівшата, яких ви зустрішали досі, є негарні?

– Ні-ні, що ви! – Поспішив заспокоїти її Арслан, – вони всі були дуже навіть гарні, напрочуд милі... Тим більше, я їх ще не бачив... Тобто, бачив, але не так, як вас, поруч, а в кіно, по телевізору і, самі знаєте, в різних там красивих

журналах. – Він густо зашарівся і від своїх потаємних думок, і від раптового скороминущого спогаду про ті картинки, які бачив у глянцевиx «журнальчиках». Вони часом ходили по руках, затримуючись у кожного не більше, ніж на одну ніч, немов це були не картинки, а живі дівчата в золотих клітках.

– Паня-аатно... – Протягнула співрозмовниця, ніби здогадавшись про причину його замішання, і засміялася, – так ви любите шведські шурнальшікі!

– Так, дуже... – Дещо невпевнено зізнався Арслан. – Це ж так цікаво, що там за кордоном: погода, природа, як люди одягаються, і, взагалі, яке там життя... Я ж там ніколи не був, ну, й зрозуміло, що про вас нічого не знаю.

– А як вас совут? – Запитала незнайомка.

– Арслан. А вас?

– Бібі, – відповіла шведка.

Почувши це, Арслан мало не схопився з лавочки.

– Я-а-ак? Бібі?! Що, вас так і звуть – «Бібі»? Адже таке ім'я у нас теж є, воно навіть дуже популярне, можна сказати, зустрічається на кожній вулиці! У мене й однокласниця була – Бібі!

– Як приємно. У нас Біргітти совут «Бібі». Так є легше і скоріше. А Арслан – то руське ім'я?

– Ні, російською це буде Лев. – А потім він про всяк випадок загарчав... – Р-рр-ррр! Розумієте: лев, такий великий, кошлатий і дужий!

– Ви мене налякати... – Вона закрила книгу, встаючи з лавочки.

Тут уже не на жарт злякався Арслан: вона ж піде! І тому поспішив їй запропонувати:

– А ви не хочете прогулятися? Тут так добре! Врахуйте, це триватиме недовго: бузок у Москві відцвітає швидко. Торік до цього часу вже встиг відцвісти, просто нині весна пізня. Можна сказати, вам казково пощастило!

– Я ошень рада. Тоді ходімо! Але ви не їсте мене, як лев, коли ми гуляти разом?

Арслан розгубився, тож відповів не одразу, глянув на співрозмовницю уважніше, намагаючись зрозуміти – жартома вона запитала чи всерйоз? У сум'ятті він знову промимрив щось безглузде, зовсім невлад, від чого за мить йому й самому стало смішно.

– Ні, що ви, я м'яса їм дуже мало, більше рибу люблю. Мене просто звать Арсланом, а так – я майже вегетаріанець. Тим більше... як би це сказати... я скоро буду трошки зайнятий, мені треба випрати мої штани та сорочку, інакше завтра ні в чому буде йти до школи.

– Ви що, ушітесь у школі до сих пір? Ви вше такий великий!

Цим зауваженням вона вбила Арслана наповал. Він дзвінко зареготав. Але одночасно йому стало трішки соромно своїх слів, свого дивного страху перед чарівною іноземкою.

– Ні, що ви, «школою» ми називаємо між со-

бою наш університет. А у вас що, так не прийнято?

А далі – пішло-поїхало, вони швидко захопилися розмовою: «а як у вас? – як у нас...», і навіть не помітили, що вже давно прогулюються по саду мало не під руку...

Бібі запитала в нього – «Що за щрам у вас на шьоці», він пожартував – «Мені якось довелося схопитися зі справжнім тигром».

– Я-а-ак? Зі справжнім? – Вжахнулася дівчина. – І ви ще залишилися шиві? А де шиве тепер той тигр? Він шиве?

– Думаю, що живе, хоч не впевнений... Мені ще пощастило, що я сам лев, інакше це могло скінчитися для мене плачевно. – Арслан зробив страдницьке обличчя, а потім, сміючись, додав: – Втім, можливо, що без плачу не обійшлося в будь-якому випадку, бо я був тоді дуже маленьким, ну, просто дитиною в пелюшках, коли цей хижак, москіт-тигр напав на мене.

А потім, побачивши ошелешений погляд Бібі, пояснив:

– Так це ж «пендінка», слід від укусу москіта, який водиться там, у нас!

– Пендін? Москіта? Це що? – Не могла збагнути Бібі.

І Арслан заходився пояснювати значення незрозумілих слів. З цього моменту він із задоволенням взяв на себе роль учителя. Прогулянка в бузковому саду стала відкриттям для нього. Арс-

лан не думав-не гадав, що з іноземкою з першого разу можна буде розмовляти так цікаво! Втім, до кінця прогулянки він уже майже забув, що Бібі – шведка і сприймав її акцент, як щось цілком природне... Прощаючись, вони домовилися зустрітись знову, завтра після лекцій, тут же, в саду. Варто поспішити насолодитися бузковою казкою, адже вона – така коротка...

У маленькій кімнаті гуртожитку, вже засинаючи, Арслан із посмішкою згадував Бібі, її тонку талію, білі зап'ястя, ніжне сяйво небесних очей... А як вона дивилася на нього! Довіриливо, наче вони знайомі вже вічність, і ніби це він старший за неї, а не вона. Таке траплялося в його житті вперше – він був впевненим у собі, залишаючись із дівчиною наодинці. Це відчуття гріло його самолюбство. Юнак довго не міг заснути від легкого хвилювання, яке накочувало на нього хвилями; пам'ять розбурхували спогади про недовгі дотики витончених пальчиків Бібі, і аромат бузкових грон затягнув Арслана в сон.

Вони зустрічалися щодня після лекцій, а у вихідні просто не відходили одне від одного. В Арслана голова йшла обертом – Бібі пахла травневою свіжістю. Все, що було пов'язано з чарівною шведкою, забарвилось в ніжно-бузковий колір. Арслан вечорами крадькома проносив у її кімнату розкішні букети з університетського саду. Вони пахли і нічним повітрям Москви початку літа, й дурманом закоханості; адже хлоп-

чина збирав букети для Бібі, коли в духмяних куцах танула любовна трель солов'їв.

Бібі дуже сподобалося ходити з ним вечорами на Оглядовий майданчик, милуватися золотоголавою Москвою з висоти пташиного польоту. Арслан же просто пишався цією красою, Москву він називав не інакше як «столицею нашої неосяжної Батьківщини». Він з азартом розповідав їй про це місто, що зводить з розуму; але ще більше йому подобалося ходити з нею вечорами в кіно, а зворотною дорогою пояснювати значення незрозумілих російських слів, як це повелося у них з першого дня знайомства. Подобалося засиджуватися допізна в якійсь маленькій затишній кав'ярні, повертаючись пізніми, переповненими автобусами, де їм доводилося стояти, тісно притулившись. І Арслан був дуже радий цій вимушеній, але такій жаданій близькості. Їх щасливі обличчя відбивалися в автобусному склі, і, здавалося, закоханість відображалася там, завмирала, й символами любові плавно спрямовувалася вперед, залишаючи позаду сонні нічні вулиці. Щоразу їх шлях від автобусної зупинки до гуртожитку пролягав через університетський сад, і вони застрягали в ньому до півночі. Ніжні й короткі поцілунки поступилися місцем гарячим і довгим... І вже, як подію давно минулих днів, Арслан згадував їхній перший поцілунок, який стався лише кілька днів тому. Хлопець виріс у своїх очах. Тому й світ здавався йому дорос-

лішим, невимовно красивим, по-материнському відданим, по-дівочому трепетним. Вдень і вночі його юну душу переповнювали любов та невисловлені ніжні почуття. Він і так боготворив Бібі, а вже коли дівчина говорила йому, що він цілується пристрасно й вміло – п'янів від жіночої похвали, злітав на сьоме небо від щастя.

Він став одночасно і усміхненим, і серйозним, і акуратним, і забудькуватим, і товариським, і замкнутим... Цього не можна було не помітити. І, звичайно ж, ці різкі зміни в ньому першими побачили його однокурсниці.

– Ти стаєш дорослим! – Доброзичливо посміхнулася Ольга, уважно вдивляючись у його очі. Втім, вона завжди дивилася на нього якимось особливо, Арслан про це знав. І зараз дівчина проникливо вивчала його щасливі очі. – Чого б це? Напевно, весна діє так сильно, еге ж? До Ашхабада тобі пора, одружитися, – пожартувала вона. – А то гуляєш увесь час у бузковому саду й нікого не помічаєш навкруги...

– Я й тут знайду собі наречену, для цього не обов'язково їхати до Ашхабада! – Відповів він несподівано самовпевнено. А потім трішки насупив брови: власне, звідки вона знає про його зустрічі з Бібі в бузковому саду? Вона що – шпигує за ним?

Того ж дня йому здалося, що на нього косо поглянули комсорг та парторг курсу. Останній, багатозначно втупившись суворим, відверто не-

схвальним поглядом, мовчав, не обмовившись бодай словом. Хоч відчувалося, дуже хотів або ж мав щось сказати. І тоді Арслан вперше за останні дні згадав одне з неписаних правил Московського державного університету, яке на самому початку знайомства з Бібі ще пам'ятав, але потім якось благополучно забув. Знав же раніше, що плутатися з іноземцями «не рекомендували», це однаковою мірою стосувалося всіх. Як же він міг забути про це... Недобре вийшло... Що ж тепер буде?.. Так от що означали прискіпливі погляди комсорга й парторга, а також суворих вахтерок, що сидять біля входу в сектор Бібі, де мешкали, в основному, іноземці; а він же міркував про всі ці погляди що завгодно, але не сприймав їй як докір.

На душі раптом стало тривожно й незатишно. Він зрозумів, що ненавмисне переступив якусь невидиму межу. Засумував. До самого кінця заняття ходив сам не свій, але, коли лекції закінчилися, поспішив на побачення до Бібі, наче не було й близько тривожних переживань. Так усе й зазвичай і тривало: вдень страждав від підозрілих поглядів, а пізніше – охоче забував про них. Подумаєш, усякі там комсорги, профорги, парторги! Він закоханий! У його серце ввійшла бузкова любов!..

Ледь опинившись за стінами старої будівлі університету, затишно розташованого на проспекті Карла Маркса в самому серці Москви, Арслан знову поспішав на побачення до своєї чарівної ундіни-скандинавки. Але погляди «всяких там» щодня ставали все суворішими, прискіпливішими й красномовнішими. Зусиллям волі Арслан гнав від себе погані думки. Він пристрасно бажав відсторонитися від отієї ворожості, й тому, як тільки покидав стіни факультету, прагнув забути про своїх мовчазних переслідувачів. Проте недобррозичливці й не думали залишати його в спокої. Парторг курсу, що хизувався довгим шкіряним пальтом узимку й влітку, якимсь, «випадково» зіштовхнувшись з Арсланом у дверях ленінської аудиторії, промовив спересердя:

– Хлопче, кінчай цей балаган, а то ще не вистачало через тебе вислуховувати всіляку бридоту!

– Який балаган? – Запитав Арслан, не одразу вникнувши в слова, сказані недобрим тоном.

– Сам знаєш – який! – Різонував слух юнака трьома словами парторг, і демонстративно повернувся до нього спиною, не додавши більше нічого. Віддалився.

Того ж вечора вахтерка гуртожитку, де мешкала Бібі, забувши про дзвінок, сердито зата-рабанила старечими кулачками в двері; і, коли

юнак висунув ніс із кімнати, суворо відчитала його за систематичне порушення внутрішнього розпорядку. Намагаючись углядіти за його спиною щось непристойне, невдоволено веліла, аби зараз же залишив кімнату іноземки й пішов до себе. Мовляв, походеньки між зонами (сектори гуртожитку вона охоче називала «зонами») припиняються рівно о двадцять третій нуль-нуль, тож він ризикує залишитися на вулиці. І ще вона сказала, що через нього, можливо, влетить і їй.

– Молодий шьоловіче, це несправедливо врешті-решт! – Зашамкала, зашепелявила стара жінка крізь залізний ряд своїх передніх зубів. – Я не хошу, шьоб мене на штарошті років вигнали ж роботи, майте шовішт'...

А наступного дня сталося те, що й мало трапитися: вони з Бібі стали близькі, набагато ближчі, ніж раніше. Коли ЦЕ сталося, вихований суворими правилами хлопець почав думати про швидке весілля; довго лежав із заплющеними очима, перебираючи в пам'яті картинки з майбутнього, де було повно барвистих епізодів; уявляв, як під руку зі своєю Бібі з'явиться в Ашхабаді, вдома у батьків.

– Встаємо... А то буде приходити щас бабушка. Вона сердитися, знаєш! – Ледь ворущачи вустами, вмовляла його Бібі.

Вони вийшли в сад, та важко було розлучитися; тому погуляли ще трохи, сп'янілі від нового, нічного щастя. Здавалося, що й бузок чарує запашним ароматом сильніше, ніж раніше.

– Як тепло й затишно! Тепер навіть ночами не холодно, – вигукнув Арслан, а потім казна-звідки накопився на нього смуток: – Червень... бузок уже майже відцвів, недовго нам залишилося насолоджуватися цим дивом!

Їх губи непомітно злилися в довгому й пристрасному поцілунку, в якому ніби передчувалася тривога за їхнє майбутнє; але вони ще не здогадувалися, що бузковий сад їх – двох – разом – більше не дочекається ніколи. Поцілунок гірчив, чи Арслану тільки ввижалася та гіркота?

* * *

До КДБ його забрали до банального просто й буденно...

Коли за ним прийшли, він не встиг ще як слід прокинутися, бо ліг пізно.

Ось пролунав дзвінок; увійшов до аудиторії професор і заходився розкладати на кафедрі свої папери, напівсонно бурмочучи якісь звичайні чергові фрази; тільки-но студенти, нарешті, влаштувалися за партами... Саме цієї миті вкрадливо відчинилися двері ленінської аудиторії, в якій близько двохсот майбутніх журналістів тихцем дожовувати свої ранкові бутерброди чи з розплющеними очима додивлялися ранкові сни. Багато хто подумав, що то однокурсник, запізнившись, поспішає навздогін за професором, аби непомітно шаснути, швиденько влаштував-

шись де-небудь на перших рядах, як найстаранніший з усіх студентів...

Але ці здогади не виправдалися: ніхто не спізнався, натомість з аудиторії викликали Арслана.

Він вийшов, і одразу ж за дверима побачив незнайомого молодика в стильному картатому костюмі. Прибулець, який щоразу поправляв свою краватку, не забував при цьому проникливо дивитися на Арслана, ніби запам'ятовуючи його зовнішність.

– А я можу вже йти? – Якимсь незвично боязким голосом попросила дозволу завідувачка навчальною частиною Валентина Єрмолаївна, своїм тоном підказавши Арсланові з самого початку, що цей молодий чоловік у елегантному костюмі явно не з простих... І що його, Арслана, справи кепські, очевидно, навіть дуже погані. Це можна було зрозуміти й по глибокому зітханню жінки.

– Так, ви, звичайно, вже можете йти! – Якось особливо, підкреслено ввічливо відповів їй прибулець. – Ми тут самі тепер... розберемося зі студентом, чи не так, Арслане?

Юнак розгублено мовчав; а Валентина Єрмолаївна, демонструючи цілковиту покірність, і ще, здається, те, що вона, мовляв, до всього, що відбувається, не має жодного стосунку, хутко зникла, залишивши долю свого студента цілком у розпорядженні дивного гостя.

Арслан вперше побачив завуча такою розгубленою, майже безпорадною, і вперше вона

поглянула на нього своїми завжди злегка червонуватими, трохи витріщеними очима з такою глибокою тривогою, від чого на душі в нього враз спохмурніло. А почувши сакраментальну фразу «Слідуйте з речами за мною», повернувся в аудиторію, і під перехресним обстрілом очей однокурсників ніяково зібрав свої книги, зошити... потім – знічений, понурий, мовчки побрів на вулицю, фіксуючи погляд тільки на підощвах добротних черевиків свого стражника.

Автомобіль стояв на бічній вузькій вуличці, яка, за іронією долі, носила ім'я одного з найбільш волелюбних письменників-бунтарів вітчизняної літератури – Герцена.

– Так от, молодий чоловіче, поїдемо до нас, це недалеко тут... – Достатньо сухо поінформував його супутник, сідаючи в автівку. Втім, він не забував стежити й за діями Арслана.

Здавалося, що машина не встигла навіть рушити з місця, так швидко вони приїхали, і потрібно було виходити. Масивна сіра будівля немов проковтнула їх на сніданок, відрізавши шлях до відступу. Потім вони довго йшли лабіринтом коридорів, спускаючись, піднімаючись і знову спускаючись сходами між поверхами. Зустрічні коротко вітали супутника Арслана. Якби юнак не знав про КДБ, не відав, куди його привезли, то міг би залишитися в звичному бадьорому настрої. Проте зараз був зовсім не той випадок...

Усередині сірої будівлі все виглядало не по-

ранковому діловито. Підкреслено ввічливі люди безшумно носилися коридорами, снуючи з кабінету в кабінет; всі – зі стандартними папками: у когось – під пахвою, притиснута ліктем, а інший неначе пригортав до грудей. За весь час Арслану не зустрівся жоден чоловік з порожніми руками, і він подумав: ці типи люблять свої папери...

Нарешті супутник сповільнив кроки, зупинившись навпроти одного з кабінетів, і постукав у масивні двері.

– Так! – Коротко прозвучало зсередини. – Увійдіть!

– Товаришу полковник, з журфаку...

– Можете йти! – Глухо відгукнувся господар кабінету, чоловік років п'ятдесяти, який сидів і зосереджено щось писав. І, як згодом болісно згадував Арслан, офіцер лише на частку секунди мигцем поглянув на нього. Однак при цьому юнак не був упевнений, що той його помітив, може, й ні... Компетентний товариш просто ковзнув поглядом по ньому, як це робиться, коли люди випадково зіштовхуються в дверях громадського туалету.

Молодик у картатому піджаку показав пальцем, куди сісти, і швидко вийшов; а полковник тут же знову зайнявся своїми паперами, яскраво освітленими масивною настільною лампою, дивна форма якої неабияк здивувала Арслана. Середньовіччя якесь, мимоволі відзначив студент. У кабінеті запанувала повна тиша... Арслан, че-

каючи запитань, спочатку просто сидів: начебто відпочивав чи дрімав. Тиша дістала його не одразу. Спочатку він ще думав, що, може, його привели до полковника не зовсім вчасно? Адже було очевидно – той надзвичайно заклопотаний, щоб займатися ще ним. Проте з часом тиша ставала виразнішою, а потім – усе більш гнітючою. А полковник явно щось готував, може, навіть якусь доповідь, тому що Арсланові довелося чекати набагато довше, ніж можна було припустити. У перші хвилини він був радий, що на нього не накинулися одразу, дали віддихатися з дороги. Хоча й не розумів, навіщо і чому на нього мали накидатися, бо не відчував за собою жодної провини. Може, тому й став готуватися до чогось невідомого, немов до іспиту, збираючись відповідати на будь-яке питання чітко й виразно, і обов'язково з гідністю, як учила їх професор із «зарубіжки», Тучборська. Він не розумів, навіщо його привезли до цієї похмурою установи, чому відривають від лекцій перед самісіньким початком літніх іспитів. Про те, що причиною цього могло бути його кохання до Бібі – не хотілося й думати.

Однак, як він збагнув, йому дали час поміркувати над усім цим, тож Арслан став гарячково згадувати... Що сталося? Чому він тут? Авжеж, були у нього якісь дрібні грішки: посварився зі своїм земляком, обізвавши його жлобом. І ще полаявся в магазині з продавщицею, коли та обрахувала його. Але хіба то лайка? Жодного не-

цензурного слова! Не тому, що не знав, просто був переконаний – не до лиця майбутньому журналістові подібні висловлювання.

Порпався він у своєму минулому ще довго. Не знайшовши нічого крамольного в студентських роках, пригадав себе підлітком, а потім уже і в далекі дитячі роки зазирнув, адже часу вистачало. Полковник продовжував строчити свої нотатки. Що йому якийсь студент? Писав він, сильно схилившись над столом, а це – погана звичка, подумалося Арсланові, – швидко зробиться горбатим, а може, вже? Цього він не міг знати точно, бо «письменник» ще жодного разу не вставав з-за столу. Якщо полковник зробиться горбатим, – подумав Арслан, – то дружина його розлюбить...

І тут його осяяло... Невже його привезли сюди через кохання? Ні, в це не хотілося вірити, було б смішно у таке повірити в принципі! Тож він знову став гарячково пригадувати правдоподібнішу причину свого виклику сюди, до цієї похмурої будівлі, аж ніяк не популярної серед майбутніх журналістів. Втім, мабуть, і в середовищі фізиків та хіміків, філологів і біологів, а також студентів інших факультетів. Він порпався в пам'яті, вкотре згадуючи все, що сталося протягом останніх днів, далі – за останні місяці, а потім і зовсім за останні роки. Але чогось серйознішого, ніж кохання до іноземки в його біографії, здається, не було. Траплялися, звичайно, і дворові бійки, й татові цигарки, запозичені, звісно, без дозволу, і

деякі епізоди з підліткового життя, нехай навіть досить бурхливі, але все ж хлоп'ячі. Навряд чи вони могли когось зацікавити всерйоз, тим більше співробітників такої установи, як ця.

Він навіть трохи повеселішав, остаточно переконавшись у тому, що йому, по суті, цього полковника-мовчуна й боятися нічого. Протягом перших двох-трьох годин Арслан намагався зберегти цей дух безстрашності, адже тільки з ним він міг захищатися. І, з'явився така можливість, відстояв би свої, цілком зрозумілі, людські почуття. Проте болісне очікування чогось невідомого все тривало й тривало, і з часом первісний войовничий запал юнака істотно поменшав.

А полковник усе мовчав, ніби потай наспіхався над ним, залишивши гостя наодинці з власними думками, аби студент усе глибше й безжальніше терзав самого себе. Отож Арслан наполегливо ворушив своє, на перший погляд, не надто багате подіями минуле, відшукуючи в ньому певні делікатні моменти, які чим далі, тим більше свідчили не на його користь.

Власне, це вже були юнацькі фантазії, однак незабаром Арслан і сам повірив, що таке дійсно раніше траплялося з ним; просто він забув про це, а полковнику, очевидно, доповіли... Хлопець смутно розумів, що вигадує явну нісенітницю, але вже було важко зупинитися: він заглиблювався у власній свідомості в такі нетрі, що й самому ставало страшно. Нарешті юнак вирішив,

що найнебезпечнішим із фактів, які виринали в пам'яті, було те, що одного разу він порівняв свій пом'ятий картуз із кепкою самого Леніна...

Це трапилося під час поїздки їхнього курсу до колгоспу – на збирання картоплі, коли всі студенти після тривалої дороги зголодніли. Обід, як завжди, запізнявся, ось тоді Арслан і посмів пожартувати, мовляв «навіть Леніну в царській в'язниці жилося ситніше, ніж нам тут, на колгоспному полі; адже вождь щодня писав любовні листи Надії Костянтинівні молоком! І «чорнильніці» виготовляв із чорного хліба! А якщо врахувати ту обставину, що, за його власним визнанням, через обережність щодня доводилося йому з'їдати таких молочних чорнильніць енну кількість (це – крім тюремних харчів!); то вже колгоспні пайки не йдуть ні в яке порівняння з тим, як ситно було товарищу Леніну!».

Цей незграбний жарт розсмішив усіх, але ж тоді Арслан був своїм серед своїх... А зараз...

Подумав: якби полковник КДБ здогадався про те, які антирадянські жарти бродять у голові цього студента – все! За це йому не минути суворого покарання!

Так він досить довго благав Бога, щоб кадебіст не проникнув у його думки-спогади про ті колгоспні дотепи. Витратив немало сил, аби глибше впхнути назад у себе крамолу, що буквально рвалася назовні; звинувачення, яке, по суті, висунув проти себе сам...

А далі його все більше став мучити голод, і поступово думки про їжу витіснили всі інші. Ще за кілька годин голод якось притупився, але на зміну йому прийшла спрага. Він відчув себе в спекотних безводних Каракумах. Один. А навколо – ні краплі води. Замучений спрагою, юнак уже був готовий впасти зі стільця... Губи пересохли, і Арслан безуспішно намагався вичавити з себе хоча б краплю слини – зволожити сухі, онімлі ще з ранку уста.

Боротьба язика, жорсткого, мов наждак, і гортані тривала досить довго; потім їй на зміну прийшло інше страждання – хлопцеві сильно «закортіло» в туалет... Час із самого ранку повз безкінечною змією, здавався набагато довшим за коридор, яким вони йшли сюди, до цього, вже ненависного Арсланові, кабінету мовчання. А далі у нього не залишилося жодного бажання, крім самого природного... Але протягом усього цього нестерпно довгого, тягучого часу полковник КДБ навіть не глянув на студента, більше того, він, безсумнівно, про нього забув!

* * *

Полковник кілька годин абсолютно не реагував на те, що тут, у кабінеті, крім нього, є ще одна жива душа. Все щось писав і писав, іноді відволікаючись на телефонні дзвінки; і знову брався за своє, строчив і строчив... Кілька разів до кабінету

ту приносили якісь папери, і він підписував їх, а коли відмовляв, тихо, дуже тихо пояснював, чому не буде цього робити, і відправляв на доопрацювання. Арслан дивувався, як той примудрявся говорити так нечутно, але виразно, що його співрозмовникам залишалося тільки кивати головами, погоджувались, а потім забирати назад те, що приносили. Лише одного разу Арслан точно розібрав його слова: це коли хтось із підлеглих полковника вимовив, здається, в якості аргументу модне вже слово «перебудова». Тоді господар кабінету розлютився й досить жорстко відповів: «Багато чого ми пережили з вами на своєму віку, переживемо й це! У крайньому випадку, назва буде іншою, але далі цього не піде, МІІ не дозволимо...»

І ось тоді всередині Арслана зародився страх, невідомий жах перед цим похмурим полковником, його мовчазною владою над людьми. Хлопцеві доводилося чути від старших, що в цьому будинку ніколи не панькалися зі своїми жертвами; в сталінські часи люди, траплялось, викидалися у відчаї з вікон похмурої будівлі, не витримавши жорстоких тортур і страждань. Такі спогади явно не додавали йому снаги.

Тривала щонайменше п'ята година відтоді, як Арслана привели до моторошного кабінету; але полковник, як і раніше, ігнорував гостя. Ця презирлива байдужість перетворилася вже на справжні тортури. Втім, іноді юнак начебто від-

чував на собі важкий погляд кадебіста, але, як не намагався, вловити ту мить не міг. Натомість від невідомості підкрадався тихий, як голос полковника, жах, – поступово захоплював його душу й тіло; серце, теж ув'язнене, билосся в грудну клітку боляче, з образою: що на нього врешті-решт чекає тут?.. Що пише цей невтомний полковник за масивним темно-коричневим столом у тихому напівтемному кабінеті? На всі мислимі й немислимі питання не було жодної відповіді. А полковник усе працював. Він трудився так довго, що Арсланові вже давним-давно перехотілося їсти, його перестала мучити спрага, і залишилося тільки одне бажання, від якого він ніяк не міг відчепитися. Юнак хотів попроситися в туалет, але так і не посмів, адже його страх перед полковником уже встиг вирости за цей час у багато разів. Він почав розуміти, що сидить тут не просто так; очевидно, вирішується його доля, – якщо не в цьому кабінеті, то принаймні в надрах цієї будівлі. Тому змусив себе терпіти у сто разів більше, ніж міг би це зробити простий смертний. Так, спочатку в нього оніміли ноги, потім – руки, німота ця піднімалася все вище й вище, ближче до серця. Проте полковник усе писав і писав, і не було жодних ознак, що ця писанина закінчиться в найближчому майбутньому. А Арслан усе терпів, сподіваючись на те, що полковник обов'язково закінчить писати й, нарешті, заговорить із ним. Ось тоді юнак не втратить

можливості попроситися до туалету... А поки терпів, вважаючи, що в нього немає іншого виходу. Боявся: якщо попроситься зараз, то його можуть відправити кудись подалі й назавжди... Може, вони саме й провокують людей на щось таке, аби потім покарати їх найжорстокішим способом? От і не дочекаються! Він помре, але не дасть їм приводу розправитися з ним так легко! Не повинен зламатися, не має права! І ще він наївно сподівався, що ці страждання, можливо, полегшать його долю. «Цікаво, – думав Арслан, – а як же полковник? Адже він – теж людина?! Як йому це вдається? Чому я не можу витерпіти те, що він терпить добровільно?»

Час минав, але Арслан уже знаходився поза часом. Далі з хлопцем відбувалося щось неймовірне: поступово занімів язик, заклало вуха. Жодні звуки не проникали всередину юнака. А полковник працював так само напружено, як і вранці. Арслан, здається, не міг більше цікавитися часом, який (відчував це фізично!) потік прямо крізь його тіло, як вода крізь пісок... А інший час, той, що для всіх, який існує десь за стінами цієї будівлі, його, ймовірно, вже не стосується. Він спробував уявити собі, що зараз роблять його однокурсники. Але не зміг: обличчя сірою масою тонули в незрозумілій тиші, яка каламутила свідомість. Його знудило. До горла підступила блювота, й він болісно стримував її напади. В якусь мить страх змінився ненавистю,

в голові промайнуло: його хочуть убити, щоб він помер від розриву сечового міхура! Юнак востаннє благально поглянув на полковника, який і не думав звертати на нього увагу, – все сидів і незворушно продовжував писати, і його, живого хлопця, зовсім не помічав та, очевидно, й не бажав цього. Полковник знаходився тут, і водночас його не було. Тоді Арслан зважився на відчайдушний вчинок...

Але спочатку у нього нічого не виходило – не міг видавити з себе ні краплі, бо власне тіло перестало його слухатися; воно заніміло повністю й, здавалося, назавжди. Тоді він з останніх сил переключився на боротьбу з самим собою, зовсім відмовившись і від мучителя-полковника, і від кабінету тортур. Боротьба з власним тілом тривала деякий час, він не знав – скільки; але нарешті по стегнах потік униз гарячий струмінь, ніби прямо з-під серця, зрошуючи стілець... Тік довго, він не міг і не хотів його зупиняти. Арслан зрадив – він зробив це! Посмів! Якщо нічого іншого не зміг, то хоча б це... Як на те пішло, нехай тепер його вб'ють, та він не дозволить вбивати себе так нелюдяно.

Юнак беззвучно видихнув і поглянув на полковника, але натрапив на схилений силует... Ще за якийсь час хлопець став розрізняти звуки – до нього проникав шурхіт паперів; ще трохи, і він відчув, як світлішає жовта пелена, що туманила очі. Арслан поводив кінчиком язика по небу, пе-

реконався, що і язик потроху розморожується. Він не міг цьому натішитися, хоч і не був упевнений, що язик невдовзі стане йому в нагоді. Потім він ще довго переймався своїми штанами, доки вони хоча б частково не висохли... У голові промайнуло: чи не дитячість – такий вчинок? Втім, що зроблено, те зроблено!

У цьому кабінеті не було настінних годинників, вони ніде поблизу не цокали. Важко без годинника! Але по тому, що двері до кабінету давно не відкривалися, Арслан здогадався – робочий час закінчився дві, а може, й п'ять годин тому. Зараз, мабуть, уже ніч настала? Та як про це дізнатися, якщо єдине вікно в кабінеті полковника щільно завішене?! Нарешті юнак осмілився встати зі свого місця і, як уві сні, невпевнено рушив до вікна. Піднявши край важкої завіси, придивився й... побачив темряву. Це здалося йому дивним: чи він не осліп, з жахом подумалося Арсланові. Йому хотілося побачити щось іще, крім мороку, й чорнота повільно стала відступати; однак неможливо було зрозуміти – куди, в який бік виходить вікно. Те, що вдалося розгледіти, взагалі не було схожим на знайоме місце; все здавалося чужим і холодним. Він став навшпиньки, напружившись усім змученим тілом; і, щоб знайти хоча б якісь знайомі риси в краєчку життя за вікном, що тануло в імлі, широко розплющив стомлені очі...

І раптом, саме тієї миті, коли він на весь зріст

витагнувся максимально-тонкою, дзвінкою струною, в спину клинком встромився крижаний голос полковника:

– Магадан бачиш із вікна?

– Ні-і... – Протягнув із побоюванням Арслан, здригнувшись від несподіванки, й сухо ковтнув повітря.

– Обов'язково побачиш, якщо тебе ще хоча б раз помітять із тією іноземкою! А зараз – геть звідси! – І гидливо додав: – Винеси свій стілець у коридор! – Могутнє підборіддя полковника сіпнулося в напрямку стільця, на якому Арслан просидів увесь день та цілий вечір. – Залишиш там, у коридорі, мені тут ще працювати. Теж мені тут... знайшовся... Ромео...

* * *

Арслан вийшов із будинку спустошеним. Ранкової дороги «туди» з її коридорами, сходами, поворотами він не пам'ятав. Будівля сама немов виплюнула його «на свободу», попередньо ретельно пожувавши, витягнувши всі життєві соки.

Місто оглушило його гуркотом, шумом свого божевільного ритму, ніби намагаючись повернути Арслана до звичного життя. Воно засліпило юнака незліченними рекламними щитами, стендами з привабливими гаслами, що наче промовляли: дивись, це – життя! Повертайся, дихай, живи!

Але повернутися до того свого звичайного Життя було нелегко. Арслан відчував, яке все це тепер далеке від нього. Він уже усвідомлював свою відірваність від усього того, що його оточувало. Все, що він бачив щодня і чому так радів, – було поза ним, позаду нього, не з ним...

І люди, які поспішали кудись, і автівки, що мчали вечірніми проспектами, виглядали нерéalними, іграшковими; або ж іграшковим став він сам, Арслан?

Спустився в метро, цураючись поодиноких перехожих, приткнувся в кутку майже порожнього вагона, заплющив очі... Вийшов із метро далеко від центру міста, на станції «Університетська», звідки до гуртожитку – рукою подати. Постояв нерішуче, все ще не вірячи в свою свободу, шумно зітхнув – не минути йому шляху через бузковий сад! Освітлені вечірніми ліхтарями, відцвітали бузкові грона, – зустріли його печально, і колір їх став якимось неприродним, болючим. Осиротіло ховалася в кущах знайома лавочка, на якій він три тижні тому познайомився з Бібі. Дівчини в саду не було: може, не приходила чи, не дочекавшись його, покинула сад. Думати ж про те, що її стажування закінчилося раніше терміну, й Бібі уже немає в місті, – йому не хотілося...

Він присів на колись улюблену лавочку, потай ще сподіваючись на якесь диво; на те, що все, пережите за сьогоднішній день, – не більше, ніж поганий сон; тож варто йому лише прокинутися,

щоб усе стало на свої місця й було, як і раніше. Адже для цього повернення в Життя достатньо було лише однієї появи Бібі – тут, зараз... Проте водночас підспудно, приречено він розумів, що це вже – не-мож-ли-во.

Тому повільно підвівся й, хитаючись від утоми, побрів до себе, в гуртожиток.

* * *

І дарма гнав за ним нічний вітер запах останніх в'янучих грон бузку, намагаючись зупинити юнака, освіжити пам'ять, повернути назад. Це був усе той же ласкавий літній вітер, але до нього, чи не на кожному кроці, домішувався різкий запах сечі, відганяючи спогади останніх днів.

Але тоді проти кого чи проти чого протестувала його душа, якщо не вдалося зберегти найпотаємніше, найдорожче? Відповіді не було. Він ішов, намагаючись заново знайти себе, повернути свої звичні людські почуття, які ще вранці здавалися такими надійними, природними й невід'ємними. Куди все це поділося? Як він дозволив їх розтоптати й відняти, так жорстоко принизивши себе?

У спину йому винувато штовхався запізнілий вітер саду: обганяв, огортаючи його бузковим ароматом; навівав у душу тугу за втраченим коханням, подаючи знак, що з цим гірким відчуттям втрати йому доведеться жити далі.

ЄГИПЕТСЬКА НІЧ СТРАХУ

Скажи: чому блукаєш без мети?

«Єгипетські ночі»

О. С. Пушкін

... У Єгипті зростає дивовижна бавовна: найпухнастіша, найніжніша й найбільш сонячна. Не зустрінеш там між грядками усілякої всячини, яка заважає її збирати; не плутаються під ногами кусючі і липучі бур'яни. Там узагалі їх немає!

Біла й пухнаста єгипетська бавовна пахне сонцем так сильно, так владно, що нездоланно тягне доторкнутися щогою до її незайманої первозданної білизни. О, як вона пахне осіннім сонцем! Ну, а осінь там, напевно, така ж, як і тут...

Я перестав збирати бавовну й, випроставшись, розирнувся – навколо ні душі!

Мабуть, у трудовому пориві відірвався від усіх – от і стою тепер один серед безкрайнього простору; куди не глянь – бавовник, а небо білясте, важке... Воно тисне на мене, а під ногами – гаряча земля. Пекло. Голоси інших збирачів ледь чутні – глухі, немов з іншої планети. Між нами

– виснажлива полуденна спека. Може, я занадто довго дивився на небо? Земля перед моїми очима почала крутитися так, ніби хтось, невідомий мені, розкручував таріль; і вона, сріблястомідна, потяглася за горизонт. Я простежив за її польотом, уже завалюючись набік у мізерну тінь бавовнику – між грядками; а нерівності й тверді грудки не заважали втомленому тілу, і я не пам'ятаю, як, стомлений полуденним туркменським сонцем, заплющив очі.

При цьому – я пам'ятаю чітко – мене вабив якийсь невловимий міраж...

То був дивний сон: я немов марив – застряг десь на межі яви та потойбіччя. Однак спав недовго, прокинувся, встав і пішов геть від бавовняного поля. Мучила спрага, хотілося пити; але мене аж пересмикнуло від спогаду про ту воду, яку зазвичай привозили в поле, що віддавала іржею, була затхлою, теплою і чимось нагадувала кров. Принаймні мені так здавалося. Нестерпно захотілося напиться цієї води зі швидкого, студеного гірського струмка. А потім – у місто, в місто! Це раптове бажання було таким сильним, що я дійсно поїхав туди, не вагаючись. Годі було й думати про те, аби хтось склав мені компанію – всі були зайняті збором бавовни-сирцю. До того ж, регулярних автобусних рейсів між нашим колгоспом та містом не було. Адже, коли починалася гаряча пора, пасажирський транспорт скасовували, як правило, до самих жовтневих свят або

до першого снігу.

Доля врожаю в цих краях вирішується цілий рік із самого ранку й до пізнього вечора. Отже, добиратися в місто доведеться на «попутці», що я і зробив. Особу шофера пам'ятаю так само не-виразно, як і те, про що ми теревенили.

Після полудня я був у самісінькому центрі міста, можна сказати, в його бурхливому серці. Опинився на базарі, де життя, дійсно, немов пульсує, знаходиться в постійному русі. Навколо панують метушня, хаос і плутанина, але зовнішнє враження оманливе – це життя має і власний ритм, і свої закони. Кругом шум-гам – продавці зазивають покупців, пропонуючи свої дивні товари; покупці зупиняються, прицінюючись, торгуючись. І я серед них, немов у дурмані; ніби й сам не петраю, як зважився на таку поїздку, коли на полі пропадає врожай бавовни-сирцю, адже в цей час заборонено їздити в місто. Всі мої однолітки зі світанку до ночі гнуть спини на полях, а я, значить, до міста?! Проходжуюся тут без дозволу колгоспного начальства. Як би мені потім не довелося гірко пошкодувати про скоєне...

Але поки рано горювати, міркував, продовжуючи свій шлях. Пощастило мені, проте без жодної мети прогулювався між базарними рядами, серед галасливого натовпу й хитрих продавців, що призвичаїлися заманювати до себе будь-кого, хто проходить повз них. І я – не виняток. Один із торговців прямо за руку потяг-

нув мене до свого прилавка, де були розкладені красива парча, мускус, гори волоських горіхів, якесь вишукане вбрання з далеких країн. «Бавовна єгипетська?» – зі знанням справи цікавлюсь я. – «Так, – зізнається продавець, хитро мружачись, – вгадав хлопче, все виткане з єгипетської бавовни найвищої якості. Я буваю в Єгипті щомісяця, оновлюю асортимент своїх товарів, аби порадувати душі моїх покупців. Не можу допустити, щоб покупці розчарувалися в мені... А ти у мене вперше, раніше я тебе ніколи тут не бачив, – в очах торговця з'явився азартний блиск, який я, втім, помітив не одразу. – Скажу, однак, що ти мені подобаєшся. Ти – особливий. До того ж, гарний і розумний, а, може, ще й заможний. Якщо ні – не біда, ти можеш розбагатіти, якщо кмітливий. Бачу лише один недолік – в твоєму одязі. Тобі неодмінно потрібно замовити одяг із мого шовку й парчі! Розмальовка – натуральна, фарбували ці тканини своїми витонченими ручками красуні, які працюють на мого господаря – на вулиці красильників. Ох, які ж це красуні, хлопче! Якби ти хоч одного разу побачив їх! У їхніх очах – таємничий вогонь кохання, їх ніжні личка ховаються від пекучого сонця під чадрою. Під палючими променями розводять вони фарбу у величезних чанах. Шовк і вовна так і миготять у їхніх вмілих маленьких ручках – і тканина рівномірно просочується найнадійнішими в світі фарбами, приготовленими з коріння й пелюс-

ток диких рослин. Фарби всіх кольорів веселки! Ех, хлопче, тобі б хоч раз побачити цих красунь та закохатися в одну з них, тоді б ти міг щомісяця супроводжувати мене туди!».

Наступної миті помічаю, що стою десь між рядами, з відрізом дорогої парчі в руках, а докола снує базарний люд. Нікому до мене немає діла. Тут я розумію, що влип, залишився не тільки без грошей на обід, а й без усіх своїх мізерних заощаджень. Те, що я прогавив свій обід – півбіди, але як мені їхати назад? Як потрапити додому? Потрібно поговорити про це з продавцем єгипетських тканин! Та йому вже й діла немає до мене, тримає за руку іншого хлопця й веломовно розхвалює свій товар. Мене й знати не хоче, дивиться відчужено і суворо вимовляє: «Не заважай, хлопче, торгувати! Зробив гідну покупку, відійди, дай дорогу іншим покупцям. Не можу ж я займатися цілий день тільки тобою, базарний день – короткий, не встигнеш моргнути оком, а вже вечір, а там і ніч...».

Авжеж, воістину він правий, цей продавець єгипетських товарів і пахощів. Дні осінні – недовгі, й незабаром згасне на небі золотий жукскарабей; а я не встиг навіть пообідати, не встиг чаю попиту запашного, зеленого, з родзинками чи курагою, які везуть сюди з прохолодних гірських долин, що розкинулися десь на півдорозі від дельти казкового Нілу.

Однак я згадав, що мені ще треба встигнути помитися. Адже гріх не сходити в лазню, побувавши у місті. Вона завжди освіжає, а мені – ой, як треба було позбутися неприємного враження від спілкування з цим брехливим крамарем та його фальшивою парчею. Ось і побрів, засмучений своєю покупкою, туди, де під тінню карагачів причаївся присадкуватий старовинний хаммам, де мешканці міста століттями позбувалися азіатського поту й бруду.

Лазня – мрія колгоспника, і я марив про неї не рідше, ніж про гарну їжу. Ось і чимчикую туди під пекучим полудневим вересневим сонцем із цією безглуздою парчею під пахвою, петляючи вузькими середньовічними вуличками старого Мерва.

Ось і приплентався до старовинної похмурої будівлі з масивними дерев'яними дверима, почорнілими від часу, з незрозумілими різьбленими візерунками; чи то спонукала мене надмірна цікавість у серці, чи замучила сверблячка від пилу. Але мені поталанило не одразу, бо довелося чекати своєї черги, адже бажаючих змити з себе піт і бруд виявилось набагато більше, ніж могла вмістити лазня. Я чув, що вона стояла тут бозна відколи. Принаймні достеменно відомо, як нам розповідав наш косоокий шкільний вчитель-історик монотонним, заколисуючим голо-

сом, що хаммам обслуговував ще середньовічні каравани, які йшли тут «шовковим шляхом» зі Сходу на Захід і з Заходу – на Схід...

Сидячи в передбаннику, став чекати, аби хтось вийшов із глибин будинку, звільнивши мені вільне місце. Тому вважав, що мені неабияк пофортунило, коли ні сіло, ні впало підійшов до мене незнайомий добродій із приємною білозубою посмішкою. Не давши мені оговтатися від першого враження, чолов'яга одразу ж поцікавився, чи дійсно я хочу помитися? Зрозуміло, я відповів ствердно, може, трохи легковажно, але цілком чемно. Я так і промовив: «Авжеж, звісно, шановний, а як же інакше? Адже в лазню приходять, щоб помитися, інакше який сенс тут перебувати?».

Незнайомиць тут же покивав головою, начебто погоджуючись зі мною, однак, як я збагнув, лише через підкреслену ввічливість та міське виховання. Бо, не довго зволікаючи, додав: «Якщо хочеш не лише помитися, а й отримати глибоку насолоду від хаммаму, не соромся, скажи, і я зможу це влаштувати для тебе...».

У мене тьохнуло серце – ось вона – бажана мить! Неймовірне таїнство майбутнього скороминущого земного щастя! Хіба не для цього ми спочатку народжуємося на світ, трудимося в поті чола на колгоспних ланах, а хтось і глибоко під землею, в задушливих шахтах, де, мабуть, усім постійно хочеться пити, – ох, як все-таки кортить

пити, коли мучить спрага... Щоб раптом неждано-негадано зануритися в солодку мить удачі? Принаймні моя черга, бачу, надійшла!

І, звісно, я був згоден. Втім, тривожило лише одне, що кличе мене в невідому далечінь не красуня під таємничим напівпрозорим шовковим покривалом, а хоча й усміхнений, із тоненьким голосом, однак все-таки чоловік, причому настільки смаглявий, що, можливо, не зустрінеш такого навіть серед єгиптян.

Я прокинувся від швидкого забуття своїх глибоких мрій, тільки коли знову почув противний єлейний голос незнайомця. І лише тут до мене почало доходити, що цей тип – або сам з Єгипту, або ж бував там не раз із торговими караванами. Адже, напевно, тільки в далеких країнах, де панує вічне літо, людина може засмагнути до такого стану, щоб потім, не шаріючись, нести казна-що! Подумав, немов у воду подивився... Далі незнайомиць молов таке, що в мене вуха палахкотіли не гірше, ніж у хаммамі, й про що до нас, підлітків із колгоспних полів, лише зрідка доходили найжахливіші страшилки; та й то з таким запізненням, наче події з цих оповідок відбувалися не в нашій епосі, а в часи середньовічних караванів.

Незнайомиць тим часом дуже хитро підводив розмову до чогось нехорошого. Він знову посміхнувся й раптом... заплакав. Далі взявся мене заспокоювати: «Хлопче, ти не думай про

мене погано. Мені просто потрібна допомога...». Цікаво, звідки він дізнався, що я – чуйний? Що це в моєму характері – допомагати людям у біді? Ні, ця людина все-таки не проста, можливо, чолові'яга навіть стежив за мною з самого ранку, коли я тільки-но зійшов із колгоспного автобуса? Переказували, що таке трапляється. Я дійсно був небайдужим, хоч, звісно, мій характер не міг змінитися одразу, при першій же зустрічі з небезпекою. Так я й відповів йому: «Скажіть, шановний, що вам треба, а я постараюся допомогти в силу своїх можливостей. Принаймні в біді не залишу». Тоді він спритно витер сльози й висловився більш виразно: «Ходімо зі мною до хаммаму... – Мій співрозмовник явно хвилювався, може, тому я почув, як він гаркавить. – Там я розповім тобі все детально. Там ніхто нам не заважатиме цілу годину...».

І тут мені війнуло в обличчя пекучою парою хаммаму! Я миттю згадав одну з наших найбільш моторошних страшилок про те, які темні справи кояться в цих старовинних міських лазнях. Одразу ж мозок пронизала історія, почута від мого нерозлучного друга Какиша, – про те, що трапилося недавно в місті з його далеким родичем. Той нібито прийшов до цієї ж лазні і, не переймаючись жодною небезпекою, заходився роздягатися догола, втім, як і всі інші, – а де ж іще колгоспників оголюватися, як не в лазні?! Чомусь саме в ту годину людей тут виявилось

мало, може, й зовсім не було; а сидів лише один потворний дідуган, спокійно спостерігаючи за хлопцем, доки той не залишився, в чому мати народила. А потім старий підійшов та й клацнув пальцем, ніби перевіряючи кришталеву вазу на звук, по прутню новачка, що мирно собі теліпався між ніг, запропонувавши ошелешеному юнакові піти з ним в окремих номер. При цьому ще додав: не соромся, мовляв, ти у мене заробиш за годину стільки грошей, скільки тобі не заробити, навіть якщо ти самотужки збереш увесь врожай бавовни на всьому колгоспному полі.

Родич Какиша, за його ж словами, кулею вилетів тоді на вулицю без штанів; але і я був одягнений не краще, коли наступної миті опинився на курній міській вулиці, де зверху все ще немилосердно палило небесне світило. Там мене й спіткало прощальне слово мешканця похмурого будинку:

– Бавовнойоб, нещасний! – розлючено плюнув він мені вслід.

А я стояв під безжальним туркменським сонцем, тремтячи від щойно пережитого жаху, ніби видерся з крижаної ополонки. Чкурнув я звідти звивистими вузькими вулицями, падаючи й спотикаючись; а хаммам гнався за мною до самого базару, де люди ходили, ніби нічого й не сталося, абсолютно не відаючи про те, що коїться у них майже під носом! Та що візьмеш із базарного люду? Хіба він – не такий же безтурботний, як і

споконвіку?!

Злившись із цим гамірним натовпом, поступово заспокоювався і я, забуваючи про швидкоплинність часу...

* * *

Скільки ж я вештаюся базаром безцільно, якщо золотий жук-скарабей уже тьмяніє і починає спускатися з неба по золотих ниточках, щоб на ніч сховатися за найвищими барханами сипучих пісків? Базарний люд уже не шумить між рядами, як опівдні, останні покупці спішно торгуються із продавцями різної живності, солодощів та зелені, квапляться наповнити свої кошики й відправитися додому. Торговці складають у мішки і ящики непродані товари, все ще розхвалюючи їх. Серед них чимало лукавих веселунів, для яких справжнє задоволення – обвести навколо пальця якогось простака. Якщо це вдалося – потрібно бачити, з яким захопленням збирається такий жартівник додому, наспівуючи у вуса, посвистуючи, хитро граючи бровами.

Однак кому ж сумувати, як не мені? Я вже зовсім зголоднів, і тому майже не тямлю: хто я, що я, навіщо опинився на базарі? Хто був той продавець, який спокусив мене своїми солодкими промовами й продав, нехай не погану, але явно не єгипетську тканину? Чому я вирішив витра-

тити на цю дурницю всі свої заощадження? Завтра з першими променями сонця я повинен знову бути на бавовняному полі, але... як і на що мені повертатися додому?

Стомлено, з опущеною головою, плентаюся я з базару слідом за останніми покупцями й продавцями. Незнайомий добродій, обігнавши мене, на ходу кладе до рота гарячі, паруючі, великі манти й ловить на собі мій голодний погляд. «Хлопче, ти що, не їв із самого ранку? – запитує він здивовано. – На, покуштуй, ці манти, найсмачніші на нашому базарі! Я купую їх завжди в однієї й тієї ж жінки. Їй можна вірити, вона торгує м'ясом, а не якимсь непотребом, як деякі. Не можна на цьому базарі довіряти кожному зустрічному, тут всякі є, одурять, здеруть три шкури, затуркавши так, що не одразу й здогадаєшся, як жорстоко тебе обдурили».

Манти і, правда, смачні, парочка їх, не затримуючись у роті, потрапляє прямо в мій шлунок – так сильно я зголоднів. Їм жадібно, забувши про всяку пристойність. «Не соромся, хлопче, не соромся! – підбадьорює мій несподіваний благодійник і сміється. – Гарантую, що це – не з чоловічини!».

Їжа застряє у мене в горлі, я тисну, поперхнувшись тим, що ще не встиг проковтнути, піднімаю на нього перелякані очі. Він широко посміхається й довірливо тягне мене за рукав: «Не бійся, жартую: яка може бути чоловічина на

базарі?! Тут продають тільки яловичину й баранину, зрідка – дичину, яку вдається вполювати у верхніх джунглях із торанга. Ти куди зараз? Я підвезу, якщо треба, й заплатиш недорого. Грошей у мене достатньо, я ціную не гроші й навіть не золото, а дружбу! Так що, не відставай від мене, сідай у машину та швидше говори, куди тобі треба! Бачу, ти – нетутешній, сільський, звідкись із глушини. Як ти опинився тут? Напевно крутих вдач цього базару не знаєш... Уже пізно, невдовзі ніч, так що не нехтуй моєю пропозицією. Інших уже не буде».

Ми підходимо до його старенької машини, і я бачу, що там уже сидять жінка та якийсь чоловік у чалмі. «О, – вигукує мій супутник, – мої постійні клієнти вже тут, вони залізли в автівку й чекають мене! Давай, сідай і ти, влаштуйся зручніше. Відвеземо спочатку їх, потім – тебе».

Я не встигаю навіть рота розкрити, власне, мене ніхто й не питає. Хочу щось заперечити, але замість цього ловлю себе на тому, що дурнувато посміхаюся. Я бачу себе наче з боку і навіть не встигаю здивуватися цьому, відчуттю, що взялося бозна звідки. О, місто, – збіговисько всіх чортів і нечистих сил! Горщик з нечистотами! Де зараз той продавець-хитрюга, який обвів мене навколо пальця, обібрав до останньої нитки? Сидить, напевно, вдома, на зручному айвані, потягує ароматний зелений чай, задоволено посміхається своїй дружині й хвалиться сьогодні

нішніми успіхами. А я їду в якомусь старезному драндулеті назустріч сутінкам – куди, навіщо? І з ким? «Вибачте, куди ми їдемо зараз? – намагаюся я розгледіти вулицю через брудне, каламутне, давно не мите скло. – Не могли б ви відвезти додому спочатку мене, а потім обслужити жінку та високоповажного торговця в чалмі?». «Не поспішай, хлопче, – насуплюється водій, – усьому свій час! Не стану ж я ображати моїх постійних клієнтів через якогось зальотного птаха, що опинився на базарі, може, вперше й востаннє»...

Він презирається з торговцем, і я ловлю боковим зором довгий недобрый погляд чоловіка, що сидить поряд. Він так і свердлить мене очима й посміхається, мовляв, усе це – чиста правда, і наврог чи цьому хлопцю трапиться нагода вдруге опинитися на базарі...

Жінка всю дорогу мовчить, але чим темніше на вулиці, тим частіше я відчуваю її дивний погляд на собі. Таємничий блиск її очей мене лякає. Я намагаюся зрозуміти – яким чином я опинився раптом між нею та її супутником у чалмі, однак не розумію.

Ми їдемо дуже довго, за брудними вікнами машини вже давно скаче, не відстаючи, темний кінь ночі. Синяво-чорний...

Імла, що розкинулася навколо, виглядає живою, мені здається, що я виразно чую цокіт копит і дихання коня, який скаче поруч, немов намагаючись застерегти мене від якогось змови.

Він то втікає далеко вперед, гублячись у слабкому світлі фар, то покірно біжить слідом за нами. А машина давно вже труситься на невідомих темних путівцях, не залишаючи жодного шансу розгледіти, де ж ми перебуваємо. Ми їдемо глушиною, жодної зустрічної автівки; відчувається, що навкруги ні душі на десятки верст, лише часом спалахують у темряві насторожені фосфорні очі лисиць та шакалів. У мене смокче під ложечкою, схоплює живіт – відчуваю всім нутром, що справа нечиста. На дворі вже північ, ми їдемо точно в якусь тьмутаракань...

– «Значить, приїхали! – оголошує водій, немов вгадуючи мої тривожні думки. – Якщо не помиляюся, вам сюди, шановний? – звертається він до торговця. – Чи під'їхати ближче?». «Чекайте мене тут... – глухо відгукується той, вибираючись із машини. – Можеш підійти трохи пізніше, якщо хочеш!» – озивається до водія вже з п'їтьми. Потім повертається й наказує своїй супутниці: – Ти сьогодні будеш із хлопцем!..

Ми залишаємося втрьох, у салоні одразу запановує гнітюча тиша. Зникає кудись весела вдача шофера, і я шкірою відчуваю, як із кожною хвилиною зростає в ньому напруга. Не до добра, відзначаю про себе... Серце стискається від передчуття. Водій не звертає на мене жодної уваги. Проходить кілька хвилин, півгодини, година, а нашого супутника все немає й немає.

Духота. Сидимо мовчки, слухаємо тріск сте-

пових цикад, виття шакалів і ще якихось нічних звірів – незрозумілих та загадкових. Нарешті водій встає й вирушає на пошуки свого клієнта, звелівши мені не виходити з автівки. Знову утомливо тече час: хвилина, півгодини, година, більше... Мої супутники немов канули в ніч, а жінка все глибше свердить мене дивним поглядом. Як бути?

Я не встигаю прийняти ніякого рішення, відчуваю гаряче дихання супутниці прямо над вухом:

– Хлопчику, а ти, напевно, дуже маленький, так?.. Вгадала? – вона бере мене за руку й тягне до себе, а груди у неї тверді, як затверділі після поливу грудки землі. – Скажи, вгадала?! – продовжує вона мучити мене.

Салон машини трясеться від її томного, але недоброго сміху. Яка ж вона все-таки сильна! Я насилу вириваюся з машини, і йду на пошуки своїх супутників.

Зробивши кілька кроків, виявляю цвинтарну огорожу і темні могили, що причаїлися за нею. Боже! О, всі ангели на світі! Куди вони мене привезли! Невже хочуть принести в жертву якимось ідолам? У наших краях завжди було повно чуток і легенд про якісь таємні жертвоприношення, споконвіку зникали в цих місцях люди, останнім часом, в основному, довірливі діти та підлітки, які могли сісти в чужу машину, як це трапилося зараз зі мною...

Майнула думка – втекти, але ноги, немов ватяні, не слухаються. Тож, ніби під гіпнозом, чимчикую далі, вглиб темного кладовища, – блукаючи серед старих могил, все ще не втрачаючи надії відшукати своїх загадкових супутників.

Їх ніде немає. Убоге світло блілого місяця робить усе довкола майже нерозрізним. Раптом він, як на зло, ховається за хмарами, кругом не видно нічогісінько, хоч очі виколи! Майже на дотик просуваюся вперед, очі поступово звикають до темряви, і десь там, в далекому кутку кладовища, помічаю темні силуети людей. Як зачарований, прямую туди, невпевнено ступаючи враз обм'якшими, безвільними ногами. Мій шлях нескінченно довгий, я зашпортуюся об старі могили, падаю й знову піднімаюся, нарешті опиняюся за спиною моїх випадкових супутників, які, – о, боже! – сидять біля свіжої могили, а перед ними на розгорнутому савані чорніє на весь зріст мрець! Розум мій відмовляється сприймати те, що відбувається, не можу повірити своїм очам. Підходжу ближче й напружую зір, сподіваючись переконатися, що я помиляюся, все це галюцинації, адже такого просто бути не може!

У цей час виглядає з-за чорних хмар місяць і вихоплює з п'їтьми силуети моїх супутників. Їхні обличчя – в чужій крові, вони шматками відривають мертвечину від тіла покійного, й відправляють її в свої роти! Як по команді, обидва одночасно обертаються до мене: і у торговця, і у водія

з губ тече кров. І руки їхні по лікті в крові і – ще... У моїх супутників просто немає облич! Вони – без облич! Куди поділися обличчя?! О, боже! О, всі святі, на допомогу! На допомогу! До-по-можіть!!! До-оо-мо-ооо!..

Я репетую на весь голос, намагаюся бігти звідти, що є сили, але ноги не слухаються. Зашпортуюся, падаю, знову намагаюся бігти, й знову падаю, а людожери все ближче наступають на мене!.. До-оо-мо-ооо!..

Кричу страшним голосом, падаю на найближчу могилу, боляче вдарившись головою об її край, і – прокидаюся. Розплющую очі...

Кругом панує дивна тиша. Тільки дзижчить над вухом джміль. А, може, оса? Про всяк випадок намагаюся не робити різких рухів. Прислухаюся. Де я, що зі мною? Поступово, як у сповільненій зйомці, повертається пам'ять. Пригадую, як я заснув, розморений полуденною спекою. Зараз, судячи з червонуватих променів сонця, які косо лягають на безкрайні ряди бавовнику, настає вечір. Передвечірня задуха...

Отже, я не прокидався? Не був на базарі? Не купував парчі у торговця єгипетськими товарами? І в машину до незнайомця не сідав? Не зустрічав людожерів? Обережно обмацую кишеню: якщо зароблені гроші на місці, значить, нічого й не було... З полегшенням виявляю свій жалюгідний тижневий заробіток на дні кишені. Точно, весь цей жах мені привидівся! Це був сон!

Хоча не в моїх звичках ось так, серед робочого дня, лягти й заснути! Напевно, голову сонцем напекло, от я й втратив свідомість. Та так надовго, що цього часу мені вистачило і на поїздку до міста, і на повернення з нього...

Я зриваюся на ноги й бачу, як тягнуться люди до вантажівки, що під'їхала до дальнього краю поля, аби здати зібрану за день бавовну-сирець. А потім збирачі поїдуть додому, щоб встигнути виспатися до завтрашнього сходу сонця. Перед сном обов'язково сядуть біля телевізора для того, щоб дізнатися – який колгосп вирвався вперед зі збирання бавовни-сирцю, і як колгоспникам зберегти зароблені гроші, аби вони не дісталися шахраям.

Ясна річ, щоб цього ніколи не сталося, не треба їздити на базар – чесним колгоспникам там не місце. Там вештаються не наші люди і не по-нашому торгують. На базарі чесних трудівників підстерігає стільки підступних несподіванок, що краще їм туди ні ногою! Чи такі пройдисвіти-хитруни, підступні й злодійкуваті продавці зустрілися лише мені одному? Напевно...

За далекими барханами займається вечірня зоря, чую степову пісню жайворонків, яка раз у раз зливається з голосами дівчат, що зграйками йдуть до краю поля, несучи на собі туго набиті бавовною-сирцем мішки. Роздутий на небі до фантастичних розмірів жук-скарабей, завершуючи свій денний шлях, кидає на землю останні

пучки золотих ниток, ніби закликаючи: хто хоче, може, тримаючись за них, видертися прямо зараз до мене на небеса. В якусь мить я обираю для себе шлях між небом і землею. Але земне життя, повне втоми, все одно притягує більше, ніж небесне; і сміх стомлених, однак безжурних дівчат вабить мене все сильніше, і я слухняно йду за ними, несучи на собі багатство колгоспних полів туди, де ось-ось згасне величезне червоне сонце.

СМЕРТЬ МАРГІРА

У самому серці мовчазної пустелі спекотного літнього дня, немов міраж, виник старий. Силует його рухався повільно, як тінь. Його можна було не боятися, але від чоловіка неприємно пахло різким запахом поту, який на відстані дратував нюх величної рептилії, що опинилася на цьому шляху.

Кобра, захоплена зненацька, загрозово засичала, приготувавшись кинутися на старого, але в останню мить зупинилася, сповільнила свої ритуальні рухи тіла. Важкий погляд її маленьких очей був націлений прямо на людину, і, чим пильніше кобра вдивлялася, тим більше переконувалась: цей силует – не надто небезпечний, зате цікавий.

Помітивши змію, старий повів себе трохи дивно: опустився на коліна, і, наблизивши долоні до обличчя, ніби затуляючись від безжальних променів сонця, що пропікали його блаженську одежину, забурмотів щось невиразне.

Близькість змії, здавалося, анітрохи його не турбувала, принаймні це ніяк не відображувалося на поведінці старого. Зате кобра, на від-

міну від чоловіка, була насторожі, адже досвід спілкування з людьми привчив її до пильності й думки, що в цьому просторому світі, спокійному на вигляд, небезпека – на кожному кроці. Її очі уважно стежили за кожним рухом старого, який влаштувався зручніше, продовжуючи ворухити губами. Змія перебирала в пам'яті, як одного разу вона непросто схибила, довірившись оманливій неквапливості такої ж незнайомої живої істоти, котра виникла раптом у безлюдній пустелі. Саме тоді кобра й потрапила в пастку, і, якби вузол на мішку, завдяки щасливому випадку, не виявився зав'язаним геть недбало... Навіть страшно уявити, що сталося б тоді!

Кобра, звиваючись, продовжувала залишатися на місці, готова припинити будь-яку спробу двоногої істоти наблизитися до неї. Втім, незнайомець поки не робив ніяких дій, ніби заздалегідь знаючи, чим це може скінчитися для нього. Невдовзі змії набридло очікування, і вона вже вирішила забратися звідси, аби не спокушати долю; та в останній момент щось стримало її. Здається, вона не вперше зустрічає цього добродія, який пахне травами і вовною?.. Круто вигнуті брови, збляклі від старості чи сонця; ніс із горбинкою, потріскані губи, що продовжували майже беззвучно ворухитися, – авжеж, у всьому цьому було щось добре знайоме... Зменшивши гнучкі хвилеподібні рухи, кобра ще пильніше почала спостерігати за поведінкою дивної мов-

чазної істоти.

А старий, впираючись кістлявими руками зі здутими венами об хиткий пісок, важко осів на землю й заговорив несподівано тужливим голо-
сом:

– Я ж знав, що зустріну тебе. Так-так... І чекав цієї зустрічі! Вештався пустелею, розмірковуючи і про тебе, і про свою долю. А ще про те, що кожен народжується для того, аби виконувати справу, призначену йому згори. Людина повинна встигнути виконати волю Бога. Якщо виконав, можеш замислитися про вічне; тоді не страшно й померти. Смерть – це ж не крапка, а продовження долі; тільки вже поза життям, поза свідомістю. Отже, наша доля не обмежена роками, прожитими на цьому світі; здається мені, вона може бути набагато довшою. Час, відміряний нам для перебування серед живих, продовжується й потім. Хтось іде з життя саме тієї миті, коли вріже дуба, сконає назавжди; а хтось – ні, вмирає не зовсім, не весь... Є й такі, в яких справжнє життя починається лише після смерті. То – праведники. Чи лиходії, котрі розка-
ялися в скоєному. Мені навіть здавалося колись, що Всевишній більше любить останніх...

Я з'явився на світ років вісімдесят тому, і, коли обрізали пуповину, крапелька моєї крові немовляти змішалася з землею, от із цією, – старий по-
водив пальцями біля своїх ніг, – пустельною! Це був, напевно, віщий знак, визначення долі: жити

мені було велено, як і тобі, в суворих пісках. Із самого народження ми з тобою, ти і я, – заручені з піском. Та й моє ремесло Бог пов'язав саме з вами, з тобою і з твоїми родичами. Змінити нічого не можна було, та я, чесно кажучи, і не намагався. Навіщо? Адже ця робота давала мені заробіток, і вона, повір, нічим не гірша за будь-яку іншу. Хоч, звичайно, я не повинен говорити тобі про це. Та й чи збагнеш ти, безсловесна тварюко, мої слова, міркування змієлова? Хто я для тебе? – старий важко зітхнув і відповів сам собі: – Правильно, я – вбивця.

У цю мить змія начебто невдоволено сколихнулася. Однак старий, не звертаючи на неї уваги, продовжував:

– Знаєш, колись, на самому початку, я подався в піски зовсім не для того, щоб стати маргіром. Шукав дива... Забираючись усе глибше й глибше в безводну пустелю, сподівався зустріти пророка Хідира-ата. Мав одне бажання, яке, був упевнений, міг виконати тільки він! Тому й блукав пустелею стільки років у його пошуках. Звичайно, ніякого дива не знайшов, а зустрічав усюди лише бездушність. Я, мабуть, уже неабияк здичавів за роки поневірян, став схожим на кого завгодно, тільки не на людину. Проте подорожні, котрі випадково опинялися в пісках, сприймали мене, мов святого Хідира-ата... Зненацька зустрівши мене в мовчазній пустелі, люди падали переді мною навколішки, хапали за полу халата, почи-

нали благи про щось, без чого їм було зле. Часом я уникав правди – не вистачало духу зізнатися в тому, що подорожні помилилися, настільки вони потребували дива! І тоді, жаліючи людей, я нерідко був змушений втішати їх хоча б словами, обіцянками. Траплялося, казав: «Ідіть. Я пам'ятатиму ваше прохання».

Люди настільки вірили в реальність зустрічі з дивом, що мені не потрібно було навіть розчинятися безслідно в повітрі, як личить справжньому пророкові; бо самі прохачі одразу ж забиралися геть після такої зустрічі!.. Неначе побоювалися, що я передумаю й відберу назад тільки-но подароване їм щастя-благословення. Якщо ж і знаходилися надто цікаві, то й вони, спостерігаючи за моєю звичною, цілком буденною ходою, сприймали побачене, як щось божественне, непідвладне розуму.

Чи вірили вони в те, що я – насправді Хідир-ата, той самий пророк? Не знаю. Та це й неважливо. Я ніколи не прагнув їх ні в чому переконувати, а вони, як мені іноді здавалося, потребували не стільки дива, скільки підтримки своєї віри; і, одержавши бажане, линули на сьоме небо. А я... я залишався тут, на цій грішній землі, в безкрайній пустелі, яка була для мене і вірним другом, і годувальницею, і, нехай убогим, але надійним житлом. Ну і ви, мої вічні сусіди й найвірніші супутники, завжди були поруч, неподалік...

Але, клянусь, я не приносив вам зайвих мук,

не вбивав нікого з вас даремно. Якби чинив інакше, то рано чи пізно сам підрубав би сук, на якому сидів. Бо опинився б наодинці з пустелею, з цими хиткими пісками. Вбивати – справа нехитра. Перемагає ж, зрештою, не той, хто позбавляє життя ворогів, а той, хто навчився перетворювати їх на своїх друзів; або ж просто мандрує далі, припиняючи ворогувати з ними. Якщо ти не зумів подружитися зі своїми заклятими ворогами, стань щодо них хоча б подобою друга. Ти вже вибач мене за цю «подобу»...

Ніби погодившись із людиною, змія зробила рух усім тілом, намагаючись розтягнутися на всю довжину на піску; але він був настільки розжареним у цю годину, що кобра знову прийняла колишню позу. Старий обережно, плавним рухом завів праву руку за спину, намацав дерев'яну рогатину, присунув її ближче. Маргір чудово вивчив повадки змії, знав і про їхній слабкий слух. Звісно, усвідомлював, що гадам не дано розуміти людську мову; проте говорив і говорив – так важливо було висловитися.

– Повір, усе свідоме життя я вважав вас своїми близькими, яким довіряв найпотаємніше. Я так і не зумів стати своїм для людей, – старий помітно засмутився, згадавши минулі образи. – У мене ж як: з одного боку – люди, з іншого – завжди ви... І знаєш, доля з кожним прожитим роком все більше віддаляла мене від людей і наближала до вас. Не буде вас – не буде й мене.

Кобра різко заколихалася, погляд її очей-щілинок напружено стежив за рухами двоногої істоти – це старий спробував змахнути піт з обличчя. Всім своїм еством він відчував на собі цей безпристрасний холодний погляд, відчував – і не рушав з місця. Продовжував говорити, часом збиваючись на нерозбірливе бурмотіння; спина його горбилася все більше. Чолов'яга вже змучився і від спеки, і від тривалого сидіння на гарячому піску; ноги зовсім занімили. Намагаючись допомогти своєму немічному тілу, наче осмілівши, обережно випростався. Потім зачерпнув долонею жменьку сухого піску й цівкою, немов воду, просіяв крізь пальці. Це – все, на що могла зважитися людина, перебуваючи так небезпечно близько від отруйної змії.

Кобра розуміла, що перед нею – легка здобич, принаймні цілком доступна для укусу ціль, але чомусь зволікала. Очі старого, немов присипані попелом, опуклий лоб, шапка-тельпек із кучерявого баранчика на голові, – змія знову й знову неквапливо вивчала все це, ніби розважаючись, милостиво відпускаючи зайві миті життя приреченій жертві, а насправді намагаючись зрозуміти, в чому ж справа? Чому вона, кобра, не може зважитися на напад? Адже скількох джейранів та зайців убила протягом свого життя! За потреби, її зуби впивалися в їхні тіла без зволікання й усілякого жалю. Потрібно було лише вистежити здобич, а вже потім усе здійснювалося блис-

кавично. Жертва вищала від болю, а для змії це було миттю найвищої насолоди – впорснути отруту з коренів зубів у податливе тіло приреченої істоти. В такі миті кобра вся звивалася від задоволення! У її жертв вичерпувалися сили, вони билися в агонії, невблаганно наближаючись до смертної межі; а переможниця продовжувала відчувати зміїний захват. Часом їй вдавалося буквально видертись на бідолашну тваринку, перш ніж та встигала схаменутися, збагнути, що її смерть – поруч. І потім, коли вже було важко врятуватися від смертельного укусу, тонконогий джейран мчав із коброю на шиї так, неначе під його копитами горіла земля!..

А потім джейран поступово уповільнював біг і раптом падав, немов підкошений... У нього починалися судоми... Кобра чутливо прислухалася, як б'ється серце жертви; її неабияк цікаво, коли ж зупиниться це калатання живої плоті. Змія тріумфувала, коли нарешті, безсило розкинувши ноги, широко розплющивши очі, тварини переставали смикатися, покійрно втупившись незрячими очима в сліпучо блакитне небо пустелі... Затихали назавжди. Тоді кобра відповзала вбік і чекала, доки не завітають на дармовий бенкет гієни або шакали. Вона потребувала цього, не могла обійтися без їхньої участі у своїй жорстокій трапезі. І, звичайно, вони не підводили змію; зачувши падаль, з боягузливим завиванням мчали до неї. А прибувши на місце, миттє-

во накидалися на тіло джейрана. Кобра ж, причаївшись, з огидою спостерігала за їх нудотним бенкетом. Але ось наступав і її час... Тільки-но хижакі, витісняючи один одного, розпорювали джейрану живіт, вона тут же блискавкою нависала над зграєю, примушуючи розбігтися лякливих брудно-сіро-рудих ненажер. Вони ображено скиглили; а змія, забувши про них і про все на світі, нетерпляче тяглася до теплої, набряклої від крові нирки джейрана... Нирки з кров'ю – що може бути смачнішим за такі ласощі!

Наситившись, кобра кидала гордовитий погляд на своїх «друзів», які жалюгідно скиглили осторонь усією зграєю, ніби промовляючи: «Я використала ваші кігті та зуби, інакше мені самій не дістатися до ласощів; а тепер – бенкетуйте!». Наостанок, наводячи на них жах вогнем холодних очей, вислизала, великодушно залишивши жебракам пустелі розтерзане тіло джейрана. Їй було нецікаво, як вони потім гарчатимуть від ненаситної жадібності, люто обгризатимуть кістки, тягнутимуть їх у різні боки, вириваючи з пащі одне одного криваві шматки розкішного дарунку, який звалився на них, неначе з неба. Мерзенні звички цих тварюк були їй так огидні, що змія поспішала відповзти подалі.

Інша річ – вовки. Вони ніколи не торкалися до її здобичі. Побачивши джейрана, в тіло якого вчепилася величезна зміюка, лише скалили зуби й забиралися геть. Кобрі іноді здавалося: ці гор-

ді хижаки відчують до замученої нею тварини щось на кшталт співчуття. Можливо, вони навіть зневажали її за спілку з гієнами й шакалами, котрих вона використовувала у своїх цілях, аби тільки дістатися до улюблених ласощів. Вовки ж, ці янголи смерті, наводили панічний страх на все живе в пустелі, самі здобували собі джейранів і не заздрили здобичі гієн та бенкетам шакалів.

Авжеж, тут, у безводних пісках, у кожного – свої закони, свої звички; все це, разом узятє, і є законами пустелі. Звісно, у кожного – свої одвічні вороги. Навіть у ховрахів. Хоч вони майже все життя проводять під землею: риють собі нори, ходи, копошаться, ховаючись від великих злих хижаків. Проте ці підземні укриття нерідко стають також і їхньою могилою: сипучі піски, потривожені чиймись ногами, копитами коня або ходою верблюда, раптово обрушуються й засипають нещасних у власних норах. Та й на тваринку, яка необачно висунеться зі своєї нірки, теж очікує безліч небезпек. Проте трапляється, що сліпі очі нестримно тягнуться до світла, до сонця. Часом вони ніби починають сумувати за пурпуровою зорею. За квіточками, які привиділися уві сні (на короткий час, навесні, ті розцвітають на барханах). Тоді ховрахи наважуються на ризиковану подорож, нехай навіть це – всього лише вихід на поверхню землі. Але лисиця, котра давно караулить свою здобич, не дрімає...

Все це кобра спостерігала з народження. Однак вона ніколи не втручалася ні в чії справи, завжди була лише холоднокривним стороннім спостерігачем. Її очі дивилися на світ байдуже й безпристрасно; вона нікого не жаліла, хоч, можливо, могла думати про ховрахів – «нешчасні», про гієн – «підступні», а про шакалів – «боягузливі». Та й то лише тому, що знала – так прийнято вважати здавна, до її появи на світ.

* * *

У кобри вистачає ворогів, але мало хто наважиться опинитися поруч із нею. Однак цей чоловігяга зовсім втратив відчуття страху. Чи він взагалі нікого не боїться?! На гарячому піску під застиглим у небі сонцем – неначе дві забутих часом статуї: вона і він. Обоє, і оповідач, і слухач, перебували в страшному напруженні, не зводили один з одного очей. Зараз уся увага кобри зосередилася на тому, хто був від неї буквально на відстані одного кидка... Може, головний її ворог – саме ця істота, котра смерділа вовною та потім? Скільки ж він ще буде сидіти тут, випробовуючи її терпіння?! І чому не перестає ворухити сухими, потрісканими губами? Хіба невтямки, що він їй страшенно набрид? І чому вона досі залишається тут, перед ним? Що приваблює її в цій людині? Невже тільки те, що підказує зміїний нюх: це – не перша їхня

зустріч?..

А старий тим часом продовжував:

– Я анітрохи не шкодую, що не зустрівся з тобою раніше, коли у мене було ще багато сил. Це ж чудово, що моя найбільша непокірна змія залишилася на волі! Я не шкодую, що мені не довелося тебе зловити й приручити. Знаю, нікому не дано досягнути найвищої досконалості у своєму ремеслі. Інколи, правда, здається – ти все збагнув, усе вмієш; але проходить час, і вкотре дізнаєшся, що до досконалості – так само далеко, як і на початку шляху. Прикро, але це так!

Я от, скажімо, ніколи не думав, що ти, найбільша й наймогутніша змія в цій пустелі, так терпляче слухатимеш мене. Якби я сам виховав тебе, вигодував зі своїх рук, то в цій безкрайній пустелі, ймовірно, вперше з часу створення її Богом, запанувала б злагода між непримиреними ворогами. Тоді дві найсильніші живі істоти прив'язалися б одна до одної, – ти і я. Вслухайся в звучання цього слова – «друг»... Так кажуть, коли один потребує іншого, не може обійтися без нього. Каюсь, відтоді, як освоїв своє ремесло, я, хоч і довіряв вам, моїм друзям, але водночас неабияк остерігався. Бо найбільше вірив давньому заклинанню. У нас є таке повір'я... Зміелов повинен відловити і...

Старий пожував губами, розмірковував, не наважуючись вимовити слово «з'їсти», але все-таки продовжив:

– ... з'їсти найбільшу змію в цьому краї, тоді він ніколи не помре від укусу меншого гада. Ось тому найкрупніші з вас іноді ставали моїми харчами і гарантією безпеки...

Кобра вдалася до якоїсь незрозумілої спроби: чи то трохи відповзти вбік, подалі від людини, чи в такий спосіб висловила свій протест. Старий здригнувся, зрозумів, що вона незадоволена його словами. Однак продовжив свою сповідь:

– Вас вважають підступними. Так і я думав, жив із цим усе життя. Може, тому я й залишився на самоті на схилі віку. Все ніяк не міг змиритися з тим, що в мене немає гідного співрозмовника, немає людини, яка могла б вислухати мене. А ось ти слухаєш... Хоч восьми десятків років, прожитих на світі, здавалося б, цілком досить, щоб звикнути до земної самотності. Та я не зміг, все-таки, виявляється, потребую товариства живих, може, й людей. А вони сторонилися мене, поза як їх лякало моє заняття. Але чому? Чим воно гірше від інших?!

Старий замовк, понуривши голову. Спина його знову згорбилася, зігнулася ще сильніше. На руках, колись сильних, випиналися важкі вени, ніби оголене коріння на березі арика, чії води потекли іншим руслом. Старий напружив пам'ять, болісно згадуючи, як люди, котрі все життя відкидали його дружбу, все ж не могли обійтися без нього, зверталися за допомогою, коли їм ставало зле. Боягузливо використовува-

ли його рідкісний дар у власних цілях.

Такі випадки міцно, назавжди засіли в пам'яті. Він пригадує досі, аж до найдрібніших деталей, як давним-давно, ще в його молоді роки, важко захворів один із можновладців – бай, очільник округу... І ось одного разу до бідного маргіра-змієлова завітали гінці найвпливовішої людини в тутешніх краях. У час, коли він за звичкою ховався в своїй старій халупі від полуденного сонця, раптом пролунав незнайомий, але владний голос: «Гей, Сапарлі! Агов, Сапарлі-маргіре!».

Гість волав наполегливо:

– Сапарлі! Іди сюди! Вийди надвір!

Сапарлі збагнув, що прибулець кличе його, бо сам увійти до оселі боїться. Старий – втім, тоді він ще не був старим – вийшов. Йому, лише ськ-так пояснивши суть справи, звеліли сісти на їхнього коня й скакати слідом. Дорога була тривалою, вершники гнали коней щодуху. Коли гінці спішилися біля розкішного будинку, Сапарлі здогадався, до кого його викликали. Побачивши змарнілого господаря, молодий змієлов зрозумів, що справи – кепські. Залишившись наодинці з хворим, він оглянув його – всемогутнього бая скрутив жорстокий ревматизм. Тоді Сапарлі відпросився додому (йому негайно підвели іншого скакуна), а на світанку наступного дня повернувся до недужого з пахучими зіллями та зміями, про які йшов людський поголос, начебто ці гади – зачаровані...

Маргір негайно приступив до свого таємничого обряду: відкрив плетений з осоки кошик і заходився стукати по ньому, щось нашіптувати, водити руками по обличчю хворого. З кошика із загрозливим шипінням висунули свої гордовиті голови кобри. Тоді Сапарлі скоромовкою почав читати заклинання, одночасно втираючи в шкіру недужого мазь. Бай метався, стогнав від болю, безуспішно намагаючись вирватися з сильних рук маргіра, які чіпко хапали не тільки змій, але й людей. Чи не тому під час випадкових зустрічей жителі уникали цього загадкового чоловіка: Сапарлі був дужим і спритним, як і його підопічні змії. Тож навіть сваритися з молодим мовчуном-відлюдьком побоювалися – хто знає, що в нього на думці...

Керлен-бай теж ставився до змієлова з великою недовірою, вважаючи його темною і дивакуватою людиною. Але, коли багатія притиснула хвороба й ніхто не міг позбавити шановного бая нестерпних страждань, той ладен був хапатися за будь-яку соломинку. Тому й вирішив випробувати останній засіб і терпів до кінця «катування».

Сапарлі ходив до нього рівно три місяці. Рівно три місяці лікував він бая своїми мазями та «зачарованими» зміями. І щоразу після відвідин лікаря хворий впадав у напівзабуття, не було сил навіть ворухити язиком, проклинати свого нелюба-цілителя. Дружина обережно піднімала голову чоловіка й поїла його з глибокої піали

відваром маку. А страждалець усе лежав із заплющеними очима і лише зрідка стогнав. Втім, здоров'я його поступово поліпшувався. І ось настав день, коли жителі стали свідками того, як колись безпорадна людина, що пролежала пластом цілий рік, самотійно, без сторонньої допомоги, скочила на коня. Всі були надзвичайно вражені. Однак і почуття страху перед «чаклуном» лише посилювалося. Від оселі до оселі поповзли чутки про дивовижне, незбагненне мистецтво маргіра. Одні говорили, що він вилікував хворого укусами своїх кобр; інші стверджували: Сапарлі годував бая смаженими зміями, натомість «цілющі» мазі, які змієлов втирав у тіло недужого, – звичайнісінький обман, тільки для відводу очей!..

При цьому, як завжди, старалися жінки. Власне, була на те особлива причина... Якось Огулхаджар, найближча сусідка бая, пішла з глечиком до криниці, і там приголомшила жіночок неймовірною новиною:

– Вже не знаю, що йому зробив Сапарлі-маргір, але у нещасного зовсім зникло бажання кохатися! Так розповіла мені по секрету його старша дружина. Спочатку думала, мабуть, її чоловіченько до молодшої жінки вчащає... Але ж ні! Та, бідолаха, теж постійно похмура ходить. Отже, зовсім...

Жінки вражено зацокали язиками, заохкали, а Огулхаджар іронічно посміхнулася:

– Подякуємо, що шановний бай взагалі живим залишився: як то кажуть, кому що. Зрештою, можна прожити й без цього, напевно...

Відтоді й почалося. Наче злий вітер пронісся очеретяними чагарниками на березі арика – чоловіки поглядати на Сапарлі з неприхованою підозрою, дехто навіть уже відверто зневажав його. Наче й зробив чоловік добру справу, вилікував нещасного, але якою безжально дорогою ціною!

* * *

Про ці плітки й настрої людей нічого ніколи не відав лише сам колишній пацієнт. Тепер він привітно вітався з Сапарлі, адже якби не змії маргіра, гнити б йому, володареві Керлену, в землі. Авжеж, вони – бридкі, слизькі тварюки, можливо, пов'язані з нечистою силою; та коли все тіло скручує від нестерпного болю, коли не те що рукою – пальцем не поворухнути, – людина самому дияволу душу готова запродавати, тільки б вилікував! Тепер він, Керлен, ніби нічого й не сталося, хвацько сидить у сідлі, розправивши груди. І знову може радіти свіжому вітерцю, який пестить обличчя, чути тонкий срібний дзвін жіночих прикрас, а головне – приймати дорогі його серцю ніжності молоденької дружини Сахрагуль, коли вона масажує йому ноги чи ледь помітно прикушує вологі

губи, обриси яких манливо вимальовуються з-під її тонкої перської шалі.

Якось у нього майнула в голові дивна думка, що, якби накинути таку шаль на голови змії Сапарлі-маргіра, вони, напевно, не поступляться граціозністю найвродливішим красуням. Адже кобри – не менш витончені, ніж жінки! А потім бай злякався своїх крамольних міркувань: «І як я тільки міг подумати таке, – поспішив він покаятися. – Слава Аллаху, одужав! Чого ж іще бажати?..».

Недавнію зарозумілість Керлена неначе рукою зняло, й одного разу він сам пригнав до халупи Сапарлі дюжину овець! І відтоді, перебуваючи в гарному настрої, продовжував робити дорогі подарунки своєму рятівникові, попри велику заздрість інших. Люди все помічали й губилися в здогадах: невже Огулхаджар вигадує небиліці? Адже від цих безтурботних жіночок, котрі купаються в достатку, всього можна чекати. Робити їм нічого, от і плескають язиками.

Інші односельці, які вважали себе більш проникливими, заперечували: «Необов'язково, щоб маргір зробив шановному баю зле. Кажуть, якщо зачаклує змія, то взагалі забудеш про своїх дітей та дружин. Ніщо тебе не врятує! Власне, навіщо йому тепер дружини? Йому, мабуть, і без них непогано...».

Кажуть, Селім, сільський мулла, одного разу спостерігав, як кобра заворожила жайворонка, і

той сам полетів прямісінько до неї в пащу. Чи не сталося подібне і з Керленом? Правда, він стверджує, що боїться цих слизьких гадів із пронизливим, крижаним поглядом та отруйним жалом, яке висовується щохвилини. Однак хіба можна довіряти словам людини, котра скористалася допомогою чаклунський сили?!

Втім, бай змусив жителів ставитися до маргіра з повагою і хоча б на деякий час забути про їхню неприязнь. Сапарлі почувався тоді щасливим і навіть уже розмірковував про своє одруження. Мешкала в селі дівчина, яка не боялася його змій, тим вона й сподобалася маргіру. Але от заковика – її батьки і чути не хотіли про такого зятя! Навіть вельми впливовий Керлен-бай і той не зумів переконати цих упертюхів, змусити їх відмовитися від давніх забобонів. Тож змієлов, як і раніше, залишався ізгоєм. Люди дивилися на Сапарлі-маргіра, рятівника їхнього очільника, з презирливою підозрою. Вважали, що за тривалий час спілкування зі зміями він і сам став на них схожим: швидкий, гнучкий, із безшумною, вкрадливою ходою, з очиськами, що так і свердлять наскрізь, – простому смертному важко витримати такий погляд! А може, він ще й жалити навчився?! Воно й не дивно: з ким поведешся...

Так все й тривало: за допомогою до маргіра зверталися лише ті, кого без таємничого зілля очікувала болісна смерть; а решта обходили його, як то кажуть, десятою дорогою. Люди вперто не визнавали рідкісне ремесло змієлова, остерігаючись на-

віть торкатися до його чарівної мазі, хоч нерідко потребували її.

* * *

І ось, через багато-багато років, сидючи перед величезною змією, аксакал розмірковував: «Скільки ж часу минуло відтоді, як я навчився своєму ремеслу? Чи не помилився я, обравши цей шлях? І що вважати правдою зараз – те, як було, чи – як запам'яталося? Втім, хто може дати відповідь? Ніхто. Події ті давним-давно занесло піском, та й багатьох свідків тих днів, коли мене сторонилися, вже немає на світі. А я от живу, і часом мені здається, що вже нічого й не потрібно: ні пошани з повагою, ні поклоніння, ні мого таланту лікування... Нічого! Я хочу жити, просто жити, незважаючи ні на що! Хоча... Чи був сенс у моєму житті?».

Губи старого скривилися, затремтіли в усмішці. У кобри, яка загадково погойдувалася перед ним, збільшилися округлі холодні оченята. Наступної миті, вловивши рух людської руки, вона блискавично хитнулася вбік, але знову випросталася, бо старий лише зняв із голови папаху й поклав поруч, на пісок. Губи його знову безсило заворушилися, зашурхотів тихий шепіт:

– Сенсу шукаю? А ось – сиджу й кажу тобі, а ти слухаєш; от і сенс!

Кобра заспокоїлася...

Старий відчував, що останнім часом у нього помітно поменшало сил, в тіло все глибше проникав якийсь дивний спокій, м'язи сковувало заціпенінням, і вони не завжди слухалися його. Багато днів він ховався у своїй жалюгідній халупі; потім виходив, похитуючись від слабкості, і блукав, ледь перебираючи ногами, довкола оселі. Здавалося, основною метою його теперішнього життя стало відлюдництво: влітку він ховався від сонця, взимку – від холоду і завжди – від людей. Авжеж, із деяких пір маргір взагалі цурався людей! Міг не одну добу обходитися без їжі. А коли мав здобич, куштував її більше за звичкою, ніж із бажання, відправляючи до шлунку будь-що, аби їстівне, навіть якусь несмачну гидоту. Тепер про те, що він – живий, нагадувало, хай і мляве, споживання їжі, а не голод. Розжовуючи затверділі шматки смаженої баранини, якою старий, за звичкою, запасався на зиму, все частіше ловив себе на думці: можливо, це – востаннє він бере до рук глечик, дістає харчі, трапезує... Раптом більше не доведеться?! Та й баранів йому давно вже ніхто не приносить. Адже Керлен-бай кілька років тому відійшов у інший світ. Нудно стало йому без свого могутнього покровителя; люди остаточно втратили до нього інтерес, наче поховали живцем. Недобра слава чаклуна залишила його самотнім. Ось ця самотність і вбила маргіра задовго до справжньої старості. Однак, доки тебе не поховали, ще не закопали в землю, ти –

начебто живий, і нікуди від цього не подінешся! Доводиться добувати собі їжу, збирати саксауд, розводити багаття... Не бажаєш, а живеш, ніби з примусу. Існуєш... Але мислиш, рухаєшся, щодня терпиш це буденне життя і миришся з його законами.

Нещодавно, правда, старий відчув справжній, гострий напад голоду. Його лихоманило, руки й ноги обм'якли. Заплющивши очі, він пролежав, не рухаючись, майже добу, і сам не помітив, як занурився в тривалий, виснажливий сон. Але, прокинувшись, відчув себе бадьоріше – здається, щось сталося в організмі, поки він перебував у забутті. Проте голод неабияк дошкуляв шлунку, змушуючи маргіра озиратися навкруги у пошуках чогось їстівного... Він довго й напружено нишпорив поглядом по голих стінах житла та долівці, доки його очі не зупинилися на м'ясистій змії, яка лежала, згорнувшись калачиком...

Того вечора він перебував буквально на волосинці від того, щоб нерозсудливо зрадити самому собі: на пательні вже сичав баранячий жир... Змієлов зумів стриматися в останній момент, хоч змія в його чіпких пальцях вже майже попрощалася з життям.

«Ні, – сказав він, – краще помру з голоду, ніж зраджу своє ремесло. Моє покликання – зцілювати хворих зміїною отрутою, не віднімаючи життя у плазунів; мені Богом дано дружити з ними, а не використовувати як їжу!».

Багато років змії були його найкращими друзями, з якими він ділив і свої прикрощі, і скупі радості. Приручені, вони безбоязно мешкали в оселі, часом, немов молодиці, красуючись перед своїм маргіром-повелителем, котрий володів таємничою, магічною силою. І ось він, Сапарлі, як втомлена життям людина, більше не хотів їх бачити, не бажав, щоб вони залишалися у нього вдома. Тож виловив усіх поодинці і з важким мішком відправився в пустелю. І там, далеко від аулу, несподівано для плазунів, повернув відняту колись свободу. З журбою в серці дивився старий на зміюк, які повільно відповзали геть. Одна з красунь ніяк не хотіла залишатися в пустелі, тож, неначе вірний пес, слідувала за ним. Маргіру довелося кілька разів відганяти її...

Всю зворотну дорогу змієлову пригадувалися її очі. Старий схаменувся тільки на порозі осиротілого будинку, в якому тепер не було жодної живої душі. І стало йому неймовірно тоскно. Абсолютно байдуже проводив він час з раннього ранку до пізнього вечора і взагалі не знав, що робити далі. В цьому житті у нього не залишилося тепер нікого й нічого, крім сумних спогадів про минуле.

У такому стані він провів кілька днів. І тоді пустеля покликала його... Жовті хиткі бархани, що оживають в уяві, щось нашіптували йому; він чув їхні голоси, хрипкувато-ніжні, але не міг розібрати слів. Опиратися було безглуздо. Ста-

рий встав і озирнувся, вирішивши навести лад у своєму житті, перш ніж покинути його, можливо, назавжди.

– Негаразд залишати дім неприбраним. Раптом хто у гості загляне... – невесело пожартував уголос.

Звично вклав до мішка кілька коржів, глиняний глечик із водою і вирушив у дорогу. В його руці знову була дерев'яна рогатина – єдине знаряддя, яке брав у пустелю...

* * *

Тільки-но село сховалося з очей, серце старого закалатало в колишньому хвилюючому ритмі. Він заквапився, ніби йшов на побачення з молодою дружиною. Ні, жінки він ніколи не мав, але зараз ясно уявляв, що це таке – нудитися в передчутті довгоочікуваної зустрічі. Від бархану до бархану, від дюни до дюни, – шлях його лежав углиб великих пісків, куди ще не ступала нога людини. Протоптані дороги невдовзі залишилися далеко позаду, але маргір продовжував свій путь...

Нарешті, старий дозволив собі перевести дух, підкріпитися змоченим у воді коржем. На всьому неосяжному просторі не було нічиїх слідів. Нікого, крім споконвічних пустельних мешканців. «Пустеля нікого надовго не запам'ятовує, стирає сліди кожного, хто ступає тут, не обтяжуючи свою пам'ять нічим, – подумалося йому.

– Скільки виходив цими пісками, однак жодного мого сліду не залишилося! Невже і в житті так – помирає людина й нічого не залишається після неї? Принаймні від мене, Сапарлі-маргіра, ніяких слідів на світі не лишиться». Щодо цього він був майже впевнений.

Старий постарався відігнати невеселі думки й згадав, як тижнями, часом без сну та їжі, переслідував якусь велику змію. Перш ніж здатися йому, вона з диявольською хитрістю втікала, ухилялась, повзла, ховалася в ярах, заривалася в пісок. З ними, зміями-велетнями, доводилося нелегко – і під час лову, й особливо, коли приходив час «доїти» – відбирати отруту. Але його рогатина завжди діяла без промаху. Руки були дужими, а зір – гострим. Зате потім, втративши отруту, змія вмить ставала слухняною, мов наречена, яка увійшла в будинок чоловіка. Вона могла ще погрожувати, шипіти, злитися, але все це вже було лише спогадом про колишнє життя, тугою за втраченою назавжди свободою...

Кобра заколихалася, зненацька звелася майже на увесь зріст, аби, різко відхилившись, напасти на старого збоку, та раптом помітила бродячого каракурта, який підкрадався до подорожнього ззаду. Змія миттєво завмерла. Збліднувши від напруги, аксакал пильно стежив за її діями, не підозрюючи про присутність іншого підступного ворога. Кобра підвела голову, ніби сигналізуючи про небезпеку, але людина залишалася непо-

рушною. Тоді змія, роздувши капюшон, сильно заколихалася. Але старий і не думав озиратися, все не спускав очей з неї, з кобри.

А каракурт був уже зовсім поруч. Змії потрібно було негайно, не зволікаючи, напасти на старого, щоб змусити його схопитися й тим самим, можливо, врятуватись від мерзенного ворога; але, охоплена незрозумілим заціпенінням, вона завмерла. Їй пригадалося, як шакали й гієни накидалися на знищеного нею джейрана; тепер вона сама була в ролі жертви, покійно очікуючи, доки хтось скоїть вбивство...

Минула мить, і старий підскочив, помолодечому вигнувши німічне тіло. Руки його тягнулися до правої лопатки, куди, очевидно, вжалив каракурт. Кобра, про всяк випадок, відхилилася назад, хоч розуміла: тепер уже їй боятися нікого...

– Вдовина змія! – забурмотів старий придушено, то присідаючи, то знову схоплюючись; потім повалився на пісок і заметушився. – Вдова каракурта! Вдовиний скорпіон!.. – повторював давнє заклинання, яке в цих краях було прийнято промовляти, якщо людина не знала, хто її вкусив: – Скорпіон, каракурт... чорна вдова... – продовжував безладно шепотіти він, намагаючись уникнути найгіршого, вгадавши, хто його вжалив.

Старий неначе прагнув збагнути щось незрозуміле, бо хіба ж його змія здійснила цю під-

лість! Не могла вона цього зробити... Ні, не вона!.. Раптом він сів. У його погляді промайнула приреченість. Незабаром очі людини помутніли й нерухомо втупилися в кобру. Бачили вони чи ні, цього змія не могла знати; але вона ще побоювалася змієлова, неначе той і раніше міг напасти на неї, забрати її свободу, позбавивши захисної отрути. Маргір досі причаровував її своєю владою, і змії важко було звільнитися від цієї магичної сили. Коли людина нарешті звалилася на землю й затихла, змія ще якийсь час вичікувала... Незабаром з-під сорочки змієлова виповз великий каракурт – моторно рухаючись, швидко зник у тіні найближчого саксаулу.

І тільки тоді кобра підповзла до людини. Обличчя старого було спокійним, у куточках рота біліла слина. Поряд із тілом валявся полотняний мішок зі знайомим запахом. Тепер змія зрозуміла: саме цей запах і скував її, не дозволивши напасти на людину. Він паморочив голову, дурманив уяву, лякав і водночас манив, як і загадкові очі маргіра. Змія обповзла довкола мішка, обстежила його з усіх боків, навіть спробувала всунути в нього голову, але, злякавшись, негайно відскочила. Збагнула – з такої пастки вдруте не вивільниться! Адже вона побувала вже в цьому мішку багато років тому, просто тоді їй надзвичайно пощастило: він виявився не надто ретельно зав'язаним...

Кобра знову втупила погляд у нерухоме тіло

старої двоногої істоти, але вирішила все ж триматися від неї подалі, оскільки довіряла лише собі й силі власної отрути. Мертвий цей чоловік чи ні – ще невідомо. А раптом він затих ненадовго, щоб згодом зловити її й знову засунути в цей пам'ятний мішок?!

Кобра ще деякий час охороняла тіло, але потім їй набридла нерухомість людини; і вона повільно, колами, стала віддалятися від маргіра. І незабаром зовсім розчинилася у вічному мовчанні пісків.

І ДОЩ ОБВІНЧАВ НАС...

Я обійняв її зі змішаним почуттям гіркоти й тривоги: маленька, вона стояла переді мною, немов клубок нерозв'язних протиріч, а небо за нею – низьке, похмуре, непередбачуване...

– Мені пора додому. І ніколи більше я не зачеплю твого самолюбства, – раптом судомно смикнула вона тендітним плечиком, вивільняючись із моїх обіймів. – Я тут замерзаю, мені холодно, я більше не хочу!

– Мені теж невесело, – байдуже промовив я. І це було єдине, що спало мені на думку, коли сонце, наче підсумовуючи наші з нею спільні поневіряння різними країнами протягом останнього року, досить низько опустилося над Ботнічною затокою, яка буквально потопала в негоду. – Я до дідька стомився від тебе, повір! – мимоволі вирвалося у мене. – Хоч, зізнаюсь, блукати з тобою світом – не найнудніше заняття в житті.

Дарина силувано посміхнулася краєчком тонких губ, як це робить лише вона. Причому щоразу, коли таке трапляється, мені стає нестерпно боляче й... нудно: хочеться втопитися чи повіситись; ох, ця диявольська усмішка! Наскільки

вона чарівна на її примхливих губах – настільки ж і нещадна! Важко вгадати, що тебе чекає одразу після такої посмішки: покарання чи милість... Мені при цьому не вистачає повітря; а вона може спокійнісінько продовжувати в тому ж дусі, змінюючи лише тональність голосу, залежно від настрою й місця нашої сварки: у ресторані, каюті корабля або де-небудь на острівній Греції.

– Спочатку, пам'ятаю, було якось усе інакше, еге ж? – висловлює вона, здавалося б, беззлобний докір. – І лексика у тебе була іншою, та й сам ти...

– Можливо... Тоді було літо. А ще – гаряче італійське повітря... Але тепер на дворі – осінь, і ми – в Швеції; от і настала пора підбивати підсумок. Сиро тут і холодно, сама ж сказала. Може, пора спати? Зігріємося, а там, дивись, і почуття потеплішають?

– Я – не маленька, щоб мене вмовляли.

– А я – не такий старий, аби вмовляти когось. У ліжку – ми завжди друзі... Чи не так?! – намагаюся взяти реванш уперше за останні дні, може, навіть тижні кошмарного протистояння зі своєю неймовірно впертою пасією. На мою долю, зізнаюся, випали не найприємніші часи... – Я ніколи не ставив перед собою таке завдання – вмовляти тебе. Але не каюся, якщо так виходило: це – непогана школа для чоловіка середніх років...

– Мерзенно, проте... Ти знову намагаєшся використовувати мої слабкості?..

– Я їх неодмінно використаю, навіть оком не

моргну, варто лише помацати...

– Чому ж... Я ніколи не робила секрету з того, що люблю секс. І тобі це відомо більше, ніж комусь. Ти завжди користувався цим! Але чи благородно це? Ти, мов старий лис, безпомилково відчуваєш, коли здобич – поруч, і ніколи свого шансу не втрапиш. Навіть зараз: ще трохи завзятості – і я біля твоїх ніг. Ти ж це відчуваєш, правда?

– То якого дідька ми стирчимо тут, на холодному березі, цілісінький вечір, коли можна піти й лягти в ліжко?! Навіщо ці вибрики, якщо задалегідь відомо ім'я переможця, і звать його – секс, еге ж?

– А може, мені так цікавіше! Хоч, мабуть, уся справа в моїй жіночій натурі...

– Хай їй грець, твоїй мінливій натурі, непередбачуваній, мов пізня шведська осінь! І її ти ще смієш називати жіночою? Мені вона здається вкрай егоїстичною й нестерпно дурною!

– Боже... які закиди! Подумати тільки – і ця людина лише рік тому клялася мені у вічній любові! Що з вами, мілорде? Чи я вже вам не мила?

– Не називай мене дурними середньовічними титулами. Я не збираюся переглядати свої погляди на життя. Вони тобі чудово відомі.

– Тоді перестань обзиватися. Терпіти не можу, коли лаються. З батьком у нас теж так виходило: тільки-но він починав сваритися, я просто переставала його чути – зовсім! Він і розлючувався

тому, що я здійснювала ті ж помилки, від яких батько намагався мене вберегти. Так і продовжувалося доти, доки я не пішла з дому. Звичайно, приємно, що ти чимось схожий на нього; адже кожна дівчинка все життя сумує за своїм татом, шукає щось батьківське у всіх зустрічних чоловіках. Думаю, Фрейд у даному випадку правий. Але все ж... Я б не хотіла, щоб ти у всьому був схожим на нього. Тоді у нас із тобою нічого путнього не вийде. Я просто втечу звідси, куди очі дивляться, як колись пішла з дому, зовсім ще юною. Врахуй, це може трапитися будь-якої хвилини. Тоді ти залишишся без мене.

Вона замріяно глянула на схід – у бік Росії, ніби намагаючись відчувати тепло рідного вогнища через холодні простори Балтики. Я зрозумів – ми знову говоримо з нею різними мовами. Останні тижні між нами все вище піднімалася неприступна стіна непорозуміння, яку ми самі зводили з будь-якого підручного матеріалу: буденних сварок, непорозумінь та інших безглузких дрібниць. Стіна зростала швидше, ніж могла б, і стала тепер фізично відчутною. Але ми все одно продовжували сподіватися на якесь диво – оте рятівне друге дихання...

* * *

Я згадав спекотну Венецію, куди ми подалися одразу ж після знайомства. Сп'янілі любов'ю,

гуляли з Даринкою майже безлюдними вулицями під палючими променями італійського сонця, ховаючись від спеки в незліченних крамничках, чекаючи вечірньої прохолоди, щоб повеселитися в обраних нами вдень ресторанах; а пізніше вночі поверталися до себе під казковим пологом південного неба, милуючись загадковими зірками, які блимали нам по-змовницькому, обіцяючи божевільну ніч кохання.

Коли ми чимчикували містом, Дарина не пропускала буквально жодного магазинчика, і я вже за годину починав стомлюватися від такого ходіння, аж в очах рябіло; тож зазивав дівчину куди-небудь у тінь. «Вип'ємо бодай щось: я – пиво, а ти – що хочеш; або поласуй морозивом», – благав її. Однак морозиво вона бажала їсти на ходу і не давала затягнути себе в бар, доки не стомлювалася від шопінгу до чортиків.

Пам'ятаю, зазирає вона в чергову крамничку, а я чиню опір:

– Навіщо нам цей магазин? Давай пройдемося до каналу, пора вже нам промочити горло!

– Ні! – вперто капризує Даринка. – Ну, ходімо, ходімо сюди!

– Та навіщо воно тобі здалося? – противлюсь я. – У тебе ж усе є!

– Ні! – твердить вона. – Давай заглянемо сюди. Раптом тут є те, без чого я жити не можу, але сама про це ще не знаю!

Так вона мучила мене в спекотній Італії. І от зараз, у вогкій Швеції, продовжує знайомити мене з «принадами» горезвісної й загадкової жіночої натури. Я збираюся з думками, щоб якомога переконливіше викласти своє рішення; і нарешті видаю:

– Так ось тобі моє останнє слово: або ми одружуємося, або я з тобою більше не сплю!

Вона відповіла не одразу; присівши на березі, набрала в жменю студеної води й бризнула на мене, мовляв, схолонь!

– Сумно. А я думала, ми ще повеселимося. Від душі... Я не хочу заміж. Мені буде нудно з тобою. Я знаю себе, не сердься, будь ласка; справа – не в тобі, а в нас. Ми обоє шукаємо одне в одному не те, що є, а те, чого нам хочеться: ти в мені – дружину, а я в тобі – коханця. Невдача і тут, і там.

– Панночко, по-твоєму, все, на що я можу розраховувати в нашому з тобою майбутньому, – ці галасливі ресторани з вічно напахченими дамами й казенно ввічливими офіціантами?! Вибачай, але в мені зароджується втома. Можна сказати, я вже стомився...

– Все так банально, по-домашньому... З кожним днем ти все більше стаєш схожим на мого батька, хоч він – росіянин, а ти – швед. А може, саме він був більше шведом, ніж ти, – взяв і виставив мене за двері, ледь встигла переступити поріг повноліття. Втім, я й сама тоді сиділа вже на валізах, шукала лише підходящого приводу,

щоб вирватися на волю... Якби не мама, пішла б ще раніше, – якимось запитально зиркнула вона на мене.

Я промовчав.

– А ти, значить, більше росіянин, ніж він. Бачте, домашнього затишку йому захотілося! Такому холодному й гордовитому! – сміється вона, наче маленька неслухняна дитина, бризкаючи на березі мені в обличчя крижаними краплями Балтійського моря. – Я сподівалася, все о'кей, ніяких проблем: гроші у тебе є, а світ – такий великий, набагато більший, ніж я думала раніше, коли жила в Росії. Цей світ ніколи не стане для мене буденним, вважала я. І справді, нам би його вистачило для розваг. Я не втомлюся розважатися, обіцяю! Розкішних магазинів і крамничок навкруги стільки, хіба стомишся? Лише гроші давай! Скільки нам ще належало поїздити, всього подивитися, помилуватися, встигнути; а ти вже скис... Теж мені, тевтонський лицар!

Як не важко було мені в цьому зізнатися, але вона говорила правду... Хіба я сам не про це мріяв, зустрівши її рік тому на березі Неви, коли покликав Даринку розділити зі мною – все ще невідомим письменником, якому перевалило за сорок – авантюру майбутніх днів? Хіба не був я тоді сповненим романтики й пристрасного кохання? То звідки ж ця печаль невдоволеності? І скільки вона ховатиметься й ростиме в моїй душі, перетворюючись на небезпечний підвод-

ний риф? Чи встигну я потім позбутися цього безпричинно небезпечного смутку, щоб наш щасливий корабель якомога пізніше розбився вщент, якщо йому все-таки судилося розбитися? Чи встигнемо ми по-справжньому покохати одне одного, доки наш взаємний інтерес не згасне, мов відсирілий гніт? Зараз між нами – лише чергова сварка й словесна баталія, але ж за нескінченними взаємними докорами може настати й справжня нудьга...

– Можливо, ми з тобою продовжимо поневірятися по світу. Але не інакше, як чоловік та дружина. Не випробовуй мого терпіння! Як бачиш, я сьогодні дуже й дуже злий.

Тут вона вхопилася за свою улюблену рятівну соломинку, яка є у кожної жінки; вони їх тримають за пазухою – про всяк випадок.

– А як бути з моїм хлопцем? Він же – факт, реальність. Коли-небудь він приїде й відвезе мене до Росії. Бо не може жити без мене, повір! Ми любимо одне одного. Він мене не залишить тут надовго...

– Я вже чув цю історію. Це – плід твоєї фантазії! Твоє уявлення про кохання. Ти видаєш бажане за дійсне. А світ влаштований зовсім по-іншому – не думаю, що набагато складніше, ніж тобі здається, але й не настільки примітивно, аби ти могла робити в житті все, що заманеться твоїй маленькій і симпатичній голівоньці! Твій коханий – міф! Він живе лише в твоїй відчай-

душній уяві; бо якби був живим, давно б стомився чекати. Хоч тепер він намагається поселитися і в моїх мізках, чорт би його забрав...

– Не смій його чіпати – він мій! Прощає всі мої витівки: і те, що я подорожувала одна, і, коли зв'язавшись із тобою, затрималася тут на рік, – все це для нього дрібниці! По суті, наші з тобою шури-мури для нього нічого не значать. Для нього головне – я!

– Знаєш, про що я шкодую? Про те, що він – всього лише твоя вигадка. Якби він існував насправді, тоді мені легше було б із ним змагатися.

– Я тобі співчуваю... – з'ехидничала вона.

– Авжеж, здається, я потребую співчуття, – не відставав я. – Якщо не тепер, то в найближчому майбутньому точно не обійдуся без нього; адже не можу жити в такій постійній виснажливій боротьбі з твоєю жіночою натурою. Симпатичних і молодих – мільйони, а я – один. І життя у мене – теж одне. Зрозумій, рано чи пізно тобі доведеться обрати між реальністю й твоєї фантазією. Як же бути, якщо я – не оригінальний і банально хочу одружитися?

– Дати тобі жилетку? Поплач по-справжньому! Може, тоді полегшає.

– Дякую, вже полегшало. Однак нам пора забиратися звідси; інакше з хвилини на хвилину просто на нас перекинеться небо...

Ми почимчикували бульварами, де на клумбах цієї печальної осінньої днини подекуди до-

живали свої останні дні літні квіти. Засвітилися ліхтарі, створюючи відчуття тепла й затишку. Але це був всього лише уявний спокій...

– Перейду на інший бік, а то права рука вже затекла, – пролунав її голос дещо м'якше, ніж я очікував.

* * *

Нас усе більше огортала імла. Ми ніби потрапили на самісіньке дно холодної дощової ночі північної Швеції. Глушина ще та... Навкруги – пітьма, зимно, безлюдно. Ми мерзли, але ще кілька годин безцільно блукали сонним містом. Зігрілися, опинившись зовсім ненадовго в маленькому нічному ресторанчику, де нам не дуже сподобалось. Між іншим, коли потрібно вибрати ресторан, наші з Даринкою смаки майже завжди збігаються. Взагалі, мені подобається немало з того, що бажає вона. У неї – бездоганний смак на гарячі страви, а в мене, на її думку, – на закуску та спиртне. Пам'ятаю, нам обом дуже сподобалося обідати в сільському ресторані на Егейському узбережжі Туреччини, на Кушадасі, звідки рукою подати до грецького Самоса; де приємно проникала в душу й тіло полуденна спека, а звуки усіляких комах, особливо сюрчання цикад, – немов чарівна музика, заколисували слух. І серед цього маленького світу для тебе, й тільки для тебе, котрий затишно розлігся на

тапчані під тінню розкішних оливкових дерев, неподалік на багатті смажать рибу, що тільки-но плавала зграйкою в басейні, і на яку ти, мов середньовічний султан, вказав пальцем. І ось риба чудово приготовлена. А скільки всякої запашної зелені до неї: їж – не хочу! І за все це ти платиш зовсім небагато: ціни – божеські; а коли йдеш, тобі дякують, чемно проводжаючи до самої хвіртки оливкової саду, повного голосів екзотичних комах. А турецька спека так і струмує між масляно-сріблястим листям оливок...

– Така злива вперіщила... – ніби ненароком констатує моя супутниця, яка на хвилику вигулькнула з-під широкої, чорної, мов ніч, парасольки, вдивляючись кудись угору, звідки нестримно обрушився на нас дев'ятий вал небесної стихії.

– Це – не на одну годину, і не на дві... Може, нам все-таки повернутися до готелю? – обережно пропоную я, щоб не зіпсувати залишок вечора під проливним дощем. Розумію, що в душі моєї супутниці триває внутрішня боротьба: вона вирішує, що їй робити далі?

Раптом цей вечір виявиться для нас із нею останнім? Адже Дарина може хоч завтра виїхати, залишивши мене одного. Чи він стане початком нових, спокійних, зовсім інших вечорів?.. Мені здавалося, я був готовим прийняти будь-яке її рішення; а вона чомусь думала, мучилася, пручалася...

– Ні! – твердо відповіла промерзлим голосом.

– Я вирішила ще погуляти. Рано повертатися до того, що вже відомо наперед! Не хочеться! Мені більше до душі незнайоме, незвідане...

– Гаразд, тоді сховаємося під тент. Бачиш, він там, на іншому боці парку?

Розташувавшись під тентом, ми виявили, що не одні. Відчувши присутність людей, із дерева над нами каркнула самотня ворона – змерзла, мабуть, не менше за нас.

– Тільки цього ще не вистачало, – пробурчала невдоволено Дарина. – Кажуть, погана прикметка...

– Мене це не лякає!

І ми мимоволі почали видивлятися в гіллі нічну весталку. Однак у гущі листя, ледь потривоженій осіннім листопадом, не так легко було помітити скоцюблену негостинну істоту. Втім, наразі стало тихо; і ми заспокоїлися, припинили шукати ворону.

– Може, вона нас більше не турбуватиме? – стеновав плечима.

Тиші, яка запанувала на кілька хвилин, доки моя супутниця викручувала свій носовичок, яким користувалася, мов промокашкою, вистачило для того, щоб я знову згадав про можливі наслідки нашої любовної історії тут, у шведській глушині, де плітки – така ж звичайна справа, як де-небудь на Рязанщині. Ясно, що моє кохання до юної росіянки без уваги не залишиться. Надто вже все очевидно! А мій найкращий друг

Ронні – мешканець великого дружного села, де й мене донедавна вважали своїм хлопцем. Однак приїзд панночки з Росії – неабиякий привід для пікантних чуток. Тож у селі тільки ледачий не знав про наші стосунки. Пояснюється така цікавість дуже просто – я завжди був там бажаним гостем...

* * *

Вотчина Ронні ховається в лісі, далеко від великих доріг. Де ж іще жити любителям усіляких пліток, якщо не в такому місці? У селищі поблизу автомагістралі завжди є чим зайнятися: якщо не торгівлею, то хоча б розбоєм; а плітки – доля маленьких, віддалених сіл. Недарма така глухомань, як Персон, споконвіку славиться не лише своїми казкарями, але й язикатими феськами.

Чув, що Кеннет, наш спільний приятель-швед, уже встиг, між іншим, пожартувати там щодо нас із Даринкою, натякнувши на «любовний трикутник». Ці начебто безневинні слова товариша – немов бальзам для торохтійки Карін, ще однієї знайомої, знаменитої на всю округу тим, що здатна з дохлої мухи зробити справжнього слона. Хоч цього разу Кеннет неабияк ризикує, адже незабаром Карін може поцікавитися: а де ж обіцяна інтрига? Все-таки втрюх нас ще ніхто не бачив! Тут і з'ясується, що приятель

передав куті меду...

Цікаво: чи здасться тоді Кеннет? Напевне, ні, не повинен! Як завжди, чіплятиметься за будь-яку дрібницю, аби не зізнатися в тому, що без пліток йому страшенно нудно в своїй дірі. Але тепер, мабуть, він загрузне глибше, ніж будь-коли! До дна сьорбатиме рідку кашу, яку сам так необачно заварив. Ось тоді й настане пора розплати, бо язиката Карін у спокої знайомого вже не залишить: доведеться відповідати за свою вигадку! Ну, й по заслuzі йому...

Мої спогади про тихе село, де бурхливо обговорюють особисте життя кожної людини, перервала Даринка:

– Ти кудись запропастився... Про що замислився?

– Про любов. Про що ж іще?..

Вона уважно вслухалася в шелест листя і розсміялась:

– Який жах!

– Авжеж, – погодився я, начебто допускаючи, що кохана прочитала мої думки, – все це не зовсім романтично. І мені здається, краще одружитися, інакше нам не уникнути різних пліток.

– Одружуватися, щоб уникнути пліток? Але я ще не вагітна! До того ж мені не подобається виходити заміж. Це нудне заняття. Особливо пригнічує кінцевий результат: треба ставати люблячою дружиною, далі – матір'ю, а там, кажучи по-російському, і справжньої бабою! Ні, це не по

мені!

– А мені все це подобається, і хочу бути одруженим на тобі. Тим більше, коли Кеннет і Карін поважають лише одружених. Інакше, який взагалі сенс одружуватися в цій глушині?!

– Залишимо Кеннета й шведську глушину в спокої. Поговоримо про нас із тобою.

– Давай! – погодився я з деякою тривогою.

Вона тут же поспішила додати:

– Але про нас із тобою ми вже набалакалися. Давай краще помовчимо...

– Давай тоді поговоримо про погоду. Дощ намагається нам щось сказати... Може, підкаже щось розумне.

– Немає дощу розумнішого за мене! – прорекла Даринка з пафосом, і сама засміялася.

– Чим не предмет гордості для майбутнього чоловіка: атмосферні опади – дурніші моєї обранці! Лише скажи, що виходиш за мене...

– Тільки якщо ти чесно зізнаєшся, навіщо хочеш одружитися на мені? Хіба тут, у Швеції, баб для вас, мужиків, мало? Навіщо я тобі – тендітна жінка з такої ж глушини в Росії: ні тобі приданого, і ноги у мене від вух не ростуть...

– Мені на тобі воду не возити. А кохання – само по собі вже найцінніше придане. Та, якщо чесно, готовий одружитися на тобі виключно з любові до історії. Навіщо ж іще? Твоє ім'я нагадує мені про давнього перського царя – його звали Дарій... Дружина, будинок, діти, ну і добрі

сусіди, – що ще потрібно мужикові для сімейної гармонії й абсолютного щастя?!

– Якщо чоловік закоханий до такої міри, то у жінки вибір невеликий: вийду, напевно, але не одразу... Аргументи у тебе – слабенькі.

Я окинув поглядом промоклу маленьку фігурку моєї норовливої коханої.

– У мене предостатньо аргументів, ти це знаєш, але варіантів – лише два: або я на тобі одружуся, або ти виходиш за мене заміж! Я приймаю обидва варіанти.

– У мене – лише один варіант: дати ляпас Кеннету. Не треба було плескати язиком, пліткуючи про мою бідолашну матусю. Ніколи раніше не думала, що наклеп і наговори можуть збити мене з пантелику... У тебе ж нічого з нею не було, правда?

– Клянуся шведським богом!

– Це заспокоює, але мені цього мало; я ще й мамі допит влаштую. Цікаво – яким богом вона буде клястися? Якщо теж шведським – тобі гаплик!

– Даринко, важливий не бог сам по собі, а той, хто клянеться.

– Авжеж, матуся для мене – на першому місці. Ніяке божество з нею не зрівняється!

– Тоді гарний будь-який бог.

– Що-що, але в цьому у нас збігаються погляди на всі сто: була б людина хороша, а бог згодиться будь-який! Гарний той бог, який об'єднує,

а не сварить людей. Але ти – жалюгідний бреху-
нець. Звичайно ж, ти з самого початку задумав
на мені одружитись, проте не хотів у цьому при-
знаватися. Ти брехав мені: і в Римі, і у Венеції, і
в Греції – біля ніг древніх богів! Цього боги тобі
ніколи не пробачать! Не пробачу і я! Ти водив
мене за ніс цілий рік!

– І мені це вдавалося?

– Аж ніяк. У такі хвилини ти просто ставав не-
стерпним...

Високо на дереві знову каркнула наша ворона.
Самотньо й сумно. Судячи з усього, вона просто
гинула під холодним дощем. Можливо, ми були
останніми, хто чув її відчайдушне благання про
допомогу; але залишалися байдужими, адже
нам вистачало й власних турбот. Раптом птаха
зірвалася з гілки і з останніх сил перелетіла під
тент. Сіла поряд із нами й спробувала обтрусити-
тися; проте марно – вона ледь не беркицьнулася
з краю дошки. Втрималася в останню мить, за-
чепившись кігтями за поручні. Так і сиділа – мо-
кра, похнюплена, але нас зовсім не боялася.

– Бідолаха, як вона змерзла, – співчутливо
промовив я.

– А що я замерзаю, тобі – наплювати! – про-
лунав раптом приглушений жіночий голос моєї
супутниці. – Мені вже час додому, до Росії. Тіль-
ки там я можу прийняти правильне рішення. Не
можна мені тут, під дощем, коли все так незвич-
но й незрозуміло. Тут навіть ворони каркають

по-іншому!

– Мені тебе ніколи не збагнути! Ти ніде не хочеш відповідати прямо – ні в теплому ліжечку, ні тут, під дощем. Якого біса тоді валандаємося й мокнемо вночі?!

– Ні, не квап, я повинна ще подумати. Не можу... – потягнулася вона до мене, – до того ж, мені дуже холодно; і я хочу, щоб мене зігріли – ну, хоч трошечки. Хіба не для цього потрібен гарячий закордонний коханець?

– Мені набридло бути твоїм коханцем. Хочу, щоб ти мила посуд, прала, приводила в порядок мій холостяцький будинок. Хочу, щоб ти була затишною, мов загадковий світ ось цих нічних ліхтарів. Вони мені завжди подобаються: і в дощ, і в сніг, і в звичайні дні. З них лється спокійне, золотаве світло, що заспокоює душу в будь-яку погоду, як світло твоїх відданих очей. До речі, зараз вони світяться якимось ніжним, загадковим вогнем...

– А коли ми одружимося, ти вже до мене не залицятимешся? Невже свято життя скінчиться так швидко? Знаєш, ти – як цей дощ, мов ця ворона, котра шукає тепло і затишок в негоду! Це нечесно – ти мене знову вмовляєш. Хіба ти не можеш якимось по-іншому, суто по-чоловічому...

Тоді я обійняв її і з силою притягнув до себе:

– Знаєш, тут дуже часто йдуть дощі. Мені – самотньо, коли за вікном, зовсім близько, переїщить злива, а ти – далеко...

– Мені теж не вистачає когось, коли негода. Може, ти і є той чоловік, який божевільно кохає мене, незважаючи ні на що. Чи не так? Давай по-мріємо, щоб дощ не закінчувався до ранку!

– Давай! – погодився я. – І що тоді?

– Дурненький... Тоді ми обвінчаємося! Тільки обіцяй, що ми будемо обідати в тому оливковому саду, коли мені того захочеться. Обіцяй, що сховаємося з тобою від негоди назавжди – ВДВОХ!

І дощ лив усю ніч, рятуючи нас від негод прийдешніх днів...

РЯЗАНСЬКИЙ ХРІН і ТУЛЬСЬКІ ПРЯНИКИ

На місто налетіли чорні хмари. Закрапав дощ. Базарний люд занепокоївся: місцеві відійшли під навіс, азербайджанці закурили, а в'єтнамці розкрили над своїми численними неспокійними головами китайські парасольки; і всі разом загаласували...

– Чорт зна що! – вилаялася баба Тома, поглянувши на небо. Але продовжувала чимчикувати ринком між щільними торговими рядами у пошуках їжі для себе та чоловіка. – Ще й дощ! Змокну, захворію, помру... І парасольки ні в кого не допросишся. А ціни! Ті торгаші коли-небудь доб'ються свого – заморять нас голодом... – вона зрозуміла, що зараз потребує товариства: немає значення хто, але хоч хтось би був поруч і думав так само, як вона; інакше їй погано, самотньо.

Але таких, хто б із нею порозмовляв відверто, тут – небагато. Бувало, їй вдавалося зав'язати розмову з кимсь, вилити душу, покудкудакати про життя, як вона любила висловлюватися; але люди недовго витримували тісне спілкування з бабою Томою, і скоро «віддупалися» від неї. Це – теж її вислів.

Місцевих на ринку було мало, все якісь приїжджі, свої – лише покупці або помічники-завивали. Однак на проблему зі співрозмовниками баба Тома не надто й скаржилася: люди – як люди, чимало й тих, із ким можна було запросто завести балачку про життя-буття. Воно майже у всіх теперечки однакове; тому навіть зовсім незнайомі добродії раптово вступали в розмову, скаржилися одне одному на важкі часи, на все, що творилося навкруги.

А вечорами вони з чоловіком-інвалідом залишалися зовсім одні. І тоді життя перетворювалася на одну суцільну образу, робилося гірким і нудним.

– Убити їх мало! – сидючи на напіврозваленому дивані, виносила суворий вердикт баба Тома вітчизняним політикам, які майже щовечора заповзятливо віщали локшину з телевізора на вуха своїх громадян, жваво розп'якуючи про те, що зараз роблять із країною і що збираються з нею витворити в майбутньому...

Особливо болісно переживав те, що коїться, її чоловік. Він кречав і шарпався в своєму інвалідному візку; завзято піднімав над головою костур, грізно погрожуючи ним облудним можновладцям (котрі саме виступали по телевізору) то Божою карою, то швидким судом зловісної сталінської трійки.

– Йосипа Віссаріоновича на вас нема! Він би вас усіх на карачки поставив! Антихристи! Сте-

генця Бушеві! – намагався кричати таким же гучним голосом, як на війні.

У такі хвилини очі його спалахували дуже воювничо, агресивно. Але голос уже не був таким переможним, як раніше, бо чоловік давно його пропив; от і не міг кричати, лише зривався на неприємний гуд, а часто просто сипів:

– Ссу-уки! Диви, що роблять! Шо зробили з країною! Деруть! Блін, уже роздерли! На шма-аття!

На що баба Тома резонно відповідала:

– Був би ти тама, зробив би не ліпше, а може, ще гірше. Я вже знаю тебе...

– Знаєш ти мене, чортова бабо! Ти тільки тультські хрустики й знаєш, ось що ти знаєш, та ну вас усіх! І не витріщайся на телевизор!

– Не патякай, а то лишишся без вечері! – незлобливо піддражнювала його баба Тома. – Я вже й поготів втомилася годувати тебе. Ходив би сам по базару, то знав би, як це тяжко знайти прожиток для двох. Тама кожен – за себе. Чортові в'єтнамці обжеруться, а ні крихти іншому не дадуть. І азербайджанці такі – їжу ні за що не викинуть. Все ж наші, тутешні, ліпші – часто харчі не доїдають, зазвичай шось та й залишать; тіки рийся собі і піднімай. Один навіть майже цілу... оту, як її, піцу викинув позавчора, то ми з Дуською наїлися!

– А що ж ти не взяла додому? Мені чого не принесла?

– А ми її тама зразу схрумали. По-твоєму, ми – не люди? Ми шо, їсти не хочемо, авжеж? Кожне створіння хоче, а не тіки ти, запам'ятай це! Шо ж ти життя своє раніше строку угробив? Хіба не так? Може, й хребет досі був би цілий, і ноги справно б ходили, а ти... Інших мужиків життя чавило, гнуло, та вони піднімались; а ти враз змирився, зламався, так і не очухався... Якби не це, ми з тобою досі на парад ходили б, як раніше, на дев'яте травня – і тобі шана, і мені. А зара всі про нас забули...

– Ти, бабо, поменше плещи язиком, краще знову за мітлу візьмися; тоді й ситими будемо. І Дуську вмов! З мене – який працівник? А ви можете поки шо. Ліпше, ніж із рукою простягнутою ходити.

– Якщо я не протягну руку, ти протягнеш ноги! Та раді б потрудитися, але хто нас тепер назад візьме? Ринок хазяйським став! Тама тепер молодші спідницями метуть... Добре, хоч дехто ще нашу з Дусею працю не забув, поважає по старій пам'яті. Знай, тіки тому ти ще не врізав дуба з голоду. І не розводь мені тут розмови всякі!

– Завела! Я ще не скоро помру. Мені дочекатися треба... Побачити на власні очі, як ці мерзотники будуть їсти кінський гній, а то й власне лайно.

– Не дочекаєшся. Бач, чого захотів. А ці кавказці з в'єтнамцями...

– Країну ми, а не кавказці з в'єтнамцями роз-

валили, – перебивши її, процідив крізь зуби. – Свої! Руські!

– Теперечки не всі руські свої, – дивлячись спідлоба, кинула дружина у відповідь. – Є такі, що й розмовляти з нами не хочуть. Пам'ятаєш, як я кілька тижнів тому притягла повну сумку, коли поперек трохи не занастила?

– Пам'ятаю, аякже! – мовив чоловік. – Як забудеш, коли їжі вистачило на кілька днів. Таке не забувається!

– Так от, свій, руський, мені й залишив її. Кинув прямо під ноги. Бач, не сподобалося йому, що я грошей попросила!

– Вішати таких треба! – просипів знову чоловік, не зводячи очі з екрана телевізора.

Баба Тома безнадійно махнула рукою.

– А що толку? Тоді залишаться тіки такі, як ми з тобою та Дуська. А країна дістанеться в'єтнамцям і кавказцям.

– Багато ти петраєш! Кажу тобі, що не в'єтнамці пустили нас під укіс. І не кавказці. Їм Росія – не по зубах!

– А хто ж тоді, якщо не ти та й не інші?

– Дай пожерти, тоді скажу, – чоловік покотив свій незграбний візок до обіднього столу.

Інвалідний візок кривився то в один, то в інший бік, залежно від того, куди налягав господар; під його вагою дошки старої підлоги увесь час жалібно скрипіли.

Баба Тома у відповідь гмикнула:

– А ікри з карамельками не хо?!

Вона з дитинства любила різні карамельки, і в старості до них не збайдужіла; про що знала торговка місцевими солодощами Олена, в якій бабі Томі вдавалося іноді купити або випросити кілька карамельок.

Чоловіка вона з самого першого дня дражни-ла ними. У першу ж ніч, коли вони дійшли до ліжка, відгулявши галасливе післявоєнне весілля, і наречений командирським голосом наказав їй роздягтися, дівчина, не роздумуючи, випалила:

– А карамельок не хо?..

– Які ще карамельки опівночі? – не второпав наречений і грубо схопив її за дупу. – Ось вони тепер – мої карамельки і солоденькі тульські пряники! Пригощатимуся щоночі, спробуй тіки не подавати!

Тома не встигла навіть оком моргнути, як благовірний жбурнув її на ліжко й оволодів силою. А потім запитав:

– Отримала свої карамельки! Задоволена тепер?!

Як побита собака, похникавши в темряві годину-другу, вона несміливо запитала:

– Де ти навчився цього?..

Та молодий чоловік уже спав глибоким п'яним сном. Минуло відтоді півстоліття, але вона більше ніколи не задавала того самого наївного питання, яке поставила в першу ніч – ну,

чисто жіночі дурниці. Хіба мало мужик чому й де навчиться, адже він із війни! А де війна, там скільки хочеш неправильної науки...

Тоді, одразу після весілля, прокинувшись наступного ранку, посоромилася виказати молодому чоловікові свою образу за грубість; а потім забулося, адже скільки інших образ було – не злічити! А грубість, якої вона зазнала в першу шлюбну ніч, з часом згадувалася навіть із ностальгією: все було, як у людей...

Чоловік завжди поводився владно, тож їй одразу після весілля довелося звикати до його забаганок. Тоді він був найпомітнішим нареченим у селі: орденоносець, герой, тільки-но з фронту. Всі дівчата задивлялися на нього, відкрито зітхали. Але він, походивши холостяком всього з півмісяця, сам зробив вибір. Одного разу літнім вечором, дочекавшись, коли юрба дівчат поверталася з колгоспного поля, вийшов на дорогу й гучно сповістив: «Красуне, скоро я одружуся на тобі! Так і передай своїй матері! Нехай тільки на мене не зазіхає, як на наймита: я одружуся на тобі, а не на її господарстві. Ми – рязанські, на нас воду не возитимуть!». Він навіть не став чекати відповіді, повернувся й пішов, брязкаючи медалями на широких грудях гімнастерки.

– Ой, Томочко! Як тобі повезло! – защебетали подруги. – Треба ж, прямо одразу! А хлопець який гожий! Орденами виблискує, мов архангел!

Тома була на сьомому небі від радості, адже

їй так поталанило! Недарма дівчата заздрили – пізнала справжнє жіноче щастя. Ну, а грубощі благовірного сприймала за чоловічу силу, вирішивши для себе – гріх скаржитися!

У перший же тиждень спільного життя Томі довелося повністю здатися на милість переможця. Справа була так...

– На карачки! – наказав їй чоловік на другу чи третю ніч.

– Як це? – не зрозуміла молода дружина. – Я тобі що, кобила?!

– На карачки, я сказав! – повторив чоловік владно. – Цить! Накази не обговорюються.

– А карамельок не хо?! – видала вона зопалу, не подумавши про наслідки.

– Зара отримаєш свої карамельки! – промовив чоловік, із силою ставлячи її на коліна, боляче придавивши спину ліктем.

Тома пручалася, але різкий удар по дупі змусив її завити й впасти... Їй здалося, ніби вперіщили по сідницях прикладом автомата Калашникова. Так запам'ятала на все життя важку руку переможця... В ту ніч вона підкорилася чоловікові – капітулювала, викинувши білий прапор. Надовго.

Багато води витекло з тієї пори, і стільки всякого траплялося, що все минуле зараз здається неправдою... Вони залишилися вдвох – без дітей, не пощастило їм: Тома не могла виносити плід; виявляється, ще дівчиськом, у війну, вона засту-

дила нирки. Викидні траплялись щораз, коли залишалося зовсім небагато: тільки завагітніє – і знову викидень. Вона намагалася зберігати плід по всякому: і по лікарях бігала, і до сільських цілительок ходила; але нічого путнього з того не вийшло – довелося їй змиритися з долею. Кілька разів Тома заводила розмову про всиновлення, але чоловік уперся: «Якщо Бог своїх не дає, навіщо чужих годувати? Мені й так добре з тобою, кобилко моя солоденька».

Однак незабаром він забув свої слова, що й без дітей йому добре; мабуть, занудьгував, затужив, запив безбожно, бився, ходив по бабах, минаючи свій будинок осторонь. І вславився, як відчайдушний гультіпака. Спочатку Томі було соромно за нього, адже жили вони в селі, де всі одне одного знали. Але потім усе швидко змінилося – місто наступало й на самому початку 60-х поглинуло і їхнє село. Томі полегшало – таких п'яничок і бабіїв у місті набагато більше...

* * *

Чоловік продовжував лаятися з телевізором:

– Ці ссу-уки нічого не тямлять у державній справі!

Баба Тома тут же встряла:

– Можна подумати, тіки ти тут більше за всіх тямиш! Бач, знайшовся «мислитель» – Ленін зі Сталіним в одному флаконі!

– Кажу тобі, ні хріна вони не розуміють у по-

літиці! От у нас був комбат...

– Та скільки можна слухати про твого «каманбата», торочиш про нього щороку! І про генералів твоїх не хочу чути, тебе достатньо! Либонь, виперли їх зі своїх високих кабінетів, із посад турнули! Мабуть, теж сидять тепер в інвалідних візках та гиркають на своїх дружин, а на базарах кумандують в'єтнамці з кавказцями! Такі от ви – «каманбати» з генералами! Країна перекочувала на базар, а ти і твої «каманбати» – на інвалідні візки!

– Тупа була – тупа й залишилася! – вперто гнув своє чоловік. – Уже скіки живемо в місті, а ти й досі – село неотесане, і розуму в тобі ні на грам не додалося. Скіки тобі говорити, що це – зовсім не в'єтнамці, а кита-а-айці, – розтягнув слово, одночасно відтягуючи пальцями повіки. – Вони тіки маскуються під в'єтнамців! Китайці можуть косити й під росіян...

Баба Тома уїдливо зауважила:

– З їхніми очицями?.. Та не вигадуй байки, «каманбат»!

Чоловік трохи розгубився, але пекуче бажання продовжити суперечку не давало йому можливості відступати.

– Хоч ти в політику не влазь! Не бабське це діло! – вибухнув з обуренням. – Ось побачиш, колись ті, косоокі, зажадають від нас Далекий Схід, – переходячи на шепіт, багатозначно продовжив він. – А в'єтнамців тутечки, мабуть, зовсім нема.

Їх же клятї американці колись вивели цими, ну, як їх... отрутохімікатами, влаштували голодомор!

– Нема чого мене лякати тими китаїцями, нехай про це голови твоїх «каманбатів» болять; а мені треба думати про тебе, бідолаху, та щодня якось харчі добувати. А думатиму про все підряд, ти тутечки в мене голодним зостанешся!

Отак пообмінювалися з чоловіком своїми звичними «люб'язностями» й спати лягли. Настав ранок, і баба Тома, як на роботу, вирушила на місцевий ринок – куди ж іще за їжею ходити?

Притьопавши на базар, вона звично стала ходити між рядами; робила це не замислюючись: куди ноги несли, туди й чимчикувала; їй було все одно, куди йти. Навіть не помітила, що допленталася вже до кінця найдовшого торгового ряду, а руки ще порожні. Ходила вона довго, проте безрезультатно. Порожній день. Невже їм із чоловіком знову голодними спати лягати? І цей чортовий дощ! Коли ж він закінчиться? Та ще й Дуся кудись пропала! Хоча б не померла ненароком. Не приведи, Господи... Останнім часом вона щось слабка стала, прямо захиріла, ходить якось дивно, бочком, говорити нічого не хоче, бубнить лише щось під свого носа-«картоплину». Це так чоловік баби Томи порівняв – він із тих країв, рязанських. Ось і міряє й хороше, і погане з чимнебудь своїм, тамтешнім. Звичка. Аби помститися за ніс-«картоплю», Дуся якось прозвала його хріном рязанським...

Баба Тома спочатку, звісно, ображалася, але потім і сама звикла. Навіть охоче дражнила: «Ану, котися звідсія, хрін рязанський!». А він у відповідь: «Ще не всохли хрустики тульські, пряники обгризені?! Ні-і, м'які ще, куснути можна! А якщо розмочити, то й зовсім хороші!». Так пестив він їхні з Дусею вуха щоразу, коли йому хотілося підлизатися, заслужити четвертинку. «Мужик без чарки – все одно, що баба без гребінця!» – веселився від своєї винахідливості, коли їхня трійця збиралася за накритим столом. А в рідкісні святкові дні їм було й зовсім добре; тоді «пряники» пудрилися, чепурились, а «хрін» голився й одеколонився. За столом «каманбат» підлещувався компліментами до своїх «пряничків», говорив, що немає на світі жінок, вродливіших за тулячок; і кухарі вони – найкращі! Такій похвалі «прянички» були завжди раді, й добродушно посміювалися: «Була б курочка – приготує й дурочка!».

Баба Тома ще довго швендяла базаром, але так і не розжилася нічим, крім пари чебуреків. Грошей їй цього разу ніхто не подав, а чебуреки довелося з'їсти самій – потрібні були сили обходити ринок. Однак пізніше, коли змокла, мов хлющ, вже й самій набридло вештатися поміж рядів, тож почимчикувала додому.

Вона пленталася цим непогожим осіннім вечором, хитаючись, ніби п'яничка, яких тут було чимало. Вдома на неї чекав неласкавий, голо-

дний чоловік. Проте йти більше було нікуди, от і чапала звичною дорогою до ветхої дерев'яної хати, збудованої її дідом ще задовго до Першої Світової. Тома й народилася тут у роки колективізації, сюди ж привела пізніше свого судженого.

Незважаючи на примхливість зятя-приймака, теща його любила й прощала йому усілякі витівки. Їй було до душі, що зять виявився хазяйновитим, і що, незважаючи на свої жарти під час сватання, ще до весілля взявся за будинок: оновив лиштви, зберігши при цьому їх старі тульські візерунки, підновив цоколь, замінив підгнилі дошки, змінив солом'яний дах на залізну покрівлю, а на додачу навіть лазню обладнав у дворі. Тещенька натішитися не могла на свого зятя, все примовляла: «Коли мужик просить, він жне і косить!».

Але недовго вона мешкала з молодятами – незабаром захворіла й померла. Так і залишилася Тома з чоловіком у рідному домі, і все життя пройшло в цих стінах, а тепер, мабуть, скоро винесуть і її ногами вперед, як виносили раніше батьків...

Всю дорогу вона думала про те, чим би заспокоїти чоловіка, коли він зарепетує, побачивши, що дружина повернулася ні з чим. А як важко словами нагодувати голодного мужика! Втім, може, їх убогість нарешті закінчиться? Пообіцяв же Президент підвищити пенсії. Аж на рейки під потяг погрожував лягти, якщо народу буде

ще гірше! Кажуть, ледве відрадили помічники. Ну, й слава Богу, а то сорому не оберешся.

«Навіщо йому на рейки лягати? Сповна вистачить із нас і тієї жінки, як там її звали... Господи, Боже мій, Анна Товста, здається?..».

– Та ні, бабусю, не Товста, а Кареніна! – розбудив її від сну на ходу зустрічний хлопець у дешевому китайському пуховику.

– Тьху на тебе! – вилаялася. – Інфарктом хочеш мене вбити, окаянный?! – тільки зараз вона помітила, що всю дорогу скаржилася вголос, а думала, що про себе... – Тебе хто питає! – розлютилася ще дужче. – Я знаю, про кого кажу, і цього мені вистачить. А ти повтикай пір'я назад у шмаття китайське, і шуруй своєю дорогою, а я собі далі піду...

Хлопця вже й слід прохолов, а баба Тома все бурмотіла: «Ославила нас, руських жіночок, на увесь світ ота вертихвістка! Бач, любові їй палкою закортіло! А карамельок не хо?! Однак і Президент наш туди ж – на рейки проситься... Так і хочеться сказати – йди та лягай! Хоч він – начебто нормальний мужик, є на що подивитися; і балакає по-нашому, по-простому. Ось пообіцяв підкинути ще грошеньят народу. Раптом із наступного місяця і у нас із моїм «Чапаєвим» копійчиною побільшає? Може, й на їжу вистачить?! Господи, хоч би півмісяця пожити по-людському! А далі хай би хоч трохи легше було, ніж зараз. Бо ж на цигарки дідові як не дати? Вояк без курива – що

шаман без бубна... А на горілку можна й не витрачатися, а то тіки вижлуктить, починає кумандувати – прямо, як отой «каманбат»! І самій треба поменше пити, все одно тугу не заллеш; а то працюється погано, ноги вже майже не ходять, та й сусіди все більше цураються. Добре, хоч базар рятуює, ні-ні та й перепаде щось в удачливий день. Пригощають їжею чи випивкою, гроші, буває, теж дають; хоч іноді й обзивають торботрясом, як той хлопець, що кинув під ноги повний пакет із покупками. Подумаєш, доторкнулася до його рукава! Я ж не навмисне, а йому, бачте, смердить...».

Завтра вона піде на ринок раніше. Надіне найкращу свою сукню, чорну хустину пов'яже – нехай думають, що в неї горе яке, тоді будуть милосерднішими. Тільки от відпочине гарненько, щоб встигнути зранку, поки там народ на гроші багатший; тоді хтось, може, й подасть... Ці, як їх, долари... Ну, а сьогодні її злий чоловіченько якось перебуде, покуштує сухарики з окропом, не звикати. Сухарів негусто, але по парочці на брата вистачить. Однак Дуся пропала кудись, нудно без неї, все ж подруга. Зранку треба провідати...

Чоловік зустрів її прямо біля порогу: схвилювано, натужно засмикався у візку, замахав костуром, мовляв, іди швидше!

– Гостя у нас, – ошелешив, пропускаючи бабу Тому в хату. – Вгадай-но, хто? Нізашо не допетраєш!

– І гадати нічого! Либонь, Дуська тутечки. Внадилася: тільки я – за поріг, а вона – гульк і в мою хату! Зла на неї не вистачає: залишила мене одну й пропала. На пару ж краще працюється. Бо зара я повернулася, – Тома метнула в чоловіка порожньою ганчір'яною сумкою, – ні з чим!

– Шо схарапудилася, пустобреха? Дурепою була, дурепою й залишишся! – просипів звично чоловік, підкочуючись до спальні. – Ходи-но сюди, ходи швидше! Подивися своїми очима, як вона почувається, Дуська! Притьопала сюди, бачте, погано їй, а потім взяла та й дуба врізала! Ну, хіба так роблять друзі?!

Баба Тома поглянула, зітхнула стомлено.

– А чого вона на ліжко наше лягла?

– Попросилася. Не битися ж із нею!

– Ну й нехай тади спить собі. Сьогодні її вже ніхто не поховає. Вона, мабуть, цього й хотіла – погостювати у нас тутечки, мертвенькою. Кому хочеться з корабля на бал: тіки помер, і щоб одразу закопали?

Чоловік співчутливо промимрив:

– Напевно, з'їла щось не те, а так начебто вона хутко помирати й не збиралася. І не жалілася особливо...

– Та кому ж скаржитися? Тобі чи шо, хрін рязанський?!

Чоловік розлютився:

– Ну, дурепа, ну, дає! Я кажу це фігурально, а не для того, щоб ти мене ревнощами переводила! Накрий ліпше на стіл, якщо принесла!

- А карамельок не хо?
- Та йди ти зі своїми карамельками... Сучара безхвоста! Я хочу жерти! Жерти подай!
- От і жери, хто тобі заважає?!
- А шо мені, тарілки гризти? Стіл же порожній!
- Бач, розкричався тут, «каманбат»! Тихіше ти, відкумандувався, хватить уже! – спробувала втихомирити його баба Тома. – Їжа буде тіки завтра, сьодні не підвезли ще. Не пани – намочимо сухарі...
- Знову сухарики? Набридло!
- Якшо набридло – йди сам і жебрай! За годину дістанешся... – повчала його баба Тома. – А то знайшовся тутечки на мою голову, «каманбат»! Сидить і кумандує, а мені – жебрати? Не хочу більше!

Сподіваючись на бодай якусь вечерю, чоловік мимоволі знизив тон:

– Як же я без тебе?.. Мені не можна без пряничка.

Але баба Тома вже не слухала його – пішла до покійниці. Постояла біля узголів'я, закривши подрузі очі, поплакала.

– І тутечки мене обскакала, нашо ти це... Маю тепер клопіт!

З цими словами баба Тома прошвендяла скрипучою підлогою до старої шафи, стулки якого відкрилися жалібно-натужно; дістала чорну хустку, окинула поглядом чоловіків піджак

із потьмянілими медалями. Завіщуючи старе, давно не мите дзеркало, побачила в ньому своє відображення. Невже і їй час помирати? «Ох, Душенько... Доріжку протоптала, мабуть, слідом і мені за тобою ступати. Накаркала я собі, накликала лиха, дурепа стара. Ось тобі, Томочко, і чорна хустина, ось тобі й небіжчиця в хаті!».

Повернулася в кімнатку до свого «каманбата», сумно прорекла:

– Дуся ось втомилася... Думаєш, я не втомилася? От ляжу й теж помру, тади дізнаєшся, як без мене.

– Та хто ж тобі померти дозволить, пряничок ти мій? Залишайся солоденькою і швидко давай, накривай на стіл!

– Ні-і! – відповіла. – Не буду я більше солоденькою! Пряникам жити важко. А хрін прянику – не товариш!

– Як же тебе називати, якщо не пряником? – розгубився чоловік. – Ким же ти тоді будеш?

– Буду смертельно втомленою бабою Томою. Це тіки ти ні від чого не втомлюєшся, хрін рязанський; а пряники, як бачиш, втомлюються. І навіть помирають. Я вже більше нічо не хо, і ти нічо не хоти!

Навіть не роздягнувшись, звалилася на залізне ліжко, що прийняло її стомлене тіло з бездушним металевим брязкотом.

– Як же мені, – розгубився чоловік, – так голодним і сидіти?

– Сидіти – не лежати! Я буду тутечки, а ти йди туди, до неї, притулися наостанок до своєї любки; а мені потрібно думати про завтрашній день, як роздобути гроші: Дусі – на домовину, а для нас із тобою – на їжу. Дуська відмучилася, а нам із тобою, «каманбат», на жаль, ще жити велено!

У ЯРУ, ЗА ОСТАННІМИ БУДИНКАМИ...

У пiтьмi непривiтної осiнньої ночi узбiччям дороги на околицi величезного мiста мляво переступав лапами сумний пес. Щоразу, зупиняючись бiля смiттевих ям, яких було чимало на цiй вулицi, вiн шукав їжу. До болю в червоних стомлених очах вдивлявся в придорожнi смiтники, вiдчуваючи нестерпний сморiд. Принюхувався...

Нарештi вiн затримався бiля одного з них. Навiть пiд тьмяним свiтлом лампочки, що розгойдувалася на вiтри, були помiтнi впалi боки рябого вовкодава Алабая. Нюх собаки, який загострився вiд тривалого голоду, вловив серед iншого рiзномiрного смiттевого гнилля запах недавно викинутої кiстки. Пес затрiпотiв усiм тiлом, притлумлене почуття голоду розбурхалося з новою силою. Вихопивши чiпким поглядом ласий шматок i, не спускаючи з нього очей, Алабай кiлька разiв оббiг довкола ями.

Йому не терпiлося дiстатися до кiстки, бо вже багато днiв у нього не було такої удачi. У тутешнiх мiсцях, знайомих Алабаевi з народження, не залишилося жодного двору, якого б рябий

пес ретельно не обнюхав; жодного смердючого сміття, котрого він би не перерив; ні одного не обстеженого ним смітника... Але йому прикро не щастило; бо те, чим можна втамувати голод хоча б ненадовго, встигали перехоплювати інші. Старий Алабай до невибагливої собачої трапези приходив останнім... Сильні пси, які вели себе все впевненіше й нахабніше на його території, шансів на виживання залишали все менше.

Раніше сюди чужі не сміли й носа сунути, однак тепер усе змінилося: його випереджають усюди! Ось і доводиться породистому вовкодавові нишпорити в смітниках, як останній дворнязі! Колись кісток у помийних ямах вистачало всім, і вони не були настільки обгризеними... Що відбувається з людьми? Чи давно на цих вулицях зграї бездомних псів влаштовували справжні собачі бенкети навколо багатих помийних ям?! Але тепер такі гостини – рідкість. Більше доводиться думати не про якусь розкіш чи бодай достаток, а про виживання, тільки б не померти з голоду! Цілими днями він змушений тинятися біля сміткових контейнерів в очікуванні, що хтось кине туди залишки м'яса або хоча б кістки. А протягом останніх трьох днів, насичених зустрічами з озлобленими собаками й облізливими кішками, такими ж голодними, як і він сам, з їстівного йому так нічого і не перепадало.

Голод настільки проник у його мозок і в старе тіло, що для пса залишалось тепер не так уже й

багато розваг. Хіба що яскраві спогади про будинок біля яру, де він народився; про смак свіжої кісточки з клаптями м'яса, кісткового мозку або тугі, ситні сухожилля... І ці спогади він не зможе забути навіть під страхом смерті. Адже давно, коли в його лапах було більше сил, і він гризся до смерті з такими ж, як сам, гарячими кобелями через зустрічну принадну суку, Алабай навіть не думав, чи є на світі голод. Адже не порожнеча в шлунок вважалася тоді в його житті головним почуттям. Він пам'ятав це чітко – так було! Пес міг провести скільки завгодно днів без води та їжі, почувши запах незнайомої суки: тільки б не упустити її, аби вона не дісталася іншим. Зараз же, ось уже три дні й три ночі, порожній шлунок крутив його навколо себе, мов веретено. Саме шлунок, а не яка-небудь інша частина його змученого тіла!

Відтанцювавши навколо ями сумний танець голоду, Алабай почав підповзати до заповітної мети на череві, і незабаром його тіло вже нависло над сміттяркою. Втім, коли йому довелося проповзти ще, собака виглядав жалюгідно. Кістка була вже поруч, і від цієї близькості пес затремтів усім тілом. Він спробував дістати маслак лапою – безрезультатно, тоді, незграбно водячи шиєю, потягнувся мордою. Але все марно! Алабай знову просунувся трохи вперед до жаданої мети. Тепер його тіло небезпечно висіло над ямою, а величезна голова стирчала просто

над принадною кісткою; але все одно нічого не виходило. Злостячись на свою безпорадність, пес заскиглив, посмикуючи обрізаними вухами. Стегнова кістка вівці, що лежала на дні ями, здавалася не такою вже й безнадійно далекою. Отож уява рябого собаки розпалювалася все сильніше; ласий шматочок продовжував вабити його своїм неповторним запахом – таким смачним на відміну від кисло-гіркого смороду різнорідного гнилля.

Запах м'яса на свіжій кістці! Ні на секунду Алабай не міг відірвати від неї своїх жадібних очей, цей дурманний запах привів у дію всі його нутрощі – з пащі безперервно текла слина. Доведений до відчаю, пес давно стрибнув би в яму, якби вона була бодай трохи меншою. Але сміттярка здавалася надто глибокою, тож він ніяк не наважувався ступити в підозрілу, смердючу рідину. Алабай обережно відповз назад.

Страх перед чимсь невідомим сидів у ньому дуже глибоко з самого дитинства. А смігтева яма, як він запам'ятав назавжди, таїла в собі жахливу смерть. Вона може проковтнути тебе всього, як обгризену кістку, а наостанок ще й смачно чавкнути...

У потьмянілій пам'яті почали спливати живі картинки, як багато-багато років тому, коли вони ще годувалися молоком турботливої й ласкавої матері – Великої білої суки, коли їх було багато – ціла зграя (семеро безтурботних цуценят, що

б'ються з приводу й без жодної причини), загинув один із них. Той час був особливим, незабутнім... Вони, ще зовсім маленькі, не переймалися їжею. Достатньо було не бешкетувати, поводитися старанно; а в нагороду цуценята отримували вдосталь материнського молока. Але цього їм було мало – хотілося ще пограти, побігати; тому послух давався нелегко.

Їхня мати – Велика біла сука, завжди поверталася, обтяжена молоком, і лягала між дитинчатами набік. Часом вони не встигали навіть зголодніти, як слід, а матуся вже приходила до них з новою порцією молока. Семеро цуценят кидалися на неї з усіх боків, і для матінки не мало жодного значення – були вони голодні чи ні; тут же починалася боротьба. Адже щенята – не тільки рідні брати і сестри, а й постійні суперники! Тож бігали, падаючи, кусаючи один одного і жартома, і всерйоз, хапали за вуха, за носи, гарчали – як же без цього!

Та, якщо раптом у запалі азарту хтось ненавмисне кусав джерело цілющого, пахучого молока жорсткіше, ніж дозволено, терпіння мами іноді уривалося. Тоді Велика біла сука мотала величезною головою й ласкаво гарчала – робила зауваження: «Будьте розумненькими!». І цуценята на мить заспокоювалися, а винний ховав голову між своїх малих родичів і покірно мовчав. Але недовго! Тільки-но мати, звузивши очі, з насолодою клала морду на передні лапи,

шум-гам починався знову; і неймовірно смачне молоко, чаруючи своїм теплом та ароматом, від найменшого зусилля продовжувало струменіти з повних материнських сосків. Наситившись, цуценята дружно віддавалися солодкому сну або ж юрбою бігли гратися на вулицю.

Саме в один із таких днів, щасливих і безхмарних, вони й понесли першу втрату у своїй великій собачій сім'ї. Сталося це так... Як завжди, подрімавши після чергової годівлі, мати повільно піднялася й солодко потягнулася. Наступала пора йти – добувати їжу. Вона ласкаво поглянула на безтурботних дитинчат, які кумедно гралися разом, і відправилась у свою звичну подорож, зробивши крок у зяючу діру...

Туди ж полізли слідом, погнавшись одне за одним, і цуценята. Різнобарвні грудочки весело розбігалися в різні боки. На вулиці їх чекав світ, залитий щедрим високим сонцем. Бігаючи на перегонки, пустуючи й розважаючись, вони все далі відходили від своєї мазанки, де матуся народила їх на світ і ховала від людських очей. Того дня біганина завела їх набагато далі звичного місця, і малюки зіткнулися з чимось незрозумілим, – перед ними виявилася яма, що пахла зовсім інакше, ніж материнське молоко; і це їх заінтригувало. Один із братів, Білосніжний, підійшов до самісінького краю – ближче, ніж усі інші, і неждано-негадано впав у неї. Яма відчайдушно заверещала по-щеньчому, але потім чав-

кнула й затихла... Ніхто з решти цуценят нагорі так нічого до пуття й не збагнув; але всі страшенно злякалися, заскиглили, не сміючи підійти ближче до зловісної темної прірви. Всі шестеро, нажахані, втекли додому.

Коли ввечері повернулася матуся, щенята зустріли її, як завжди, радісно; вони вже встигли призабути свій нещодавній страх. Але Велика біла сука чомусь стривожилася: у мазанці витав запах біди. Вона стала по черзі обнюхувати дитинчат, шукати серед них свого улюбленця; проте так і не вловила рідного запаху наймолодшого, найлегковажнішого – Білосніжного. Хтось із цуценят нетерпляче потягнувся до сосків матері, але Велика біла сука відкинула його вбік і вибігла з мазанки геть, надовго залишивши здивованих малюків. Повернулася вона пізно, коли зовсім стемніло, і зустрів її писк голодних щенят. Того разу мати вперше нагодувала їх молоком, позбавленим смаку від гіркоти втрати; адже вона вже точно знала, що її улюбленець навечно залишився на дні смердючої ями, і що їм ніколи не вдасться більше зустрітися.

... Алабай продовжував метатися довкола ями, втрачаючи терпіння. Дивлячись на нього, неважко було здогадатися, наскільки він зголоднів. Пес періодично ховав язик за гострими зубами, але той знову вивалювався з пащі. Цілком поглинений полюванням за недоступною кісткою, він ледве не потрапив під колеса вантажівки, що з

гуркотом промчала вгору безлюдною нічною вулицею. І якби бездомний собака не встиг вчасно відскочити, все могло б закінчитися дуже сумно.

Відбігши до узбіччя, він став облизувати лапи, не роздавлені цього разу зовсім випадково. Але все одно йому було дуже боляче: Рябий наштовхнувся на вістря каменю... Може, тому, хоч небезпека й минула, він ніяк не міг заспокоїтися; схопившись, раптом люто загарчав услід сердитій вантажівці, що поринула в пільму. А потім, ніби зрозумівши, що його гавкіт нічого не змінить, пес просто ліг біля краю смітника. У голові сильно туманилося від голоду. В пам'яті почали оживати минулі, надовго призабуті дні...

Мазанка, де вони народилися й провели перші відносно щасливі дні свого життя, не була схожою на будинок, в якому недавно мешкали люди. Промені сонця проникали крізь високе вікно з вибитими шибками й зяючу діру тонкої глиняної стіни, вихоплювали розгрощену дерев'яну чашку, яка валялася під забитими дверима, і черпак без ручки; якісь ганчірки, що висіли на іржавих цвяхах; пошматовану сукню з домотканої матерії, – все, що дісталось цуценятам у спадок від колишніх господарів. З усього було видно, що люди виїхали кудись спішно, навіть не побажавши взяти з собою вагітну суку. І в напіврозваленій халупі незабаром з'явилися щенята.

На самому початку, коли світ для них залишався ще темним і підозріло незручним, коли у

них ще не прорізалися зуби, вони вивчали весь цей мотлох по запаху, який лоскотав їхні недосвідчені ніздрі і нетямущий мозок. Та й пізніше, коли вже відкрилися очі, життя ще довго залишалося таким, яким здалося малюкам у перші дні. Просто до запаху предметів додалися й обриси. Дбайлива мати часто зникала в білій дірці халупи, а потім поверталася з набряклыми сосками, повними смачного молока. І після їжі цуценята, ситі й щасливі, спали, закопавшись у стару солому, зібрану колись і кимось. Нікому не було до них діла, ніхто їх не турбував. Мати, Велика біла сука, могла щодня знайти свіжу кістку чи шматок м'яса, і це було основою їхнього щенячого раю.

А що потім? А потім почалося знайомство зі справжнім життям – непривітним і грубим... Спочатку Рябий втратив одного зі своїх братів – Білосніжного. А далі неначе хтось запустив у сім'ю Великої білої суки свої брудні пазурі – не минуло й кількох місяців, як їхнє рідне пристанище спорожніло повністю. Чим більше цуценята дізнавалися про навколишній світ, допитливо віддаляючись від мазанки, тим частіше підстерігали їх небезпеки.

Одного разу вони проникли в чийсь город. Безтурботно гралися в квітучій конюшині, повній різнокольорових метеликів і бабок зі смішними, випуклими очима. Цуценят довго ніхто не турбував, тож вони пустували, як хотіли: бігали

наввипередки, валялися на травичці. За півдня встигли не лише добряче витоптати конюшину, а й дуже зголодніти. Час було повертатися додому. Але тут, буквально поруч, з'явився хлопчисько, який, спустивши штани, став пісяти... Малий не помітив, що у високій конюшині причаїлися цуценята; а їм, нерозумним, захотілось побавитися з дитиною! Першим кинувся Рябий – помчав із гавкотом до хлопчика, запрошуючи до гри. Однак той не зрозумів його намірів і зі страшним ревом кинувся бігти додому. Щенята злякалися, не знали, що робити далі. А хлопчик, не перестаючи кричати, втівав, притримуючи однією рукою штанці. Так він і вбіг прожогом до будинку!

Ох, що сталося потім... Безневинне, здавалося б, бажання знайти нового друга обернулося для них початком чергових нещасть. Двері будинку, куди влетів хлопчик, знову відчинилися: вискочив миршавий чоловік зі злим виразом на обличчі. Підбираючи на ходу камені, він заходився жбурляти ними в конюшину. Цуценята – врозтіч, але декому з них все ж неабияк дісталося. Тремтячи від страху, на останньому диханні, вони добігли до своєї халупи. Раніше ніхто так не гнався за ними. Коли переслідувач проник до мазанки майже наполовину, закривши тулубом діру, собачата почали спішно ховатися в солому. Проте чоловік не став входити в будинок, йому було досить побачити, де живуть цуценята. По-

глянув і спокійно пішов. І щенята поспішили про нього забути. Коли повернулася Велика біла сука, радість зустрічі затьмарила неприємне враження від недавньої небезпечної пригоди. А після їжі вони, як завжди, заснули, деякі – прямо біля материнських сосків.

Однак наступного ранку, коли їхня матуся зникла в сяючому отворі стіни, прямо там же з'явився вчорашній миршавий чоловік із мішком у руці... Він ловив щенят по одному, дістаючи їх за вуха з-під соломи, де вони пробували ховатися, і, піймавши, засовував у мішок. Цуценята намагалися боронитися, дряпали й покусували миршавого за руки; а той тільки хихотів, примовляючи щось. Його гучний сміх перервався лише одного разу, коли Чорнолобий вкусив нападника за палець. Тоді чолов'яга завив від болю по-собачому, ніби був одним із них, і навіть присів навпочіпки. А потім, звівшись на ноги, заходився сердито озиратися навколо. Його погляд зупинився на дерев'яній чашці... Схопивши її, він із розмаху вдарив по пухнастій голівці Чорнолобого, а до того ще й вилаявся: «Слинявий!». А після, дивлячись на обм'якле цуценя, бридливо взяв його за вуха і з огидою жбурнув у мішок. Туди, де вже скиглили в тісноті інші. Останнім залишався Алабай – найвпертіший. І коли людина простягнула руку, намагаючись схопити його за шию, пес почав енергійно захищатися. Миршавий зрозумів, що його знову можуть бо-

ляче вкусити; тож, люто плюнувши, подався геть. Йдучи, гнівно буркнув: «Колись іще зустрінемося, щеня!».

Тільки-но миршавий зник у провалі стіни старої халупи з мішком за спиною, як там, за мить, з'явилася їхня мати. Відчувши недобре, вона з гавкотом кинулася шукати своїх дитинчат, обнюхуючи, обшарюючи десятки разів одні й ті ж місця. Не знайшовши, метнулася назад, на вулицю, потім повернулася... Вона йшла і поверталася того вечора безліч разів, прислухаючись до кожного шереху за тонкими стінами глиняної мазанки. Тільки пізно вночі лягла на долівку, і тоді прийшло в мазанку справжнє горе. Велика біла сука вила до самого ранку. А коли розвиднилося, вони вдвох назавжди покинули рідну халупу. І більше ніколи до неї не поверталися. Ставши вже дорослим, Алабай тільки одного разу забрів туди, і то зовсім випадково. Втім, тепер від старої мазанки не залишилося й сліду. А сусідні будинки підійшли вже впритул, до самісінького краю балки, де раніше стояла самотня, похилена від часу глиняна хатка...

Невідомо, як склалася б його доля, якби він тоді опинився в мішку разом з іншими цуценятами. Можливо, не довелося б пережити все, що почалося пізніше; не було б ні коротких миттєвостей щастя, ні тривалих гонінь. Він ніколи не пізнав би ні чарівної радості мандрівного (хоч і з постійними нестатками) життя, що туманила го-

лову безмежною свободою; ні відчайдушних любовних зв'язків, пов'язаних завжди зі смертельним ризиком у жорстоких бійках між собаками, такими ж самотніми, вільними й незалежними. Звичайно, не було б також і цих виснажливих ходінь у пошуках їжі, до різі в очах і болю в тілі, які він переживав останні роки майже щодня, винюхуючи вже кимось обгризені й недбало кинуті на смітник кістки! Хоч так само сумнівно й те, що забрані миршавою сердитою людиною його рідні брати і сестри зажили солодким життям у неволі. Дотепер, доживши до немочі в лапах, нескінченно вештаючись безліччю доріг, обійшовши в світлі дня й темряві ночі в пошуках ласого шматочка (а частіше того, що лише частково втамовує постійний голод) нескінченні ряди дворів, він нікого з близьких не зустрічав. Втім, якось такий випадок у його житті трапився, одного зі своєї родини він побачив, – Чорнолобого. Але та подія виявилася не радісним побаченням, а болісним покаранням. Краще б цього ніколи не сталося!

Пригадується, через вічного супутника його свободи й безмежної незалежності – триклятого голоду, що переслідував його по п'ятах усі ці роки – забрів він у якийсь незнайомий двір... І побачив у дальньому кутку миску, повну їжі. Серце охопила несподівана радість. Рябий умить виявився біля жаданої мети, але тільки-но витягнув спокусливу кістку з м'ясом, як тут же, бряз-

каючи важким залізним ланцюгом, казна-звідки з'явився величезний пес. І, загрозово оголивши зуби, одразу кинувся на нього. Від несподіванки Алабай вклякнув на місці. Не міг навіть кроку ступити, спромогтися бодай на якийсь різкий рух, тобто взагалі не намагався що-небудь зробити. Ні, він не злякався, не тремтів від панічного страху перед раптовою й стрімкою атакою відгодованого сильного суперника! Анітрохи. Просто вгледів у чужому псові ще не зовсім збагненні, та якісь до болю знайомі риси, впізнав рідний запах... І здогадався, ким був раніше цей зарозумілий непривітний собака...

Це ж його брат, якого багато років тому, в найчорніший день у житті їхньої сім'ї, попередньо оглушивши, напівживого, забрав у мішку миршавий чоловік. Віднесений! Чорнолобий!

Здається, і той впізнав його, неодмінно впізнав, а як же інакше? По запаху, за зовнішнім виглядом! Ну, а якщо не впізнав, то хоча б смутно здогадався. Інакше й бути не могло! Але з якою ненавистю той кинувся на Рябого! І все ж Алабай відмовлявся вірити в серйозність намірів свого брата, в його ненависть і лють, у те, що той хоче побитися з ним. Більше того, твердо переконавшись, що перед ним не хто-небудь, а рідний брат, він, приязно, вітально гавкнувши, тут же взявся за їжу, адже його нестримно вабила ситна м'ясиста кістка. Проте Чорнолобий не жартував – кинувся на чужинця повторно, з тією ж лют-

тю, вискаливши зуби. Він і не думав підпускати його до їжі, хоч було видно, що зовсім не вмирав з голоду. Рябий не міг не помітити, що його брат був майже байдужим до вмісту миски з ароматом свіжого варива. Однак поступатися своїм Чернолобий не збирався.

Тоді Алабай пішов звідти голодним і злим. Він зненавидів вірного слугу жорстокої миршавої людини, яка колись безжально розорила їхнє житло, родину, затишок, їхній собачий рай у непоказному глиняному будиночку. Більше у них ніколи не було такого притулку... Звичайно, голод притупився наступного ж дня, але образа, нанесена йому рідним братом, котрий став рабом чужої підступної людини, що знищила їхню сім'ю, ще не забулася досі. Біль не проходив, нагадував про себе постійно. Те, що його брат Чернолобий служить чоловікові, який колись знищив на корені все найдорощче для них, а його самого принизив побоями, неможливо було забути. Він і уявити собі не міг, що таке можливо, що це трапиться з його єдиноутробним братом, вигодуваним молоком однієї матері – Великої білої суки...

Якийсь прибудний пес (Алабай назвав його Висловухим), раптово виринувши з темряви, підійшов до помийної ями. Рябий був невдоволений своїми очима, які вчасно не помітили можливого суперника здалеку. Що ж сталося з ним? Раніше таке було немислимим. Нескінчен-

ні дороги, які він проходив у пошуках їжі, пережиті страждання, незліченні жорстокі бійки зі своїми конкурентами, – все це, мабуть, зістаріло його завчасно. Та й голод, що ніколи не відставав від нього, а в останні роки постійно наступав на п'яти, теж зробив свою справу: розхитав його зуби, послабив кігті, притупив гостроту очей...

Висловухий почав крутитися довкола смітника, але прибулець марно старався. Дарма стікав слиною. Всі його жалюгідні потуги виявилися марними, Алабай це знав точно. Але пес, котрий з'явився так недоречно, ще на щось сподівався, намагався дотягнутися лапою до кістки на дні ями. Немов він – не собака, а хитрюща лисиця чи шакал! Його старання стурбували Рябого, тож Алабай, повільно вставши, підійшов до краю ями, окинув дно хазяйським оком – кістка лежала там, де й мала лежати. Все в порядку. Він принюхався, аби впевнитися в цьому ще раз, що, здається, не сподобалося Висловухому; і той злобно загарчав на конкурента, захищаючи жадану здобич, наче хтось збирався вирвати її прямо з його пащі! Наразі Висловухий рушив в атаку. Загарчав суворим гортанним голосом, а потім і зовсім став кидатися на Рябого. Півняча поведінка нежданого суперника розлютила вовкодава. Він загарчав у відповідь, попереджаючи забіяку: «Облиш, Висловухий, а то погано буде!». Однак прибулець не злякався і ліз на рожен. Алабай відчув, що в тілі накопичується колишня сила:

твердіють м'язи грудей, шкіряться ікла. Проте Висловухий і не думав відступати, навпаки, він шукав можливість напасти першим. Нарешті швидко оббіг супротивника, вхопив його за передню лапу й одразу ж зімкнув зуби, заподіявши Рябому гострого болю.

Алабай розгубився лише на мить, а потім почав діяти – спритно взяв кривдника за загривок і, щільно стуливши потужні щелепи, став трясти чужинця. Супернику довелося миттю послабити зуби, він жалібно заскиглив і заходився вириватися. Але вовкодав, перш ніж відпустити Висловухого геть, змусив того неабияк помучитися, повозивши за шию туди-сюди. І коли нарешті паца розімкнулася, Висловухий, зі скавулінням і вереском цуценяти, з усіх ніг кинувся навтьоки.

Рябий повернувся на узбіччя й влігся на колишне місце, попередньо переконавшись, що кістка – в ямі. Він згадав, що його матері – Великій білій суці, одного разу теж довелося побитися з таким же злим псом. Це трапилося тоді, коли вони залишилися тільки вдвох, і мати була готова розірвати на шматки будь-кого, хто посмів би заподіяти зло її останньому живому дитинчаті. Однак знайшовся такий лиходій і раптово напав на нього, став душити! Велика біла сука встигла вчасно, інакше сталося б лихо, – Рябому могли скрутити шию буквально за мить. Тільки потім, подорослішавши, він зрозумів, що тоді вдруге за кілька днів був на волоску

від смерті. Що саме так і гине багато цуценят – від іклів заздрісних і жорстоких дорослих псів. Матері вдалося відстояти Рябого. Але пізніше, випадково впіймавши цуценя у дворі, ватага хлопчаків влаштувала йому незрозумілий моторошний ритуал. Вони обрізали собаці лезом бритви вуха й хвіст, і ніхто не прийшов на допомогу. Мати, гавкаючи, бігала навколо, але не посміла напасти на хлопчаків. Вона виляла обрубок хвоста, розчепірюючи обрізані вуха (в цих краях – ознака того, що пес спочатку був домашнім, а не прибудним)... Діти свистіли й улюлюкали, показували пальцями на перелякане цуценя, яке спливало кров'ю, й кричали: «Алабай! Алабай!».

Таким чином, втративши кінчики хвоста й вух, цуценя водночас отримало кличку. Вже потім, коли хлопчаки відпустили Алабая, мати, захлинаючись від гавкоту, відвела своє дитинча подалі й довго облизувала його рани, що кровоточили, заспокоювала, як могла. Так, зовсім випадково, Рябий виділився зі зграї прибудних собак і став схожим на звичайних, домашніх. Потім він часто чув свою кличку з вуст хлопчаків і поступово став її впізнавати.

Алабай не любив вуличних псів за їхню сварливість і патологічну схильність до бійок. Але й вони з матір'ю дуже скоро опинилися в самому центрі таких кривавих суперечок, коли зажили мандрівним життям. Якось, на самому ще початку їхньої вольниці, пам'ятається, розгоріла-

ся справжня собача битва на околиці міста. Невідомо з якої причини бездомні пси зчепилися цілими зграями. Либонь, через поділ території, контроль над багатими вулицями. Та якою б не була причина ворожнечі, тоді він вперше у своєму житті побачив жорстоку собачу бійку.

Рябий згадав те своє відчуття: ніби і в нього, ще цуценяти, зуби, наче самі по собі, стали раптом подовжуватися, виступаючи вперед, а всередині загорілося невгамовне бажання випробувати їх у справі. Коли досвідчені собаки несамовито рвали один на одному шерсть, хапаючи за вуха; з хрускотом запускали загартовані в боях ікла в тіла своїх ворогів; вчіплювалися в шиї один одного, – він, скиглячи від крижаного страху, теж починав гарчати, накидаючись і кусаючи все, що валялося навкруги. Погриз і палиці, і гілки дерев, і старе взуття... Словом, усе, що тоді було йому по зубах! Так він утихомирив кров, яка рясно приливала до ясен, дратувала їх. Кров шукала виходу. Чим більше він хотів допомогти матері, тим щоразу сильніше стискалися його щелепи... Але його мати – Велика біла сука – все ще перебувала в самісінькій гущі цієї жорстокої баталії. Іноді вона на якусь мить виринала зі щільної купи псів, що рвали один одного на клапті, але потім знову кидалася туди – в епіцентр кривавої сутички. І вигляд у неї був такий, ніби вона одна билася проти всіх і вся!

Кінець бійки був для нього таким же незрозу-

мілим, як і її початок. Бездомні собаки по одному, по двоє (стікаючи кров'ю, важко кульгаючи, на двох чи на трьох лапах), залишали поле бою. Сутичка здавалася більш ніж жорстокою. Можливо, серед учасників бійки були й такі, хто отримав смертельні рани. Але ніхто не зостався непорушно лежати тут, пішли всі – навіть ті, хто був поранений смертельно, – вони забрали смерть із собою, щоб пожити з нею кілька днів на самоті. У свою чергу, і Велика біла сука вийшла з бою. Ніхто й не подумав гнатися за нею. Ймовірно, серед тих, що билися і не було зовсім її ворогів...

Після цього випадку він, хоч і продовжував слідувати всюди за матір'ю, поступово став віддалятися від неї. Починав із того, що йшов трохи вперед, а пізніше й зовсім заходився блукати десь неподалік – сам по собі. Він швидко набирив нових вражень, які діяли на нього сильніше, ніж материнська любов. Вулиця впливала більше, ніж усе інше. Його не полишали в спокої нові відчуття. Рябому не терпілося стати дорослим, самостійним; він прагнув покладатися далі тільки на свої молоді лапи. З матір'ю життя ставало нудним. Велика біла сука не заперечувала проти його відлучок: вона більше не опікала сина, як раніше; давала йому стільки свободи, скільки він міг узяти. А незабаром вона охолола до нього зовсім, ніби промовляючи: «Йди і живи сам! Ти тепер – уже не цуценя!».

Так він вирушив у власні мандрі. І Велика біла

сука надовго випала з його нового життя... Змінювалися пори року, а її все не було. Та одного разу, з настанням третьої весни їхньої розлуки, він помітив матір у чужій зграї. Рябий теж давно входив в іншу подібну зграю, водночас почувався цілком вільним і самостійним. Втім, побачивши свою матусю, на мить забув про все, кинувся до неї з усіх ніг, як маленьке цуценя! Однак Велика біла сука не стала виявляти йому особливої уваги, обнюхала з усіх боків і відійшла. Пси з її зграї непривітно загарчали... Він зрозумів: якщо проігнорує попередження, добром для нього це не скінчиться – буде бійка. Тож йому нічого не залишилося, як піти геть. Цього разу вони розлучилися з матір'ю назавжди.

А нині він став старим і немічним. Навіть найлегша здобич була йому вже не по зубах. У свої кращі роки він би дістав цю трикляту кістку з дна помийної ями запросто, звичним тоді для нього подвійним стрибком! Але тепер це було не під силу Рябому: якщо спробує стрибнути, смітник його просто проковтне. Всьому свій час. Напевно, йому нині тільки й залишилося задовольнятися чужими недоїдками. Це – вже кінець. І нічого не можна змінити. Якщо навіть його рідний брат, вигодуваний, як і він, молоком Великої білої суки, не захотів із ним ділитися їжею, прогнав подалі від своєї повної миски, чи варто говорити про інших, чужих?

Алабай знову став згадувати: чому брат вчи-

нив так? Невже він не впізнав рідню? Може, миршавий господар годує його погано? Ні, не схоже, щоб Чернолобий страждав від голоду. Він ситий! Можливо, його брат перевертілювався в іншого? Змінив свою первісну сутність!..

У Рябого, як у молодості, немов самі по собі, стали рости й виступати з величезної пащі ще гострі ікла, тверділи м'язи, ніби по всьому тілу розливалася гаряча кров. Очі його заблищали по-бойовому. Старість, незграбність і лінь, що охопили його, відступили на якийсь час. Заго-стрився нюх. Він відчув у цю мить прилив сили, хоч його собаче чуття давно вже підказувало йому про наближення чогось невідворотного, нещадного, чому він поки не піддавався. Однак тяжкість у тілі росла й отруювала повітря, яким він дихав, обтяжувала легені, проникала разом із мізерною їжею в шлунок, коли він із собачою поспішністю ковтав якусь випадкову дурницю. Незрозуміле й незнайоме вгніздилося у всіх його старих ранах, йшло по п'ятах вдень і вночі. Ли-бонь, це і є смерть? Той самий вічний спокій, що одночасно лякає все живе, але й манить віджи-лих свій вік.

Чуттям безсловесної тварі він здогадувався, що довжина доріг, які йому залишилися від-міряти, невелика. Однак не це турбувало його. Головне, він хотів закінчити своє життя так, як бажав: не віднімаючи їжу у слабких, не пони-жуючись перед сильнішими й щасливішими.

Все частіше думав він саме про це, коли лежав десь на узбіччі, опустивши голову на втомлені лапи. Лежав він тепер частіше й довше звичайного, міг безперервно перебути так не одну добу! Сира земля тягнула його до себе більше, ніж життя. Якби не Його величність голод, він би залишався на одному й тому ж місці, доки не передав би цій землі всі залишки тепла свого старезного тіла. Але голод нагадував йому, що він досі живий, тому все-таки доведеться шукати їжу. Триклятий голод із тією ж легкістю, з якою він сам брав у зуби кістку, піднімав його вранці, ставив на лапи й гнав на пошуки харчів. І він покірно вештався скрізь до глибокої ночі.

І ось усе скінчилося, все! Ось вона, його остання здобич, що таїться на дні ями... Здобич, яку він уже безсилий дістати! Пес лежав на узбіччі, сумно вдивляючись у темряву. Події, які приходили в його пам'ять і йшли з неї, були плутаними, безладними; пам'ять ні на чому надовго не зупинялася. Однак приниження, пережите в дворі миршавого господаря, яке влаштував Рябому рідний брат, не забувалося. А цього вечора воно спало на думку повторно. Можливо, тому, що зустріч із братом він вважав найогиднішим приниженням за все своє собаче життя?! Спогади того дня не полишали його, тиснули на серце, від них боліла голова. Він закочував свої розумні, тямущі очі (здавалося, ось-ось заскигнуть!) від болю й образи давно минулих днів. Але кудлата голова залиша-

лася лежати на передніх лапах нерухомо.

Півні, які мешкали на околиці, урочисто прокукурікали північ. У цій частині міста, більше схожій на провінцію, ніж на столицю, практично припинився рух на дорогах. Згасли останні світлі вікна у вервечці цегляних і глиняних будинків, що тісно тулилися один до одного. Ніч зіщулилася. Довкола запанувала пільма. Люди, залишивши вулиці прибудним тваринам, комахам та іншим нічним істотам, полинули в своїх оселях у глибокі сні.

В цю мить у темряві раптом з'явився хтось. Він ішов, немов безхатко... Або це його вигнали з дому в ніч? Чимчикував угору вулицею – туди ж, куди проїхала трохи раніше остання машина. Шумна, смердюча. Алабай спочатку помітив силует, потім розрізнув, що той рухається і, наближаючись, збільшується в розмірах. Поступово щось невиразне перетворилося в людину. Тепер пес чув нерівні, нервові кроки. Вловивши людський запах, Алабай зрозумів, що перехожий боїться. Тому, коли той порівнявся з ним, не знаючи чому, просто інстинктивно загарчав. Людина відсахнулася і... раптом жбурнула важким каменем, що підвернувся під руку, влучивши псові у лівий бік. Рябий миттєво скочив. Від болю він забарився лише на секунду, а потім, перестрибнувши через помийну яму, кинувся за необережним запізнілим подорожнім. Алабай розлютився не на жарт і, якби наздогнав крив-

дника, людині, звичайно ж, було б непереливки. Втім, перехожий вчасно зметикував – вдерся до першого зустрічного двору, перемахнувши через паркан; отож врятувався. Пес обляяв його, як слід, з іншого боку паркану, а потім рушив геть.

Він більше не сумнівався, куди йому йти – попрямував до обійстя миршавого господаря. Туди, де на довгому ланцюгу, що дзвенів на шиї, мешкав його рідний брат – Чернолобий, вигодуваний, як і він сам, молоком Великої білої суки. Було видно, що Рябий задумав щось серйозне. Причому вирішив це навіть не сьогодні, а вже давно, може, того дня, коли вони, після стількох років розлуки, зіткнулися вперше...

Крім Алабая, нікому було допомогти бранцеві миршавого чоловіка, тому що з усієї родини Великої білої суки (Рябий це відчував) залишилися в живих тільки вони вдвох. Отже, ніхто не зможе визволити брата з принизливого полону. Рябий – останній із сім'ї Великої білої суки, хто досі на волі. Може, найменше пощастило Чернолобому? Адже саме йому випала жорстока доля – служити кривому ворогу! Нещасний... Ні, він не може залишити брата в біді! У Алабая в запасі – лише одна, остання ніч, зовсім небагато життя, тому баритися не слід.

Він біг уперед без перепочинку, минув уже кілька маленьких вулиць, далі взяв угору вузькою старою дорогою вбік гір, наприкінці звернув на світлу, широку. Рябий добре знав цю вулицю

– і, хоч на ній не було жодного смітника, дворняги все одно постійно караулили тут; адже на задвірках магазинів, які щільно тіснилися в ряд, можна було часом поживитися чимось їстівним, а інколи навіть ситною кісткою.

Це зазвичай траплялося біля м'ясних крамниць. Можливість урвати шматок м'яса притягувала сюди незліченну кількість прибудних і просто голодних псів різної масті з усього міста. Недарма ця ділянка була ареною постійних собачих сутичок і бійок, пам'ятала безліч відірваних або покусаних вух і хвостів, скалічених лап, зламаних ребер, перегризених горлянок. Алабай теж тут частенько бував. А де ж іще йому нишпорити, якщо саме в такому місці можна розраховувати на справжній ласий шматочок?! Проте зараз він був байдужим до звичних для цих підворіть запахів, тому подався, не вагаючись, далі.

Давно притлумлений голод нагадував про себе лише зрідка гострими уколами в шлунку, але пес намагався не звертати на це уваги. Світлою вулицею він бігтиме до маленького базарчика ліворуч від дороги; минувши його, підніметься трохи вгору, до старого саду; потім вийде на останню, добре освітлену вулицю, якою гнатиме, доки не стомляться лапи. Далі тягнуться в бік гір вузькі, звивисті вулиці, де вечорами не буває світла. Особливо в цю пору року, пізньої осені, коли люди в очікуванні швидкої зими вечорами воліють залишатися вдома. Там йому неодмінно треба роз-

шукати двір ненависного миршавого господаря, щоб цієї ночі зустрітися обличчям до обличчя з істотою, яка колись була його рідним братом...

Він мчав – довго, доки зовсім не забув про втому. Нарешті зупинився на одній із найтемніших вулиць. Озирнувся. Щось уточнивши для себе, обнюхавши придорожні дерева, пробіг ще трохи вперед. І ось вона – та розвилка! Якщо рухатися далі вгору вулицею, вона виведе його до краю яру, а коли направо, то саме до того пам'ятного обійстя. Алабай трохи постояв. Тихо завив. І обрав свій шлях.

Невдовзі Рябий опинився на міській окраїні. За останніми будинками, що стоять на краю яру, з високого пагорба, поглянув назад. Місто лежало далеко внизу. Тисячі різнокольорових ліхтарів у його серцевині, ніби холодні зірки в небі, світили байдуже. Очі собаки не затрималися на них довго, а піднялися вище, де вже займалася тьмяна зоря прийдешнього дня, і звідки обіцяло зійти сонце одного з останніх днів цієї похмурої осені. Алабай відвернувся від слабких сполохів зорі й вступився в інший бік. Там лежав темний яр, а далі, прямо аж до гір, розстилався такий же темний простір. Ніч ніби стікала на місто з висоти ближніх невидимих гір. Зібравши залишки сил, пес кинувся з пагорба туди, куди всі ці роки тягнули його важкі спогади. Тепер він точно знав, куди прямує, тож біг найкоротшим шляхом: через чужі городи й двори. Швидко дістав-

ся до знайомого непривітного обійстя. І ось він уже стоїть перед здоровезним псом, припнутим міцним ланцюгом, – ситим, страшенно злим і водночас – жалюгідно покірним слугою підступного миршавого згубника їхньої собачої родини!

Брати люто загарчали, мов непримиренні вороги. Але поки ще ніхто з них не нападав. Проте в очах у обох було досить злоби й взаємної неприязні. Першим на атаку зважився Чорнолобий. Він відійшов трохи назад, мотнув відгородженою мордою, вишкірив зуби й кинувся в бій. Але міцний залізний ланцюг – гарант ситого благополуччя – безпardonно потягнув його назад за шию і всадив на місце. Ця річ не дозволяла робити різких рухів! Пес із жалем і злістю заметушився, завив, заходився рвати кігтями свою халабуду. Залізний ланцюг, брязкіт якого був холодним та розважливим, стримував і сковував кожен його рух.

Тоді хазяйський пес вирішив схитрувати... Вдав, що передумав битися, позадкував і ліг біля своєї будки. Алабай був здивований, але прийняв це, як знак примирення; зробив кілька кроків у бік брата. Теж ліг. Тут і сталося найнебезпечніше – за свою довірливість він мало не поплатився життям! Чорнолобий накинувся на нього без жодного попередження й схопив за обрубок вуха. Але довго противника втримати не зміг. Відкинувши його потужним ударом лап подалі від себе, Рябий, стікаючи кров'ю, ди-

вився, що робитиме брат.

Довго чекати не довелося... Той здійснив ще один маневр – спробував кинутися під противника, щоб, взявши його за горло знизу, заподіяти смерть. Вивернувшись від підступного випаду, Рябий обрав безпечну відстань і вичікувально завмер.

Він чомусь не поспішав нападати на свого ворога, стояв і розглядав його уважно, з боєм, мов найдорожчу істоту, яку, можливо, бачить востаннє в житті. Як би непривітно не виглядали налиті кров'ю очі Алабая, як би злісно він не гарчав, увесь його вигляд свідчив, що бездомний пес добре розумів наслідки їхньої зустрічі, і тому глибоко страждав.

Може, тому й не поспішав... Але ось, схоже, обміркувавши все востаннє, прийняв остаточне рішення. І тоді рушив з місця. Вигляд його був страхітливим: вагу всього тіла він переніс на задні лапи, вперся ними об землю, ніби збирався відштовхнути її від себе подалі, випрямив коротку, могутню шию й витягнув голову. Зіниці його очей розширилися, м'язи в усьому тілі затверділи, як у найкращі роки, в зуби вдарив солоний смак крові. Рябий грізно оцирився, в його горлі заклекотало.

Далі все сталося в одну мить. Алабай, розбігшись, високо стрибнув і навис над супротивником. Приголомшивши несподіванкою, одразу міцно схопив його за шию. Стулив пащу так потужно, що у Чернолобого почали піддаватися й

хрустіти шийні хребці. Ланцюговий пес відгукнувся на цей біль нестямним виттям. Відчайдушно забився під вагою відринутого брата, намагаючись вирватися з обіймів неминучої смерті. Проте у нього нічого не виходило. Це був відпрацьований роками прийом жорстокої вуличної сутички, з яким домашньому собаці ніколи не доводилося стикатися. Якби навіть він знав як, то все одно нашійник не дав би йому можливості відбити таке стрімкий напад.

По тілу хазяйського пса розбіглося холодне поколювання й судомою звело лапи. Він звалився навznak, чим і скористався Алабай, щоб несамовито стиснути горло брата. Покірний слуга миршавого господаря не встиг навіть зрозуміти, що трапилось; йому не вистачило на це часу. Приблудний собака одразу задушив Чорнолобого, не дав отямитися. Коли зуби Рябого щільно зімкнулись, пролунав м'який хрускіт гортані, і все ментально скінчилося. Хазяйський пес наостанок рвонувся, ніби шукаючи опору в повітрі; але сили швидко покинули його, і він забився в передсмертній агонії.

Востаннє смикнувши лапами, Чорнолобий заспокоївся назавжди. Однак лютий гавкіт псів і передсмертне виття переможеного розбудили господаря будинку. Відчинилися вхідні двері й назовні висунулася маленька голівка миршавого чоловіка. Перед його очима постала дивна картина: його вірний собака лежить бездиханний, а якась

бродяча псина обнюхує його тіло! Господар розлютився і, схопивши довгу палицю, відчайдушно кинувся на вбивцю. Огрів пса по голові з усього розмаху, як колись ударив Чорнолобого.

Від сили того удару в Алабая задзвеніло у вухах! Він відригнув кров, що хлинула горлом, на мертвого брата, й відкинув голову назад. Обпік поглядом боягузливі, метушливі очиці миршавого чоловіка, свого давнього кривдника. І загарчав із такою силою, що ошелешений господар будинку підстрибом, степовим тушканчиком, кинувся назад. Заскочивши в оселю, щільно зачинив за собою двері. А далі з подивом спостерігав із вікна за поведінкою грізного незнайомого пса. Той, зробивши свою криваву справу, не поспішав іти. Скорботно схилив величезну голову над бездиханною жертвою; печально обнюхав мертвого собаку від вух до лап, жалібно завиваючи, немов ридав над рідним братом. А потім покинув двір через город, повільно віддаляючись навскоси стежкою, яка вела до яру.

Миршавий прошмигнув до спальні.

– Якийсь оскаженілий бездомний пес убив нашого, – почав звітувати перед дружиною, яка слухала його в піввуха, повторно впадаючи в солодкий, ранковий сон. А потім, дивлячись на стелю, забурчав: – Скільки ми його годували, доглядали, виховували з цуценяти сторожового собаку! Однак усе марно – яким він був, таким і залишився. Слинням. Ще не вистачало, аби я за ним сумував!

– Та чи не все одно, – ліниво пробурмотіла спросоння його повна, плечиста дружина, легко занурюючись у передранкову дрімоту. – Сам же казав, що він став старим, погано їсть; отже, не сьогодні, то завтра, самим би довелось його позбутися. З недоїдками ледве справлявся, куди вже йому до бійки. Спи краще!

Чоловік сховався під ковдрою, нарікаючи:

– Треба було мені тоді залишити собі когось іншого з них. Був там один, забіяка, та не дався (пам'ятаю чітко, як зараз), а потім зник звідси. Приручив би його, все було б інакше...

* * *

Вранці, коли сонце повільно піднялося в холодне небо, діти з сусідніх дворів побачили величезного рябого пса, що непорушно лежав на самому краю яру, за останніми будинками. Він здавався живим, немов просто спав, але з розплющеними очима. Поклавши волохату голову на передні лапи, старий собака пильно дивився, як прокидається там, далеко внизу, місто. У глибині ж його великих, розумних, навіки застиглих очей, відбивалися непоказні прилеглі будинки округи – мовчазні, скулені, немов перед кимось винні.

м. Стокгольм, Швеція

Біографія

*Ак Вельсапар
(Швеція)*

Відомий прозаїк і поет. Народився у 1956 році в Марі (Туркменістан). Закінчив факультет журналістики Московського державного університету імені Михайла Ломоносова (1979) та Вищі літературні курси Літературного інституту імені Максима Горького (1989). Публікується з другої половини 1970-х. В 1979-1987 роках працював редактором літературно-драматичної редакції Туркменського телебачення, старшим редактором видавництва «Магариф» та завідувачем відділу прози і публіцистики журналу «Ашхабад» (органу Спілки письменників Туркменістану).

Національна слава прийшла до молодого письменника в 1986 році, коли він отримав престижну премію за повість «Динноголовий». У роки перебудови його ім'я не сходило зі шпальт газет та журналів не лише в Туркменістані, а й далеко за межами республіки. Гострі публіцистичні виступи Ак Вельсапара зробили його кумиром мільйонів, проте викликали ненависть

корумпованої влади. В 1993 році, переслідуваний у себе на Батьківщині за незалежні висловлювання, письменник був прийнятий у почесні члени Міжнародного ПЕН-клубу; а в 1994-му отримав грант-премію Х'юман Райтс Вотч за незалежну творчість. Однак у Туркменістані його виключили з членів спілок письменників і журналістів республіки, а книжки спалили.

Ак Вельсапар був змушений залишити Вітчизну. З 1994 року він мешкає в Швеції. Член Спілки письменників цієї країни (з 1996-го), багаторазовий стипендіат Літературного фонду письменницької організації. Його твори опубліковані багатьма мовами, зокрема туркменською, шведською, українською, російською, англійською, французькою, іспанською, турецькою, монгольською. Особливу популярність письменнику принесла його десята прозова книжка – роман «Кобра», перекладений кількома європейськими мовами.

Зміст:

<i>Сергій Дзюба</i>	
Чарівна справжність	4

Оповідання

Алтинай	9
Смарагдовий берег	34
Кохання бузкового кольору	54
Єгипетська ніч страху	87
Смерть маргіра	107
І дощ повинчав нас...	135
Рязанський хрін і тульські пряники	154
У яру, за останніми будинками...	173

Біографія

Ак Вельсапар	206
--------------	-----

Ак Вельсапар

СМАРАГДОВИЙ БЕРЕГ

Оповідання

Літературно-художнє видання

Редактор В. Слапчук
Дизайн обкладинки
та комп'ютерна верстка А. Кульченко
Комп'ютерний набір С. Дзюба
Коректор А. Гютюнник

Підписано до друку 10.03.2014. Формат 120x180
Гарнітура "Palatino Linotype". Друк офсетний.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. Наклад 5000 екз.
Замовлення №

видавничий дім
publishing house

Свідчення про внесення
до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ЧСІ №1 від 10.07.2000 р.

 телефони [0372]	 адреса 58000, м. Чернігів, вул. Радичіва, 10
 Препровідна 552 943	 e-mail info@bukrek.net
 Друкарня 526 353	 web-сайт www.bukrek.net
 Реєстрація 526 956	
 Бухгалтерія 527 049	
 факс [0372] 552 943	

Віддруковано з готових діапозитивів: ГО „Чернігівський
інтелектуальний центр”, вул. Коцюбинського, 3,
м. Чернігів, Україна, 14000